

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ  
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

На правах рукопису

**Челак Олександр Петрович**

УДК 32 – 027.541 (477)

**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ  
СВІТОВИХ ПРІОРИТЕТІВ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ**

**23.00.02 - політичні інститути та процеси**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата  
політичних наук

**Науковий керівник:**  
**Наумкіна Світлана Михайлівна,**  
доктор політичних наук, професор

Одеса – 2016

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b>	4
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНИХ КРАЇН</b>	10
1.1. Еволюція теоретичних уявлень про регіональну політику в межах суспільних наук	10
1.2. Теоретико-методологічні підходи до дослідження регіональних процесів	28
1.3. Теоретичне обґрунтування концепції регіонального розвитку	41
<i>Висновки до розділу</i>	56
<b>РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ</b>	58
2.1. Регіональний розвиток в контексті сучасного глобалізаційного дискурсу	58
2.2. Еволюція цілей та складових сталого розвитку	71
2.3. Сучасні орієнтири та критерії вимірювання просторового розвитку	86
<i>Висновки до розділу</i>	102
<b>РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ</b>	105
3.1. Вплив територіальної організації влади на зміст регіональної політики	105
3.2. Роль інституту регіонального самоврядування в регіональній політиці	120
3.3. Матеріальне та ресурсне забезпечення регіонального розвитку	132

<i>Висновки до розділу</i>	150
----------------------------	-----

РОЗДІЛ 4. ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ КРАЇНАХ СВІТУ	153
4.1. Регіональна політика в країнах Європейського союзу	153
4.2. Досвід упровадження регіонального розвитку в інших країнах світу	168
4.3. Еволюційні засади та орієнтири сучасної регіональної політики України	182
<i>Висновки до розділу</i>	197
ВИСНОВКИ	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	207
ДОДАТКИ	230

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження** зумовлена нагальною потребою українського суспільства у зміцненні процесів демократизації та регіоналізації, де регіональна політика виступає провідним рівнем національної політики розвитку та здійснення політичного процесу в умовах глобалізованого світу.

Світові тенденції суспільного розвитку свідчать про актуалізацію регіонального рівня управління сучасними державами, оскільки всі економічні та супутні йому процеси відбуваються саме на місцевому рівні і вимагають від держав відповідного інституційного, політико-правового та матеріального забезпечення розвитку. Перш за все це стосується розвитку інституту місцевого та регіонального самоврядування, а також перегляду інструментів державного регулювання регіонального розвитку.

Сучасні країни світу мають певний досвід здійснення просторового розвитку, однак сучасність свідчить про певні зміни як на концептуальному та теоретико-методологічному рівні, так і в практиці формування та здійснення регіональної політики. Крім того, інтеграційні орієнтири України спрямовані на вступ до Європейського союзу, де регіональна політика є одною з умов ефективної влади в державі, що інтегрується. Україна взяла на себе зобов'язання наслідувати всі стандарти європейського демократичного врядування, тому має запровадити заходи щодо побудови ефективної політики регіонального розвитку.

Отже, перед політичною наукою та практикою постає актуальна проблема з'ясування змін у змісті орієнтирів світового розвитку та основних інструментів здійснення державної політики регіонального розвитку для формування ефективної регіональної політики в Україні.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Робота виконана на кафедрі політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» в межах науково-дослідної теми ««Соціально-політичні проблеми України в контексті глобальних процесів» (№ державної реєстрації 0114U007155), одним з виконавців якої є дисертант.

**Мета і задачі дослідження.** *Метою дослідження є з'ясування змісту регіональної політики України в контексті змін світових орієнтирів просторового розвитку.*

Досягнення поставленої мети зумовило постановку та вирішення наступних **задач**:

- виявити основні тенденції еволюції теоретичних уявлень про регіональну політику в межах суспільних наук;
- проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до дослідження регіональних процесів в суспільних науках;
- здійснити теоретичне обґрунтування концепції регіонального розвитку;
- дослідити регіональний розвиток в контексті сучасного глобалізаційного дискурсу;
- проаналізувати теоретико-методологічний вимір змісту інституту місцевого самоврядування в сучасній системі влади в державі;
- проаналізувати еволюцію складових сталого регіонального розвитку;
- з'ясувати орієнтири та критерії вимірювання просторового розвитку на рівні регіону;
- визначити вплив територіальної організації влади на зміст регіональної політики;
- дослідити вплив інституту місцевого самоврядування на регіональний розвиток сучасних держав;
- визначити шляхи формування матеріального забезпечення регіонального розвитку;

– дослідити практику здійснення регіональної політики в країнах світу та в Україні зокрема.

*Об'єктом* дисертаційного дослідження виступає сучасна концепція та практика просторового розвитку в країнах світу.

*Предметом* дослідження є засади формування та функціонування регіональної політики України в контексті світового досвіду просторового розвитку.

**Методологічною основою** даного дисертаційного дослідження є як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. При побудові дисертаційного дослідження автор роботи спирався на діалектичну методологію дослідження та дедуктивний метод викладення матеріалу, тобто будував роботу шляхом руху від загального до часткового, що дало змогу просуватися від загальнотеоретичних визначень процесів регіоналізації та просторового розвитку до визначення сучасного змісту та інструментів політики регіонального розвитку в провідних країнах світу та в Україні зокрема. Крім того, при дослідженні окремих тем застосовувалися інституційний підхід, а також аналітичний, порівняльний, системний, структурно-функціональний методи тощо.

Запровадження інституційного підходу дозволило проаналізувати місце та роль держави, а також інститутів місцевого та регіонального самоврядування в процесі формування та здійснення регіональної політики в сучасних країнах світу.

Застосування аналітичного методу дозволило якісно проаналізувати літературні джерела щодо визначення теоретичних засад процесів регіоналізації, сталого та просторового розвитку, глобалізаційних процесів тощо.

Для виявлення спільних та відмінних рис в практиці запровадження регіональної політики в сучасних країнах світу застосовувався порівняльний метод, а запровадження емпіричного та соціологічного методу аналізу документів дозволили проаналізувати положення основних документів країн

світу, що регулюють регіональну політику та діяльність основних політичних акторів на рівні регіону та держави загалом. Зокрема, до аналізу бралися конституції країн світу, нормативні документи Європейського союзу та ООН.

**Наукова новизна одержаних результатів.** В ході даного дослідження отримано результати та висновки, які мають певну наукову новизну.

*Уперше:*

здійснено політологічне дослідження концептуальних засад формування політики регіонального розвитку України, в якості яких постають концепції глобалізації, сталого та просторового розвитку, які відображають сутність сучасних суспільно-політичних та економічних процесів у світі, охоплюють всі аспекти розвитку з збереженням уваги на людині як його кінцевій меті;

обгрунтовано доцільність зміцнення інструментів державного регулювання регіонального розвитку в здійсненні регіональної політики України, в якості яких обрано інструменти стратегічного планування, фіскальної політики та активізації підприємницької активності;

розроблено рекомендації щодо удосконалення регіональної політики України, зокрема запропоновано переглянути стратегічні засади регіонального розвитку кожного окремого регіону України, продовження фіскальної децентралізації шляхом передачі певних соціальних функцій держави та відповідних доходів на регіональний рівень тощо;

*удосконалено:*

теоретичне знання про глобалізаційні процеси в світі, зокрема про актуалізацію регіональних процесів;

знання про сучасний вимір цілей суспільного розвитку, які ґрунтуються на концепції сталого розвитку, уособлюються в документах ООН та відображаються в стратегічних документах національного рівня;

уявлення про регіональну політику сучасних держав в частині актуалізації складових просторового розвитку, які є сукупністю економічних,

соціальних, політичних, екологічних показників та відповідають орієнтирам сталого розвитку;

*дістали подальшого розвитку:*

методологічні засади та інструментарій дослідження регіональної політики, зокрема можливості інституціонального підходу та порівняльного методу дослідження кращих практик регіональної політики в країнах світу;

знання про європейські стандарти регіональної політики, зокрема про еволюцію цілей регіонального розвитку та інструменти його досягнення;

уявлення про способи територіальної організації влади та їх вплив на регіональну політику;

теорія місцевого самоврядування в частині обґрунтування інституту регіонального самоврядування як самостійного інституту публічної влади в сучасних державах;

знання про адміністративно-територіальні реформи та децентралізаційні процеси як спосіб формування дієвого регіонального рівня влади в державі;

уявлення про еволюцію регіональної політики в Україні, її періодизацію та сучасний зміст.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в обґрунтуванні рекомендацій теоретико-методологічного змісту щодо вдосконалення регіональної політики України в частині зміцнення складових регіонального розвитку, що відповідатиме загальносвітовим тенденціям суспільного розвитку та сприятиме сталому розвитку держави загалом.

Результати, отримані в ході дослідження, можуть бути використані органами державної влади та регіонального управління при проведенні подальшого процесу реформування, формуванні стратегії регіонального розвитку тощо. Теоретичні узагальнення, висновки і пропозиції дисертації можуть бути матеріалом для подальших наукових досліджень та дискусій щодо напрямків удосконалення сучасної системи влади в Україні в умовах глобалізаційних викликів та переходу до сталого розвитку.



Головні положення та висновки даного наукового дослідження можуть бути корисними при розробці спецкурсів з політичної науки, місцевого самоврядування, основ демократії, політичного управління тощо, а також навчально-методичних програм, посібників та довідкової літератури з питань здійснення державної політики та регіонального розвитку в сучасній Україні.

**Особистий внесок здобувача.** Наукові положення, результати та висновки, що виносяться на захист, одержані автором самостійно в ході проведеного наукового дослідження.

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення дисертації викладені автором у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події» (2015 р.), «Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України» (2015 р.), «Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів» (2015 р.), «Сучасна українська держава : вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (2016 р.), «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (2016 р.), «Країни Східного партнерства – V4: проблеми і перспективи співпраці» (2016 р.), «Філософський дискурс ХХ століття : спроба теоретичного прогнозу» (2016 р.), «Регіональна політика: історичні витоки, законодавче регулювання, практична реалізація» (2016 р.).

**Публікації.** Основні результати дисертаційного дослідження викладені у 15 наукових публікаціях, у т. ч. 4 – у наукових фахових виданнях з політичних наук України, 1 – у міжнародному науковому виданні, 10 – у матеріалах конференцій та інших виданнях.

**Структура роботи.** Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків, двох додатків та списку використаних джерел, який налічує 196 найменувань (23 сторінки). Загальний обсяг дисертації складає 205 сторінок.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНИХ КРАЇН

*1.1. Еволюція теоретичних уявлень про регіональну політику в межах суспільних наук.*

В умовах трансформації сучасних політичних систем, поширення інтеграційних та глобалізаційних процесів все більше уваги привертає до себе регіон, який з кожним днем стверджується як самостійний актор політики, здатний і покликаний представляти і захищати інтереси жителів певної території.

Головні тенденції соціальних та економічних змін ХХ ст. сприяли осмисленню регіону як єдиної істотної форми у різноманітті просторового світу. Одночасно регіональне різноманіття трактувалося як перехідний етап до глобалізації у ступенях та типах господарювання на великих територіях, охоплених економічною активністю людини. Технологічна революція у засобах транспортування та розвиток комунікацій, становлення світової системи ринкової економіки, інтенсифікація процесів урбанізації, пов'язана з поступом індустріалізації господарської діяльності, централізація управління та процесів прийняття рішень, соціальне та економічне планування на засадах раціональності стали свідченням правильності такого підходу. Результатом розвитку цих тенденцій було нівелювання регіональних диспропорцій. Нині регіональні дослідження спрямовані на вивчення процесів, систем, структур, які виникають, перетворюються і зникають у однорідному та однотипному просторі.

Регіони є одночасно ієрархічною складовою національного простору і системою, що має горизонтальні зв'язки із регіональними системами, сформованими різного роду видами діяльності (освіта, економіка, медичне обслуговування, поділ праці тощо). Таким чином, на рівні регіону як домінуючого територіального утворення відбувається взаємопроникнення економічного, політичного, соціального, інформаційного та інших видів діяльності певної території, інтегративне сприйняття яких визначає її специфіку і, відповідним чином, впливає на діяльність людей. Всі ці процеси є предметом дослідження спеціальної наукової дисципліни регіонології – науки «про розвиток регіональних систем, органічний розвиток людини і довкілля, розуміння інноваційної парадигми в регіонотворенні та регіонального потенціалу культури» [47, с. 30].

Майже по всій земній кулі регіон відіграє помітну роль у національному та наднаціональному політичних процесах. Регіон є унікальним утворенням, що в умовах глобалізації здатний відстояти свою самобутність. На рівні регіону відображаються ті ж макропроцеси, що відбуваються у державі. Використання методологічного інструментарію політичної регіоналістики допомагає краще з'ясувати особливості перебігу цих процесів, дослідити особливості відносин у системі «центр-регіон» та специфіку регіонального управління.

Об'єктом дослідження регіонального розвитку є регіон, а отже саме ця категорія потребує уточнення та систематизації. Слово «регіон» має латинське походження (від корню *regio*), й перекладається як країна, край, область.

Поняття «регіон» еволюціонувало у визначенні ключових для розуміння суті регіональних відмінностей чинників, які виникали у різні періоди соціально-економічного розвитку суспільства. Залежно від особливостей цих змін, мінялися й теоретичні підходи до особливостей регіональної політики.

Якщо у роботах основоположників регіональної економіки регіон виступав лише як зосередження природних ресурсів і населення, виробництва і споживання, тобто не розглядався як суб'єкт економічних відносин, носій особливих економічних інтересів, то у сучасних теоріях регіон досліджується як багатофункціональна і багатоаспектна система.

Найбільшого поширення отримали чотири парадигми регіону, що визначені О. Г. Гранбергом: регіон-квазідержавна, регіон-квазікорпорація, регіон-ринок (ринковий ареал), регіон-соціум.

Регіон як квазідержавна – підхід до визначення поняття «регіон», який розглядає його як відносно відокремлену підсистему держави і національної економіки.

Регіон як квазікорпорація – підхід до визначення поняття «регіон», який розглядає його як великий суб'єкт власності (регіональної і муніципальної) та економічної діяльності.

Регіон як ринок – підхід до визначення поняття «регіон», який розглядає його як має певні межі ареал із загальними умовами економічної діяльності та особливостями регіональних ринків різних товарів і послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань тощо.

Зазначені три підходи в теорії регіону включають проблему співвідношення ринкового саморегулювання, державного регулювання та соціального контролю.

Регіон як соціум – підхід до визначення поняття «регіон», який розглядає його як спільність людей, що живуть на певній території, що висуває на перший план відтворення соціального життя: населення і трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, довкілля тощо, і розвиток системи розселення. Він ширше економічного, оскільки включає культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіонального соціуму, синтезу яких регіональна наука з самого початку приділяла велику увагу [Див.: 25, с. 163–170].

Слід зазначити, що такий підхід значно розширює предмет досліджень, характеризується їхньою більшою глибиною охоплення порівняно з поширенішим економічним підходом (відображеним у більшій мірі у трьох перших парадигмах регіонального розвитку), оскільки охоплює екологічні, демографічні, освітні, медичні, соціально-психологічні аспекти розвитку суспільства у тому або іншому регіоні. Результатом концентрації продуктивних сил та їхнього розвитку, а також розвитку соціальних та виробничих відносин відповідно до вказаної парадигми є формування соціополісів, націлених на вирішення означених завдань розвитку регіону.

Як вважає В. С. Реутов, саме такий підхід до побудови державної регіональної політики став домінуючим в країнах-членах Євросоюзу, оскільки дозволяє провести комплексне дослідження регіонального розвитку. Для постсоціалістичних країн, виходячи з того, що нерівність в розподілі доходів та інших регіональних показників зростатиме, найбільш доцільним буде використання найближчим часом парадигми «регіон як квазідержава». В майбутньому концепція регіонального розвитку повинна переорієнтуватися у бік парадигми «регіон як квазікорпорація» і лише потім може вийти на перший план парадигма «регіон-соціум».

Теорія регіональної економіки розвиває й інші спеціалізовані підходи до трактування регіону. Наприклад, регіон як підсистема інформаційного суспільства або регіон як безпосередній учасник інтернаціоналізації та глобалізації економіки. Дотримуючись організаційно-управлінського підходу, регіоналісти Євросоюзу оперують таким визначенням регіону: «регіон – це найбільша одиниця адміністративного поділу країн, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет».

Зважаючи на багаточисельність підходів до тлумачення сутності регіону, доцільно сформулювати комплексне синтезоване визначення регіону. Під «регіоном» слід розуміти частину території країни зі специфічними природно-кліматичними та соціально-економічними умовами, що має чітко означені адміністративні межі, власні органи управління. На території

регіону створюються матеріальні і соціальні блага, необхідні для проживання населення і здійснення виробничої діяльності. Отже, регіон як територіальна одиниця (природна, економічна, політична тощо), дещо відмінна від елементів існуючого політичного або адміністративного поділу, є основним об'єктом регіональної політики та характеризується цілісністю та взаємозв'язками складових елементів.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про нову диспозицію регіонів у системі регулювання зовнішньоекономічної діяльності внаслідок локалізації глобальної економіки, яка полягає в зміщенні можливостей і чинників інтенсифікації міжнародної діяльності з національного на регіональний рівень і зростанні синергетичного ефекту внутрішньо-регіональної інтеграції на основі об'єднання внутрішніх та зовнішніх матеріальних ресурсів, поєднання національних культур і субкультур. У сучасній глобальній економіці відбувається процес висунення найбільш успішних внутрішніх регіонів у світові лідери шляхом посилення міжнародної відкритості регіонів, формування в регіонах сучасних систем регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Теорії розвитку регіону спираються на досягнення макроекономіки, мікроекономіки, інституційної економіки та інших напрямів сучасної економічної науки. Подібність регіону і національної економіки визначає можливості застосування для регіону макроекономічних теорій (неокласичних, неокейнсіанських та ін.), особливо тих, які ставлять в основу виробничі фактори, зайнятість, доходи. Теорії регіональної макроекономіки ближче відповідають парадигмі «регіон як квазідержави». Таке застосування більш адекватно для однорідних (гомогенних) регіонів. Мікроекономічні теорії доцільно залучати тоді, коли подання регіону як точки або однорідного простору недостатньо, і необхідно брати до уваги внутрішні відмінності (вузловий або поляризований регіон). Теорія і методологія мікроекономічного аналізу більше відповідає підходам «регіон як квазікорпорації» і «регіон як ринок».

Еволюція теорії регіону відображає підвищення ролі «нематеріальних» цілей і факторів економічного розвитку, можливості міждисциплінарних знань і переходу регіонів на модель сталого (еколого-соціоекономічного) розвитку.

Відмінності у розумінні терміну «регіон» зумовлені тим, що це поняття містить певну гносеологічну суперечність: якоюсь мірою регіони існують фактично, а певною мірою ця категорія створена дослідниками і аналітиками для полегшення пізнання, класифікації, описування явищ. Загалом же, термін «регіон» на сьогодні вживається у трьох різних, проте взаємопов'язаних значеннях, які відповідають трьом різним поняттям «частини території» [95, с. 246]. Сучасне розуміння змістового наповнення поняття «регіон» відображено у прийнятій у ЄС дефініції сталого розвитку регіону (Sustainable Development), який означає такий соціально-економічний розвиток, коли настає процес інтегрування політичної, економічної та соціальної діяльності при збереженні природної рівноваги і розвитку основних природних процесів із метою забезпечення основних потреб кожної суспільної групи або громадян як сучасних, так і усіх наступних поколінь.

Поняття регіону перетинається з поняттям регіональна система та є близьким за сутністю. Під регіональною системою розуміється частина території держави, що характеризується відносною однорідністю соціально-економічних показників або просторової близькістю до одного з центрів, які взаємодіють з іншими частинами території держави і мають в обов'язковому порядку органи управління та / або загальні програми розвитку федерального (центрального) рівня.

Поняття «регіональна система» більш вузьке, ніж термін «регіон», що характеризує практично будь-яке територіальне утворення від невеликих ареалів до міжконтинентальних територіальних систем; або термін «територія», яка розуміється деякими дослідниками як синонім поняття «регіональна система». Залишаючи осторонь дискусію про співвідношення понять «територія», «район» і «регіон», необхідно відзначити, що може бути

названо значне число територіальних об'єктів, що є регіонами, але не є такими, що орієнтовані на центральні органи управління або не мають федеральних програм розвитку, і в зв'язку з цим не є «регіональними системами» в запропонованому розумінні.

У той же час регіональні системи – більш широке поняття, ніж такі поняття, як «регіональні господарські комплекси» або «економіка регіону». Крім власне економічної категорії регіональна система включає в себе елементи, що характеризують розвиток соціально-культурної сфери, життєдіяльності населення регіону, стану навколишнього середовища тощо. Дослідники відзначають необхідність застосування системного аналізу при виборі регіону як суб'єкта господарювання, роблячи акцент на вивчення таких процесів, як економічна цілісність території як господарського комплексу, характер внутрішніх і зовнішніх економічних зв'язків, спільність економічних, соціальних та суспільно-політичних завдань, що вирішуються на території, можливість ефективного управління територією.

Отже, визначення сутності регіону і регіональної системи є досить важливими в дослідженнях регіонального розвитку, оскільки саме на рівні регіону та регіональної системи формується та функціонує соціо-еколого-економічна система. А сам регіональний розвиток необхідно розглядати як режим функціонування регіональної системи, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів рівня та якості життя населення, забезпечену стійким, збалансованим соціально орієтованим відтворенням власне соціального, господарського, ресурсного та екологічного потенціалу території.

Вивченню просторових аспектів розвитку суспільства приділяють увагу різні дисципліни (географія, демографія, соціологія, етнографія тощо), але існує особлива наука, яка вивчає регіони, закономірності їх розвитку і взаємодії – регіональна наука, або регіоналістика – це сукупність різних наукових напрямків дослідження про регіони, регіональний розвиток, розміщення продуктивних сил, економіку регіонів.



Поняття про регіональну науку, ідеологом якої став американський вчений Уолтер Айзард, з'явилося ще у 50-х роках ХХ ст. Досліджуючи міжрегіональні економічні зв'язки, він відмітив, що кожна торговельна угода і пов'язане з нею переміщення товару супроводжуються протилежними за напрямом рухом еквівалентної кількості грошей. За його ініціативою була створена Асоціація регіональної науки. Цей напрям науки є синтетичним, оскільки не тільки повністю включає в себе регіональну економіку, але й взагалі пропонує вивчати регіони як цілісні територіальні соціально-економічні системи, ґрунтуючись на міждисциплінарних дослідженнях.

Регіональна економіка вивчає економіку регіону, точніше, економіку окремих регіонів: об'єктивні передумови економічного розвитку регіону (географічне положення, природно-ресурсний, демографічний, виробничий потенціал), виробничу структуру, соціальну сферу та умови життя, систему розселення і розміщення господарства, механізм функціонування та управління економікою тощо.

На думку О. Г. Гранберга, поряд з елементами та механізмами внутрішньої структури економіки регіону обов'язково повинні вивчатися економічні зв'язки регіону з іншими регіонами країни та іншими країнами. Завдяки міжрегіональним економічним зв'язкам формуються системи взаємодіючих регіонів, а економіка кожного регіону стає частиною якої-небудь однієї або декількох регіональних систем. Тому в предмет регіональної економіки також входять регіональні економічні системи, або національна економіка як система взаємодіючих регіонів. Окремі об'єкти економіки, такі, як природні ресурси, населення, виробництво, інфраструктура тощо, або узагальнено - продуктивні сили, можуть по-різному розміщуватися по території (по різних регіонах). Вивчення розміщення продуктивних сил - процесу стихійного або цілеспрямованого розподілу по території об'єктів і явищ - традиційно включається в предмет регіональної економіки. Нарешті, до предмета регіональної економіки має сенс відносити також вивчення регіональних аспектів економічного життя,

включаючи регіональні аспекти економіки виробництва, інвестиційного процесу, трудової діяльності, рівня (якості) життя, фінансів тощо. Це означає, що предмет регіональної економіки охоплює багато інших областей економіки і, навпаки, практично всі інші галузі економіки мають справу з проблемами регіональної економіки [Див.: 25, с. 185-189].

Регіональна політика – це сфера діяльності з управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни у просторовому, регіональному аспекті, тобто пов'язану зі взаємовідносинами між державою і районами, а також районами між собою.

Об'єктами регіональної політики є внутрішній соціально-економічний територіальний простір та весь соціально-економічний територіальний простір поза межами внутрішніх територій. Таким чином, об'єктом регіональної політики соціально-економічної територіальної системи будь-якого рівня та форми організації є весь світ, інша річ, що найбільша увага приділяється об'єктам внутрішнього середовища та найближчого оточення.

Суб'єктами державної регіональної політики є лише ті суб'єкти, що віднесені ними до головних, причому із складу «головного вторинного суб'єкта» треба вилучити органи судової влади та районні державні адміністрації, які сприяють реалізації державної регіональної політики, але не беруть участі у її формуванні (не зважаючи на можливість надавати свої пропозиції з цього приводу, що, до речі, може робити і будь-яка інша фізична або юридична особа при публічному обговоренні проектів відповідних документів) [93, с. 245-246].

Складовими частинами регіональної політики є:

1. Економічна політика, сутність якої полягає у забезпеченні можливостей для самостійного розвитку регіонів на умовах самофінансування та самозабезпечення.

2. Соціальна політика, спрямована на забезпечення зростання рівня добробуту населення, рівних прав і можливостей громадян щодо вибору місця проживання, працевлаштування і соціальний захист.

3. Науково-технічна політика спрямована на визначення пріоритетів щодо вдосконалення та розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в регіоні.

4. Екологічна політика, основною метою якої є оздоровлення довкілля.

5. Демографічна політика, спрямована на гальмування депопуляційних процесів і деструктування населення.

6. Гуманітарна політика, спрямована на духовний розвиток суспільства, його моральний та фізичний стан на регіональному рівні.

7. Національна політика, спрямована на забезпечення конституційних, політичних, економічних, соціальних тощо прав громадян незалежно від національності та віросповідання.

8. Зовнішньоекономічна політика, основною метою якої є забезпечення умов для активізації підприємництва, формування ринкової інфраструктури, залучення іноземних інвестицій, нарощування експортного потенціалу регіону.

9. Управлінська політика, яка стосується створення єдиної системи регіонального управління, що відповідає завданням регіонального розвитку [165, с. 122].

Варто зазначити, що в документах ЄС термін «регіональна політика» має інший зміст. Регіональна політика Європейського Союзу – це система заходів, спрямованих на посилення єдності національних економік країн-членів ЄС і забезпечення їхнього гармонійного розвитку, а також нівелювання розходжень між регіонами й ліквідація відсталості найменш розвинутих з них.

При цьому, досить часто замість терміну «регіональна політика» використовується поняття «політика гуртування», яка передбачає одночасне провадження по горизонталі (між регіонами – регіональна політика) та по вертикалі (між верствами суспільства – соціальна політика), отже відбувається зміна понятійного апарату шляхом об'єднання регіональної та соціальної політики, коли їх вже не розглядають окремо.

Теоретичні засади управління регіональним розвитком в ЄС розробляються відповідною державною інституцією, а сам розвиток фінансується з коштів, які є у розпорядженні центральної влади країн-членів ЄС. В окремих випадках уряд делегує свої повноваження органам регіональної влади, однак при цьому визначає головні умови виконання завдань і залишає за собою право контролю. Регіональна допомога з боку держави спрямовується на нівелювання регіональних диспропорцій і підтримку господарської діяльності у регіонах із гіршими економічними умовами, створює переваги для певних напрямків діяльності, а окремі з них підтримує інструментами регіональної політики. На сьогодні політика регіонального розвитку поступово позбавляється автономності здійснення і стає формою вираження відповідних секторних політик.

У сучасній науковій літературі, яка стосується регіонального та локального розвитку, відбувається осмислення фундаментальних змін, що розпочалися разом із змінами моделі світової економіки, а на сьогодні впливають на способи стимулювання державною владою регіональної і локальної економік. Місто, регіон і навіть держава перестають бути суб'єктами субсидіювання і перетворюються на об'єкти підприємництва. Це відбувається тому, що отримання дотації, Інвестиційного гранту або субсидії ще не гарантує досягнення конкурентоспроможності суб'єкта підприємництва, а деколи й сприяє поглибленню його проблем [95, с. 56].

Державна регіональна політика є невід'ємною складовою загальної політики держави. Її головне завдання полягає у забезпеченні розвитку території держави відповідно до прийнятої державної стратегії. Оскільки будь-який регіон країни є унікальним та неповторним, що зумовлено структурною неоднорідністю простору у природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному та політичному аспектах, то будь-яку діяльність необхідно здійснювати з врахуванням комплексу інтересів та особливостей кожного з регіонів, пріоритетності існуючих там проблем. Тому важливо сформулювати єдині принципи регіональної політики

держави, які б відображали тактичні і стратегічні орієнтири політики регіонального розвитку. Одні з них можуть бути незмінними протягом тривалого часу, а інші - змінюватись разом із ситуацією у державі.

Регіональний розвиток будь-якої країни, зокрема й України, є багатогранним явищем і тому потребує різноманітних, диференційованих підходів у принципах використання інструментів інтеграції, соціального захисту, в освіті, охороні здоров'я, підтримці громадської ініціативи тощо. Не можна використовувати однаковий інструментарій управління у різних регіонах, оскільки це посилює регіональну нерівність, яка завдає шкоди загальнонаціональним інтересам держави.

На думку української дослідниці Н. В. Горло, дослідження проблем розвитку регіону має безсумнівне прикладне значення, тому що допомагає керівництву держави виробити оптимальні напрями регіональної політики [24, с. 147]. На її думку, це пояснюється тим, що на інституційне забезпечення регіональної політики великий вплив має регіоналізація. Крім того, спостерігається взаємозв'язок між процесами регіоналізації і вибором тих чи інших інструментів регіональної політики.

Не зважаючи на значний доробок вітчизняних та зарубіжних авторів-представників різних наук, у науковій літературі проблема регіоналізації вивчена недостатньо. Дослідників цікавить переважно державна регіональна політика, яка іноді розуміється як синонім регіоналізації. У колективній монографії «Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку» [127] аналізується досвід регіоналізації західних держав у контексті її впливу на інституційне забезпечення регіональної політики. У центрі уваги дослідників Р. Г. Калитчака [51], Т. М. Татаренко [147] перебуває регіоналізм і, всебічно вивчаючи його зміст, вони акцентують увагу на практичних політичних формах реалізації регіоналізму, тобто регіоналізації. У царині політичної регіоналістики працює С. Римаренко, який зазначає, що проблеми регіоналізму і регіоналізації набули актуальності для країн Центрально-Східної Європи і для України

зокрема у 1990-х рр., що обумовлено такими факторами, як злам централізованої системи управління, потреба прийняти стандарти західноєвропейських країн в умовах відбудови демократії, потужний вплив Євросоюзу, важливість його регіональної політики, необхідність дотримання стандартів ЄС в галузі регіоналізму, регіональних установ, регіональному реформуванні [129].

Ціє ж точки зору дотримується й український дослідник Ю. К. Маслов, який в своїх публікаціях, зокрема в монографії «Центральна та Східна Європа у пошуках сучасної системи влади» [85] продовжує дослідження вагомості регіональної складової національної системи влади в цій групі країн і доводить, що вагомість регіонального розвитку сприяла запровадженню низки політичних та адміністративно-територіальних реформ в цих країнах, від успіху яких залежило подальша європеїзація національних політик та можливість вступу до ЄС.

Дослідженню регіональної політики як складової державної політики сучасних країн пострадянського простору присвячено чимало уваги в роботах Г. В. Музиченко [93], яка зокрема зазначає, що регіональна політика в цій групі держав одним з першочергових завдань подальшої європеїзації цих країн, а політика просторового розвитку має першочергове завдання для національних урядів і є запорукою зміцнення цих держав як самостійних та незалежних країн. Однак, як зазначає авторка, на терені пострадянського простору відсутнє єдине бачення розвитку регіональної політики, зокрема й необхідності приведення її до стандартів ЄС. Причинами відставання в регіональному розвитку України та інших пострадянських держав вона вважає відсутність політичної волі у керівників держави, слабкість регіональних політичних інститутів, зокрема, системи місцевого самоврядування та застарілий адміністративно-територіальний поділ цих країн [93, с. 243].

Розглядаючи питання методології досліджень регіонів, В. Рогатин зазначає, що у практичному і теоретичному плані українська держава

опинилася поза тенденцією регіоналізації, яка пронизує теорію і практику державного будівництва другої половини ХХ ст. [130, с. 129]. Досить часто у політичних дослідженнях процеси регіоналізації розглядаються як такі, що виникають у відповідь на виклики глобалізації. Регіоналізація свідчить про утвердження регіонів як самостійних впливових учасників політичного життя. У монографії «Регіональна політика та механізми її реалізації» зазначено, що глобалізація і регіоналізація є двома полюсами цивілізаційного поступу на початку ХХІ ст., між якими замикаються національні інтереси [121, с. 5].

З точки зору політичної науки, регіоналізація – це перерозподіл владних компетенцій, передача функцій від національного на регіональний рівень, поява і розвиток нових інституційних форм, які відповідають новій ролі регіонів у процесі прийняття рішень на національному і наднаціональному рівнях [12, с. 12].

Суперечливим є питання про роль регіоналізму у процесах регіоналізації. Російська дослідниця І. М. Бусигіна називає регіоналізмом стратегію регіональних еліт, спрямовану на розширення ними своїх прав, процес самоструктурування суспільства, політичної і економічної мобілізації регіонів [12, с. 10]. Виходячи з цього, регіоналізм виступає як необхідна підстава для розгортання регіоналізації. За Р. Калитчаком, регіоналізм – це система поглядів та ідей, що намагається обґрунтувати доцільність утвердження регіону як повноправного суб'єкта політичного процесу, і діяльність, що спрямована на досягнення цієї мети [51, с. 54].

Як доводить практика багатьох країн світу і, перш за все, країн пострадянського простору, наявність регіоналізму ще не свідчить про те, що він обов'язково матиме практичне втілення у регіоналізації, тобто діяльності влади щодо розширення повноважень регіону не завжди виявляються успішною. Це, зокрема, стосується й України в останні роки, яка вже декілька разів запроваджувала регіональні реформи та децентралізаційні процеси, однак на практиці реальних змін не відбулося.

Ще одна концепція чітко розділяє регіоналізм, якому властива політична ідеологія, і регіоналізацію як процес, що базується на економічній еволюції і інституційних змінах [127, с. 322]. Шотландський дослідник М. Кітінг вказував на існування зв'язку між регіоналізмом і регіоналізацією, виділивши два типи регіоналізму: низхідний і висхідний. Якщо під висхідним регіоналізмом він розуміє політичний рух регіональних еліт, спрямований на посилення ролі регіонів, то низхідний регіоналізм ототожнюється з регіоналізацією. Низхідний регіоналізм зумовлений двома чинниками: відповіддю на вимоги національно-культурної автономії або необхідністю знайти більш ефективні організаційні рішення для забезпечення регіонального розвитку. Низхідний регіоналізм передбачає, що центр, по-перше, надає більше прав регіональним спільнотам з метою задоволення їхніх вимог щодо розвитку культурної сфери; по-друге, здійснює передачу частини повноважень у регіони, проводить більш активну регіональну політику, спрямовану на вирівнювання рівнів розвитку регіонів.

Концепція низхідного регіоналізму на сучасному етапі розвитку політико-правових наук отримав уособлення у вигляді концепції децентралізації, що знайшло правове закріплення в нормативних актах Європейського союзу, зокрема в тексті Європейської хартії місцевого самоврядування. В такому сенсі концепція регіоналізму поділяється всіма національними урядами, які прагнуть демократизації політичного процесу.

Одною з обов'язкових складових такої концепції є визначення регіональної політики як першочергової складової державної політики просторового розвитку та передбачає проведення певної економічної політики. Для цього потрібна реалізація «політики вирівнювання» та державне регулювання доходів регіональних бюджетів – розділення податків між рівнями влади і таким чином забезпечення регіонів однаковими ресурсами.

В. Каганський під регіоналізмом розуміє ідеологію і практику етнічних і культурних спільнот, що існують реально, тобто утворюють регіони в



географічному розумінні. Метою цієї практики є отримання районом інституціонального статусу. Він називає регіоналізм і регіоналізацію різними, навіть протилежними процесами, спільними для яких є тільки районна форма структурування території і крайня точка – статус незалежної держави, але досягається це різними шляхами [49].

Процеси регіоналізації відбуваються у багатьох країнах світу, тому що державне керівництво зацікавлене в оптимізації взаємодії органів центральної влади і влади в адміністративно- територіальних одиницях. Вирішення цієї проблеми досягається багатьма шляхами, одним з яких є поглиблення територіальної децентралізації, тобто чіткий розподіл повноважень між центральним урядом і регіонами. Однак територіальна децентралізація жодним чином не передбачає відокремлення регіону від держави (сецесії). У більшості країн світу довгий час влада була представлена тільки двома рівнями: центральним і місцевим. У багатьох європейських державах з унітарною формою державного устрою управління місцевими справами покладалося на органи місцевого самоврядування, і тільки Італія мала регламентований Конституцією регіональний рівень влади.

Процес був викликаний потребою національних держав пристосуватися до нових умов і необхідністю вжити заходів щодо розв'язання таких проблем, як нерівномірність розвитку регіонів, недосконалість системи формування державного та місцевих бюджетів, нездатність центральної влади ефективно вирішувати проблеми розвитку регіонів [24, с. 149].

Важливою причиною переходу до регіональної влади стала регіональна політика Європейського Союзу, спрямована на підтримку відсталих регіонів. Таким чином, поява нового рівня влади забезпечувала задоволення потреб регіону. У кінці 1970-х років інші держави провели реформи з впровадження регіонального рівня влади. Хоч європейські держави різними шляхами проводять впровадження регіонального рівня влади, процес регіоналізації неодмінно передбачає дві складові: економічну еволюцію і інституційні зміни. Регіоналізація є процесом, що здатний створити передумови для

економічного розвитку регіону, водночас вона передбачає організацію регіонального рівня влади (мезовлади), тобто появу нових інституційних форм. Помилковим було б протиставляти владу на макрорівні (владу центрального уряду), мезорівні (регіональну владу) і мікрорівні (місцеву владу), тому що проблеми регіонального розвитку повинні бути серед пріоритетних для всіх рівнів влади.

Поворотним пунктом у прискоренні процесів посилення локального рівня у взаємовідносинах та взаємодії соціотехноприродних систем «країна» - «регіон» - «місто» на теренах Європи можна вважати ухвалення у 1985 р. Європейської хартії місцевого самоврядування. Вона остаточно зафіксувала нову роль локального рівня у процесах соціально-економічного розвитку країн і прискорила поступову трансформацію суб'єкт-об'єктних відносин між державою та містом у суб'єкт-суб'єктні. Такі процеси, на думку Г. В. Музиченко, наявні і сьогодні, наслідком чого стає: посилення ролі асоціативних органів місцевого самоврядування, які є впливовими легітимними представниками інтересів територіальних громад у відносинах країни та міста; розробки ефективних механізмів наскрізного управління та планування в країнах ЄС, механізмів збалансування та гармонізації функцій, компетенцій і повноважень органів влади та управління різних рівнів; повсюдне впровадження культури стратегічного планування на рівні міст; формування різних координуючих органів, призначених для збалансування інтересів та впорядкування відносин між містами як по горизонталі, так і по вертикалі; поступове збільшення частки місцевих бюджетів у загальних бюджетах країн; стимулювання на місцевому рівні політики спільного (влада – громада) управління територіальним розвитком; запровадження механізмів заохочення горизонтальної кооперації міст і підтримки місцевих ініціатив тощо [93, с. 261].

Визначені на 2014–2020 рр. нові завдання регіональної політики ЄС передбачають посилення уваги саме до соціально-політичної складової розвитку регіонів ЄС та відмову від політики усунення диспропорцій між

регіонами на користь стимулювання власних ініціатив регіонів та місцевого населення до забезпечення сталого розвитку їх територій.

Отже, проведений аналіз еволюції теоретичних уявлень про місце та роль регіону в політичному житті сучасних держав засвідчив існування певних відмінностей в тлумаченні поняття «регіон» в межах суспільних наук. Різниця полягає в предметі дослідження тих процесів, які відбуваються в межах певної територіальної цілісності, якою є регіон.

1. Сучасний регіон стає центральною одиницею сталого розвитку всіх країн світу. Саме через регіон відбуватиметься розвиток інфраструктурних проєктів, соціально-економічний та політичний розвиток держави. Саме тому державна регіональна політика набуває особливого статусу та значної уваги з боку центральних органів влади як така, що забезпечить подальший розвиток держави на майбутнє.

2. Застосування міждисциплінарного підходу, який є найбільш придатним для аналізу усієї сукупності процесів на рівні регіону, дозволяє виокремити чотири концепції: регіон як квазідержава, як квазікорпорація, як ринок та як соціум. Регіон як квазідержава найбільше уособлена в сучасних країнах світу та дозволяє визначити регіон як мезорівень національної політичної системи, а регіональну політику як складову державної політики сучасних держав. Але цього замало для сучасних держав, які прагнуть до ствердження концепції регіону як соціуму. Такий підхід висуває на перший план відтворення соціального життя: населення і трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, довкілля тощо. Він ширше економічного, оскільки включає культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіонального соціуму.

3. Еволюція теоретичних уявлень про зміст регіональної політики свідчить про взаємозв'язок таких понять, як «регіон», «регіоналізація», «регіональна політика» та «регіональний розвиток», які історично змінювали акцент досліджень просторової політики та привели до сучасного тлумачення регіональної політики як складової державної політики просторового

розвитку, яка має забезпечити сталий розвиток певної території, що носить назву «регіон».

*1.2. Теоретико-методологічні підходи до дослідження регіональних процесів.*

Із погляду методології дослідження регіональних процесів першочергового значення набуває проблема регіоналізації влади. На думку Т. М. Татаренко, регіоналізація влади – це поняття багатогранне і має природно-історичну та соціальну сутність, які мають наступні визначальні характеристики:

- групи еліт (як регіональних, так і центральних), їхня поведінка, методи діяльності, рівень політичного, економічного й суспільного впливу;
- групи інтересів, готових підтримати програму чи вимоги еліт; групи інтересів як посередники в постійній взаємодії та переговорному процесі між елітами і широкими соціальними групами, підтримка інтересів економічної діяльності яких призведе до більшої самостійності чи унітаризму;
- соціальна база регіональних процесів або викликаних ними суспільних явищ (в умовах сучасної представницької демократії суспільною функцією широких груп населення є підтримка тієї чи іншої концепції розвитку територіальної спільноти як частини державної системи);
- стан політико-правової бази державної системи, а також середовище, в якому відбуваються політичні процеси як відображення культурно-історичних традицій рівні впливовості тих чи інших груп еліт і інтересів [148, с. 37].

Більшість дослідників регіоналізації поділяють думку про те, що основою всіх регіональних процесів є рівень соціально-економічного розвитку території (регіону), економіко-географічні та культурно-національні особливості.

Сучасна теоретична модель регіоналізації, на думку О. В. Булатової, характеризується такими принципами: системність (елементи будь-якої

суспільно-економічної моделі є взаємопов'язаними та взаємозалежними); ієрархічність (між кожним рівнем регіонального утворення існують зв'язки підпорядкування); динамічність (регіональні процеси динамічно змінюються); відкритість (модель має відкритий характер); стійкість (регіони пов'язані в єдину цілісність); конгруентність (модель дозволяє моделювати та співвідносити різні рівні регіональних устроїв і визначати рівні їх адекватної ієрархічності); поліструктурність (модель має складну структуру, основні елементи якої, у свою чергу, можуть мати свою підструктуру); комплементарність (складові елементи моделі не тільки знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, а й взаємодоповнюють один одного); ідентичність (розвиток моделі відбувається під впливом різних факторів, які впливають на характер динамічних змін, однак загалом вони не суперечать основній концепції побудови економічного простору); інституційна визначеність (модель має відповідні форми та власний механізм регулювання, в тому числі з можливою системою відповідних інститутів) [Див.: 11].

Безперечно, регіоналізація перебуває під впливом багатьох чинників – внутрішніх та зовнішніх. Внутрішні чинники пов'язані з наявним природним, культурним, релігійним розмаїттям, специфікою міжнаціональних відносин, соціально-політичною децентралізацією в результаті розвитку демократичних процесів у державі тощо. На думку І. М. Бусигіної, серед внутрішніх чинників найсуттєвіше на регіоналізацію впливають наступні чинники: перекладання відповідальності за непопулярні рішення на регіональну владу; розгляд як пріоритетних питань, які переважають спротив «тиску» регіонів; нездатність контролювати і протистояти дисперсії влади [12, с. 42].

Зовнішні фактори можуть відігравати визначальну роль у житті окремих регіонів держави. Наприклад, до зовнішніх чинників регіоналізації Н. В. Горло відносить глобальні процеси, геополітичні фактори, військово-стратегічні детермінанти, економічні фактори, територіальні і етнічні конфлікти, міграцію, культурно-релігійні фактори [24, с. 148].

Щодо вагомості тих чи інших чинників впливу на розвиток регіональної складової національних політик сучасних держав, Г. В. Музиченко справедливо зазначає, що їх вплив по-різному зазначається на регіонах, але зовнішні чинники, які не залежать від волі національних політичних інститутів, можуть бути нейтралізовані шляхом відповідної внутрішньої політики реагування на зовнішні виклики, а вони вже безпосередньо залежать від політичної волі та внутрішніх політичних процесів в державі. Саме тому, на думку дослідниці, державна політика сучасних держав, складовою якої є регіональна політика, не розмежовую внутрішні та зовнішні функції держави [98, с. 164].

Учені-представники економічних наук серед чинників розвитку регіоналізму віділяють наступні:

1. Національні (економічні, політичні, інфраструктурні, культурні, історичні тощо).
2. Транснаціональні (розвиток інтеграційних процесів, регіоналізація діяльності ТНК тощо).
3. Субрегіональні (геоекономічні, пов'язані із необхідністю спільного вирішення конкретних проблем, ефективного використання потенціалу і таке інше та геополітичні, які викликані необхідністю забезпечення безпеки).
4. Глобальні (поглиблення міжнародного поділу праці, забезпечення сталого розвитку, зростання взаємозалежності країн, спільне розв'язання глобальних проблем тощо) [Див.: 170].

Внутрішні чинники розвитку регіоналізму (перші дві групи) пов'язані не тільки із економічними, політичними, культурними, історичними особливостями розвитку територій. Значний вплив на посилення регіоналізму забезпечують чинники транснаціонального характеру, які пов'язані з поширенням та поглибленням інтеграційних процесів, регіоналізацією діяльності ТНК. У свою чергу, зовнішні чинники (третья та четверта група) мають дію субрегіонального (які можуть бути геоекономічними та геополітичними) та глобального характеру.

Під впливом зазначених чинників відбувається розвиток регіоналізму, а також відбувається поступове розширення його впливу, що пов'язано із переходом від простого обмеження або скасування торговельних бар'єрів (старий регіоналізм) до більш глибоких форм інтеграції, що мають значно ширшу сферу (новий регіоналізм). Поширення нового регіоналізму призвело до того, що географічні кордони країн уже припиняють збігатися просторовими колами проблем і задач, які потребують спільного вирішення, а це вже викликає необхідність дослідження трансконтинентальних напрямів розвитку інтеграційних процесів у світовому господарстві.

Для всебічного аналізу всіх зазначених характеристик регіонального розвитку необхідно запровадити певну методологію. Дж. Лемко, досліджуючи методологію сучасних політичних процесів загалом та на рівні регіону зокрема виділяє чотири основних методологічних підходи: інституціональний чи конституційний; соціологічний, концепцію перманентного розвитку та політичний [Див: 187, с. 8–15].

Основним напрямом інституціонального підходу є координація дій між різними рівнями влади при збереженні незалежності кожної з них у питаннях виняткового відання. Цей підхід найбільше властивий американській політичній традиції. Однак сама методологія взаємодії уряду місцевої влади, національних і регіональних еліт не змінилася: на кожному рівні є питання виняткового відання, з яких ухвалюються виняткові рішення. Процес узгодження інтересів здійснюється в режимі взаємної координації дій. Тому дослідження існування та розвитку політериторіальних систем, що схиляються до інституціонального підходу, передбачає насамперед сферу, обсяг, методи, реалізацію завдань кожного рівня влади. Першорядне значення мають не стільки історико-політичні умови, які виникають в тому чи іншому територіальному утворенні, а правовий аналіз законодавчої системи та нормотворчої бази.

Соціологічний підхід ґрунтується на переговорно-договірній формі політичного процесу, що сприяє досягненню оптимального результату у

взаєминах різних соціальних територіальних груп. Чим більше суспільство схильне до диверсифікованості, культурного, соціального, економічного, етнічного та інших форм розшарування, тим імовірніше впровадження регіональної системи управління державою. Цей підхід найбільш прийнятний для європейської політичної традиції і уособлюється в федеративних системах, рідше – в унітарних державах із розвиненим регіональним співтовариством.

На думку Т. М. Татаренко, застосування соціологічного підходу дозволяє охопити аналізом все розмаїття горизонтальних та вертикальних зв'язків у державній системі, оцінити взаємовплив різних соціально-політичних і економічних груп інтересів на розвиток політичного процесу як в державі загалом, так і в окремому регіоні. Соціологічний підхід дає змогу оцінювати напрями розвитку суспільства і держави, а отже, стверджувати, що регіоналізм у будь-якій формі – явище не тільки політико-правове, а й соціальне, що має глибокі суспільно-політичні причини [148, с. 38].

Третій методологічний підхід, виділений Дж. Лемко – концепція перманентного розвитку – виділяє сформовані територіальні спільноти, певні домовленості між ними. Водночас переговорний процес між спільнотами не припиняється ні з територіального, ні з соціального напрямів, має тенденцію до постійного зближення, зберігаючи при цьому політичні вигоди. Ця концепція поєднує інституціональний та соціологічний підходи і, по суті, більшою мірою досліджує соціально-політичні корені регіональних процесів. Але все ж істотною відмінністю є виокремлення в ході аналізу договірного процесу як особливої сутності концепції розвитку регіональних систем. Підвищення ролі та значення договірного процесу сприяє зростанню впливу та статусу центральної й регіональної еліт.

Автори, які розглядають регіоналізм з позицій концепції політичного підходу, вважають, що в основу угоди між усіма рівнями влади на відміну від їхньої абсолютної незалежності покладається прагнення політичних сил одержати від договору якомога більше вигоди відповідно до їх соціально-



економічних інтересів. Політичний підхід передбачає обов'язкове конституційне оформлення. «Досліджуючи існування та саморозвиток регіональних систем, розглядає не стільки їхні умови, скільки причини виникнення і, як можливий результат, досягнення політичних, економічних, військових пріоритетів від об'єднання (реорганізації) окремих територіальних утворень у єдине ціле. Водночас така конструкція є ефективною лише на початковій стадії розвитку системи, що формується, і не є постійно діючою» [148, с. 39].

Відповідно до запропонованих Дж. Лемко чотирьох підходів дослідження регіоналізму виокремлюють два основних – інституціональний (конституційний) і соціологічний. Концепція розвитку та політичний підхід багато в чому повторюють ті характерні риси, які перші два підходи беруть до аналізу. Проте існують і певні відмінності. Інституціональний підхід виходить з аналізу чинної правової системи, принципу поділу повноважень між центральним і регіональним рівнями влади, методів реалізації питань виняткового відання, способу координації дій і рішень. Цей підхід розглядає центри влади та їх вплив як досягнення високого рівня самодостатності, завершеності. Водночас за межами розглянутого політичного процесу між центральним рівнем влади і регіональними спільнотами залишаються такі категорії, як групи інтересів, інститути громадянського суспільства, що в даному випадку виступають як пасивні спостерігачі змін, що відбуваються законодавчій і соціальній системах. У розвитку регіоналізму договірний процес як частина функціонування політичної системи виступає не як основа взаємодії центральної та регіональної еліт, груп інтересів, соціальних груп, а як правова еволюція, зміни, коригування юридичних норм.

В свою чергу соціологічний підхід, визнаючи наявність територіальних (національних) спільнот в державі, діяльність регіональних політичних і економічних груп інтересів, розглядає взаємовплив цілого та частини в межах загального політичного процесу, що не завжди приймає нормативно-юридичні форми, залишається наслідком юридичної традиції. Соціологічний

підхід моделює систему відносин, а також взаємозв'язків між групами еліт, групами інтересів і широкими суспільними прошарками. Таким чином в межах певного регіону здійснюється право вибору.

Втім, як зазначає Т. М. Татаренко, ці концепції не мають універсального характеру. Розгляд наявних регіональних конструкцій, які виникають і розвиваються в різних історичних умовах, свідчить, що інституціональний підхід більш придатний для аналізу регіональної політики США, а соціологічний – для європейської політичної практики. Водночас аналіз регіональних політичних процесів в США більшою мірою виявляє саме соціальні, а не юридичні корені. Наприклад, інститути судової влади США розглядаються не як механізм ухвалення рішень, що перебувають за культурно-історичним полем і конкретним тимчасовим простором, а як явище північноамериканської політичної традиції [148, с. 40].

Інституціональний і політичний підходи можуть бути використані для побудови регіональних територіальних систем із раніше суверенних держав шляхом злиття незалежних політичних систем, а соціологічний підхід і концепція перманентного розвитку розглядають можливість формування регіональних відносин на базі унітарної держави. Таке концептуальне пояснення специфіки формування та розвитку регіональних систем обумовлюється особливостями та тенденціями історичного процесу, становленням політичної культури, традицій більшості нинішніх держав Європи і США. Проте досвід східноєвропейських країн, і в першу чергу, країн пострадянського простору і України зокрема, істотно відмінний від усталеного уявлення, але це не виключає можливості використання методологічних підходів у дослідженні регіоналізму з урахуванням політичної практики, що склалася в цій групі країн.

Серед розмаїтості методологічних підходів можна виділити науковий підхід, запропонований А. Етціоні. Такий підхід пропонує для дослідження стану взаємин між групами еліт на рівні територіального утворення звертати увагу на наступні якості:

1. Рівень розвитку еліт. Тобто, однією з обов'язкових умов стабільності та міцності національної системи влади повинне бути постійне урахування інтересів регіональних еліт, що в свою чергу сприятиме збігу інтересів всіх рівнів влади. Одночасно розвиваються тенденції перерозподілу повноважень, пошук нових форм поділу влади, що в свою чергу стає характерною рисою існування регіональної спільноти.

2. Відмінності в типології влади. Крім обов'язкових зовнішніх чинників, що обумовлюють корпоративні групи до узгодження інтересів і початку договірного процесу, для стабільності та перспективності системи, що створюється, необхідно кілька внутрішніх чинників забезпечення взаємної вигоди для груп еліт у межах єдиного політичного простору. До них традиційно відносять економічний, географічний, культурно-етнічний чинники. При цьому природний поступальний характер відносин, що складаються, має вирішальне значення.

3. Відмінності в рівні взаємовідносин. Передусім це стосується норм представництва, а якісно новий рівень регіональної влади має забезпечити постійний взаємозв'язок і взаємодію з усіма соціальними інститутами новоутвореної соціальної спільноти – групами еліт, групами інтересів тощо. Адекватне відображення в політичному процесі інтересів і потреб цих політичних структур залежно від їх впливовості створює основу для міцності та стабільності державного об'єднання.

4. Умови союзу та вимоги до влади – політична стійкість і легітимність влади, що прагне до розширення інтеграційних зв'язків і зміцнення національної системи влади, мусить бути вищою, ніж у ситуації стагнації та статичності.

5. Розпад союзів еліт відбувається на основі специфічних складових його історії [Див.: 184, с. 94–96].

Отже, у дослідженні проблем регіоналізму особливе місце посідають концепції еліт, система взаємин між регіональними та центральними елітами, між групами еліт тощо. Саме на цих аспектах зосереджують свою увагу

дослідники при моделюванні та аналізі регіональних процесів та регіональної політики зокрема.

Ряд сучасних дослідників, які розглядають регіональну політику в контексті глобальних змін, акцентують увагу на зростанні економічного впливу урбанізованих територій на контекст регіональної політики сучасних держав. Серед зарубіжних дослідників до кола таких авторів слід віднести С. Тарроу, який висловлює думку щодо різкого зростання економічного впливу територій, підвищення технічного та фінансового статусу багатьох колись провінційних територій. Ці соціально-економічні процеси, на його думку, сприяли зростанню напруженості між загальнонаціональними та місцевими (регіональними) елітами. Водночас економічне зростання вплинуло на самоорганізацію регіональних груп, усвідомлення ними своїх інтересів, котрі відрізняються від загальнонаціональних і інтересів центральної еліти, що у свою чергу сприяє посиленню ролі субнаціонального рівня влади. Форма і суть виявлення цих інтересів можуть бути різними: місцева еліта пропонує центральній владі програму реалізації етнічних вимог територіальної спільноти, висуває економічні вимоги чи займає відкрите опозиційне положення з найважливіших політичних рішень центру. «Місцеві політичні еліти виступають основними силами в процесі взаємин з центром, метою яких є отримання привілеїв для територіальної спільноти» [193, с. 42].

Відповідно до теорії С. Тарроу, провінції посідають вагоме місце в державній системі, проте політика соціального розподілу надає можливість державі забезпечити тривалий та різнобічний розвиток периферії. Державна політика центральної влади в кожному конкретному випадку виявлятиметься в наступному:

– егалітаристи – єдине виборче право, забезпечення однакового рівня освіти, створення єдиного культурного, політичного, економічного простору між центром і периферією;

– технократи – програми розміщення продуктивних сил у промисловості та сільському господарстві, реформа місцевого самоврядування, фінансова ефективність;

– соціально-орієнтовані – здійснення реформ у соціально-важливих сферах життєдіяльності суспільства, забезпечення зайнятості, розвиток депресивних територій [Див.: 193, с. 32–46].

Такої ж думки дотримуються й інші зарубіжні дослідники, зокрема М. Россеу та Р. Зарізькі, які вважають, що «структурна організація держави відображує стан взаємин еліт, які керують цією системою» [190, с. 272]. Серед вітчизняних вчених такої ж думки дотримуються Т. М. Татаренко [148, с. 44] та Г. В. Музиченко [93, с. 249-267].

У процесі формування регіональної політики, важливим питанням є можливість центру впливати на периферію. «За певних умов, коли національна політична еліта керує на основі широкої популістської коаліції і контролює унітарну державу з жорсткою адміністративною структурою, виникає можливість перерозподілу повноважень між центром і периферією. У державних системах, де політична еліта бере активну участь у перерозподілі суспільного продукту для збереження широкої соціальної коаліції і бюрократичний контроль досить слабкий, місцеві влади прагнуть обмежити вплив центру та збільшити частку продукту, що розподіляється ними, за допомогою політичних механізмів» [148, с. 47].

Досліджуючи систему перерозподілу повноважень між центральним, регіональними і місцевим рівнем влади, Д. Райт на відміну від підходів, котрі розглядають вплив центру на периферію через соціально-політичні й економічні характеристики, зосереджує увагу на правових аспектах і пропонує три напрями в системі розподілу влади між рівнями управління: координаційний, де кожен рівень влади має визначену, виняткову сферу повноважень; спільне ведення значної частини владних повноважень, що призводять до взаємозалежності еліт; супідрядна сфера правовідносин, у якій національний рівень влади має безумовний пріоритет над регіональним, а

останній – над місцевим, і в такий спосіб створюється ієрархічна система [196, с. 40].

На думку Д. Райта, модель, що передбачає створення симетричної територіально-державної системи з обліком фінансово-економічного, соціально-політичного потенціалу передбачає координацію схеми правових взаємовідносин. Використання центром своєї політичної й економічної переваги в інтересах створення штучної соціальної рівності шляхом перерозподілу суспільного продукту цілком відповідає ієрархічній правовій системі. Регіони, будучи складовими частинами нації-держави, спрямовані на досягнення широкої автономії, що відповідає безпосередньо інтересам регіональної еліти.

Загалом здійснення регіональної автономії через розвиток регіональної правової системи передбачає демократичні вибори, політичну легітимність, розмежування повноважень із центром, що сприяють здійсненню контролю за соціально-економічною, фінансовою, суспільною та культурно-етнічною інфраструктурою регіону. Місцеві групи інтересів прагнуть самостійно будувати свої відносини з загальнодержавними структурами, не завжди враховують інтереси регіональної еліти, що дає їм підстави виступати повноправними представниками регіону, соціальних, економічних та фінансових груп. Водночас у кожній державі центр намагається зберегти ініціативу та контроль у структурі розподілу владних повноважень – особливо це стосується унітарних держав з високим ступенем централізації влади та управління.

Сьогодні нагромаджується конкретний історичний матеріал, аналізуються складові регіональної проблематики – стан правової бази, діяльність представників регіональної еліти, оцінка ставлення до регіонального розвитку. Саме остання складова набуває найбільшої актуальності в останні роки, оскільки здатна надати регіональній політиці конкретного змісту та спрямованості. Водночас стан регіонального розвитку є

певним критерієм успішності регіональної політики та загалом всієї державної політики сучасних держав.

Отже, методологічна основа сучасної регіональної політики передбачає обґрунтування принципів її формування та здійснення у вигляді певної теоретичної моделі, певних наукових підходів щодо її дослідження та визначення ролі в національній системі влади, застосування загальнонаукових та специфічних методів щодо аналізу змісту регіональної політики та регіонального розвитку тощо.

1. Сучасна теоретична модель регіоналізації характеризується принципами системності, ієрархічності, динамічності, відкритості, стійкості, конгруентності, поліструктурності, компліментарності, ідентичності, інституційної визначеності тощо. Кожна країна обирає власну модель, яка відповідає національним інтересам і потребам просторового розвитку, однак кожна з них ґрунтується на зазначених принципах, змінюються лише акценти щодо їх значимості при реалізації в практичній площині.

2. На розвиток регіональної політики впливають внутрішні і зовнішні чинники. Внутрішні чинники розвитку пов'язані з економічними, політичними, культурними, історичними особливостями розвитку територій, а також чинниками транснаціонального характеру, які пов'язані з поширенням та поглибленням інтеграційних процесів. У свою чергу, зовнішні чинники мають дію субрегіонального та глобального характеру.

3. Дослідження сутності регіональної політики, її змісту та ролі в національних системах влади відбувається за допомогою низки методологічних підходів, серед яких виділяють: інституціональний чи конституційний; соціологічний, концепцію перманентного розвитку, політичний, елітарний тощо.

Основним напрямом інституціонального підходу, який переважно застосовується в американській політичній традиції, є координація дій між різними рівнями влади при збереженні незалежності кожної з них у питаннях виняткового відання. Соціологічний підхід набув популярності в європейській політичній традиції і дозволяє охопити аналізом все розмаїття

горизонтальних та вертикальних зв'язків у державній системі, оцінити взаємовплив різних соціально-політичних і економічних груп інтересів на розвиток політичного процесу як в державі загалом, так і в окремому регіоні. Концепція перманентного розвитку є спробою поєднання зусиль перших двох підходів і спеціалізується на дослідженні соціально-політичних коренів регіональних процесів.

З позицій концепції політичного підходу в основу угоди між усіма рівнями влади покладається прагнення політичних сил одержати від договору якомога більше вигоди відповідно до їх соціально-економічних інтересів.

Особливе місце в методології регіональних досліджень посідає елітарний підхід, який акцентує увагу на аналізі системи взаємин між регіональними та центральними елітами, між групами еліт тощо. Зокрема до аналізу беруться такі якості, як: рівень розвитку еліт; відмінності в типології влади та в рівні взаємовідносин, перш за все, представництва; умови союзу та вимоги до влади – політична стійкість і легітимність влади; умови розпаду союзів еліт тощо.

4. Дослідження регіональної політики в контексті глобальних змін свідчать про зростання економічного впливу урбанізованих територій на контекст регіональної політики сучасних держав, актуалізуючи взаємини на рівні «центр» – «периферія». Більшість дослідників розглядають вплив центру на периферію через соціально-політичні й економічні характеристики, які у сукупності формують поняття «регіональний розвиток». Остання дефініція здатна надати регіональній політиці конкретного змісту, спрямованості та, водночас, стати певним критерієм успішності регіональної політики.

### *1.3. Теоретичне обґрунтування концепції регіонального розвитку*



Регіональна парадигма розвитку пов'язана, передусім, із тлумаченням сутнісних характеристик цього багатогранного явища. Саме тому дослідження теоретико-методологічних засад регіонального розвитку доцільно розпочати з уточнення сутності взаємопов'язаних в цьому контексті понять і категорій, визначення теоретичних основ та аналізу базових взаємозв'язків, а також на основі ретроспективної систематизації теорій і концепцій регіонального розвитку.

Дослідження концептуальних проблем сутності розвитку започаткувала німецька класична філософія, зокрема, визначний її представник – Гегель. Спираючись на відкриті закони діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, він сформулював такий важливий принцип розвитку, як універсальність, визначив його механізм і джерело – виникнення, боротьбу та подолання протилежностей. Принцип універсальності, усебічності економічного розвитку дозволяє нам говорити про можливість і доцільність системного розвитку, який охоплює усі елементи способу виробництва, суспільства. Звичайно, така форма економічного розвитку в практиці економічного життя можлива лише на окремих етапах руху суспільства, коли складаються умови для одновекторної спрямованості впливу найрізноманітніших чинників, що забезпечують економічне зростання та трансформацію його наслідків у нову якість економічного та соціального буття.

Системний економічний розвиток надто складне суспільне явище, його неоднорідність визначається, насамперед, реальним існуванням двосекторної моделі економіки, обмеженими ресурсами, низкою суперечностей між різними суб'єктами економічної діяльності та між різними соціальними групами, національними економічними системами тощо, що нерідко викликає порушення не лише макроекономічної, але й соціальної, отже системної рівноваги. Такі особливості економічного розвитку вимагають звернути особливу увагу на чинники, які забезпечують його динаміку та системність.

Дослідження динаміки економічного розвитку передбачає використання специфічної методології, зокрема, так званого динамічного підходу, оскільки лише динамічна точка зору розглядає економічні явища у процесі змін економічних елементів та їх співвідношень. Отже, розглядаючи динаміку економічного розвитку, насамперед, досліджується потужність, сила процесів економічного розвитку, кількісні та якісні зміни, що відбуваються в усіх структурних елементах економічної системи під впливом сукупності чинників, задіяних суспільством та окремими суб'єктами економічної діяльності з метою отримання прогнозованих результатів.

Розвиток полягає у здійсненні змін на краще, зазвичай у сенсі підвищення економічного, соціального, екологічного добробуту та якості життя громадян. Розвиток визначається, планується та здійснюється майже завжди на рівні цілих країн на основі державних інвестиційних ресурсів, якими зазвичай розпоряджаються загальнодержавні міністерства. Упродовж певного часу чимало країн доповнили цю діяльність більш цілеспрямованим індивідуальним підходом до кожного регіону, намагаючись розв'язати конкретні регіональні проблеми та активно співпрацювати з громадянами та інституціями регіону. Крім того, багато урядів намагаються поліпшувати координацію всіх державних інвестицій на субнаціональному (зазвичай регіональному) рівні для підвищення їхньої дієвості. До того ж різні країни тепер частіше, ніж у минулому, усвідомлюють, наскільки різними можуть бути рівні розвитку регіонів, а отже, приділяють більше уваги усуненню відповідних диспропорцій. Усе це є прикладом регіонального розвитку в дії.

Регіональний розвиток за своєю суттю є концепцією економічною, а не політичною чи адміністративною. У його рамках враховується взаємний вплив економічної діяльності та інтеграції ринків на територіально-географічні об'єкти. Загальновідомо, що не всі території чи регіони є однаково потужними з економічної точки зору. Не всі вони мають однакові природні характеристики, котрі роблять їх привабливими для проживання, праці, здійснення інвестицій тощо. Не всі регіони мають

однакові економічні, соціальні чи екологічні можливості, які роблять їх привабливими для здійснення господарської діяльності. Не всі регіони просуваються вперед в однаковому темпі: економічний та соціальний розвиток у деяких регіонах значно повільніший, ніж в інших [Див.: 123].

Певні види господарської діяльності не можуть розвиватися або здійснюватися на всіх територіях, оскільки деякі території мають об'єктивні переваги або вади. Відстань до ринків та доступність ресурсів належать до основних факторів, якими пояснюється відносна простота розвитку господарської діяльності в деяких регіонах порівняно з рештою. Водночас у реальному житті існують також інші чинники. Часто вони є спадком минулого: наприклад, робітники, які спеціалізувалися на роботі в одному секторі, стикаються з відсутністю будь-якого попиту на свої навички та свою продукцію. Ширше коло об'єктивних природних, людських, організаційних і навіть культурних реалій часто означає, що деяким територіям вдасться краще розвивати стійку господарську діяльність, яка створює належні умови для життєдіяльності та процвітання. Існує кілька різновидів проблем, розв'язання яких має на меті регіональний розвиток. Саме ці проблеми диктують низку практичних міркувань, виходячи з яких уряди країн здійснюють політику регіонального розвитку.

Регіональна, як і інша парадигма розвитку, пов'язана, передусім, із тлумаченням сутнісних характеристик цього складного явища. Регіональний розвиток є безперервним процесом суспільно-територіального системоутворення на основі певних закономірностей: раціонального розвитку регіональних систем, територіальної концентрації і диференціації продуктивних сил регіонів, територіальної комплексності регіональних господарств. Всі вони до певної міри існують автономно і неоднозначно впливають на регіональний розвиток.

Історія регіональної науки налічує не більше як 250 років. Але впорядкована спроба розуміння регіонального розвитку була зроблена лише напочатку XIX ст. і пов'язана з формуванням так званого локаційного

напряму в регіональних дослідженнях, які пов'язували економічний розвиток з раціональним розміщенням підприємств спочатку аграрної, а згодом і промислової сфери.

Найбільш сильна наукова школа склалася в Німеччині, де традиційно підвищена увага приділялася теоріям розміщення (А. Вебер, В. Лаунхардт, А. Предель Й. Тюнен та ін). До класичних слід віднести дослідження проблем регіонального зростання Х. Зібберта, теорію регулювання територіального розвитку В. Крісталлера та А. Леша, які здійснювалися протягом ХІХ ст. і першої половини ХХ ст., заклавши фундаментальні уявлення про регіональний розвиток в умовах ринкового середовища [Див.: 171].

Одним з перших учених з регіонального розвитку можна вважати німецького дослідника Й. Тюнена, який напочатку ХІХ ст. увів у науку категорію «локальна економіка». При цьому в основному досліджувались три основні чинники та їхні взаємозв'язки: відстань від підприємства до ринків збуту, ціни на різні види сільськогосподарської продукції і земельна рента.

Іншу спрямованість мали дослідження А. Вебера, який розглядав проблеми діяльності підприємств, що пов'язані з вибором їх місцеположення в умовах, коли джерела сировини розташовані в одному регіоні, а ринки збуту продукції в іншому.

Доповнюючи дослідження А. Вебера з локальної економіки, А. Леш звернув увагу на аналіз схем розміщення підприємств, досліджував вплив транспортних витрат на ефекти масштабів виробництва. Головною ж заслугою ученого стала розробка фундаментальних основ теорії просторової економічної рівноваги [170].

Певний внесок до теорії регіонального розвитку внесли представники англо-американської школи. В рамках цієї ж школи почали формуватися теорії регіонального зростання, які були тісно пов'язані з практичною діяльністю держави і спиралися на широку базу статистичних даних.

Починаючи з кінця 50-х років ХХ ст., категорія «локальна економіка» поступово трансформувалася за змістом і сферою застосування. Так, зокрема, американський учений У. Ізард заклав фундамент сучасних теоретичних

підходів до дослідження процесів регіонального розвитку і ввів нове поняття і напрям дослідження – просторову економіку, тим самим розширив можливості дослідження міжнародних аспектів діяльності регіональних господарських систем, адаптуючи макроекономічні методи для дослідження регіонів і їхніх міжнародних зв'язків, пропонуючи теорію промислового комплексу і обґрунтувавши доцільність комплексного і системного підходу до вирішення складних регіональних проблем.

З 60-х років ХХ ст. відбувається розмежування двох основних напрямів дослідження в локальній економіці – виділяють макро– і мікро-рівень. Поняття «локалізація» вже не розуміють як синонім категорії «регіоналізація», замість нього вживають поняття «регіональна економіка».

Подальший розвиток теорії регіонального розвитку був направлений на розробку економетричних моделей, які нерідко були еквівалентними національним. Прагнення побудувати специфічні моделі регіонів було характерним для країн із значними за обсягом територіями, регіони яких істотно відрізнялися між собою за рівнем соціально-економічного розвитку.

Наприкінці 1970-х років в Європі починається розробка нової теорії регіонального розвитку, яка базується на використанні ендогенного потенціалу регіонів, а саме теорії саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку).

З 80-х років ХХ ст. все більшої популярності набуває підхід, за якого державні та місцеві програми розвитку територій слід розробляти з урахуванням концепції сталого розвитку. Цей підхід вважає, що вирішення проблем сучасності не повинно створювати загрози для наступних поколінь у задоволенні їхніх інтересів. Крім того, сталий розвиток дозволяє поєднати і економічну, і соціальну, і екологічну складову із значним акцентом саме на останній. Вагомості даному підходу додало визначення концепції сталого розвитку загальносвітовою філософією подальшого розвитку всього людства, в межах якої упровадження її основних постулатів покладено на території та на регіональні органи самоврядування, що значно актуалізувало регіональні дослідження та регіональний рівень влади зокрема [Див.: 93, с. 209–210].

Водночас для забезпечення сталого розвитку територій, підвищення конкурентоспроможності та поліпшення регіонального середовища в 90-х роках ХХ ст. розвивається концепція регіональних інноваційних систем.

Новий етап регіонального розвитку починається з усвідомлення важливості ідентифікації території, її ролі як конкурента і партнера для інших територій. Наприкінці ХХ ст. новою теорією регіонального розвитку стає теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності. Вона враховує підходи та ідеї усіх існуючих регіональних теорій і концепцій, економічних та соціально-політичних теорій і передбачає застосування ексклюзивних, інноваційних механізмів для забезпечення територіального розвитку [Див.: 170].

Наступним кроком у формуванні теорії регіонального розвитку є виявлення важливості соціального фактора, зокрема соціального капіталу, без якого регіональні інноваційні мережі не можуть бути ефективними. Сьогодні це питання більше розробляється зарубіжними дослідниками. Саме довіра, створена на соціальному капіталі, може стати фактором ділової стабілізації та основою для інноваційного розвитку територій.

Необхідно зазначити, що соціальний капітал лише на початку ХХІ ст. розглядається як чинник територіального розвитку. Сьогодні закладаються підвалини теорії соціального капіталу території як нової теорії регіонального розвитку. Протягом останніх років у межах регіоналістики почали розроблятися теорії соціальних мереж і економіки знань як основи регіонального розвитку.

Наявність великої кількості теорій регіонального розвитку викликає потребу у класифікації теорій за певними критеріями. Сучасна регіоналістика пропонує декілька різних класифікацій.

Перший підхід (за М. О. Джаман) ґрунтується на систематизації теорій регіонального розвитку за критеріями розміщення та зростання та налічує три групи теорій:

1. Теорії розміщення, які складаються з статичних теорій, представниками яких є А. Вебер, В. Лаунхардт, А. Льош, Й. Г. фон Тюнен та ін., й динамічних теорій Р. Вертона, Х. Хотеллінга та ін.

2. Теорії регіонального росту, до складу яких відносять неокласичні теорії, засновані на виробничій функції У. Айзарда, Дж. Бортса, Х. Зібберта, А. Маршалла та теорії кумулятивного зростання Ж. Р. Будвіля, Х. Герша, Н. Калдора, Р. Мюрдаля, Х. Річардсон, Дж. Фрідмана, П. Потье, Т. Хермансена та ін.

3. Інші теорії економічного розвитку, серед яких теорії державного регулювання економічного розвитку У. Гувера, С. Денісона та ін. [Див.: 128].

Другий підхід (за О. С. Кіро) тісно пов'язаний з першим, однак заснований на виокремленні концептуального підґрунтя для формування теорій регіонального розвитку. Прибічники цього підходу вважають, що теорії регіонального розвитку трансформувалися з декількох концепцій: неокласичної теорії торгівлі та теорій економічного зростання. Саме до цієї групи теорій відносять теорію центральних міст, яка активно використовується в регіональних концепціях, особливо в теорії полюсів зростання та інших структуралістських підходах [Див.: 55].

Третій підхід (за В. Є. Реутовим, Н. З. Головченко) ґрунтується на ретроспективному аналізі основних теорій регіональної економіки і дає підстави для їх об'єднання в умовах ринкової економіки у три групи: традиційні, технологічні й суспільно-історичні. До традиційних концепцій відносяться регіональні інтерпретації неокласичних і посткейнсіанських теорій, а також теорії незбалансованого зростання [Див.: 128].

Головна ідея неокласичних регіональних підходів зводиться до того, що вільний нерегульований ринок природним чином приводить до усунення нерівномірності між регіонами. Відповідно регіональна політика повинна зводитися до усунення перешкод для вільного переміщення роботи і капіталу між регіонами. Посткейнсіанська теорія допускає державне регулювання міжрегіональних розбіжностей. З ринкових інструментів регіональної політики доцільно використовувати субсидії, кредитні й податкові важелі. Саме вони зараз складають теоретичну основу більшості орієнтованих на бізнес інструментів ринкової регіональної політики. Теорія незбалансованого

розвитку прямо протилежна попереднім: ринок без державного регулювання посилює регіональні розбіжності через циклічність і самоорганізацію ринкового механізму, який закріплює високу розвиненість одних регіонів і економічне відставання інших.

Основними недоліками даних теорій є, по-перше, те, що вони базуються на великій кількості припущень, як правило, досить далеких від дійсності. По-друге, вони практично не враховують середньо і довгострокові тенденції суспільно-історичного розвитку.

До технологічних концепцій регіонального розвитку відносять регіональні інтерпретації теорії життєвого циклу товару, теорії «довгих хвиль» і теорії регулювання. Теорія життєвого циклу товару розглядає розвиток виробництва певного продукту як ряд стадій (від інновації до стадії занепаду), розміщення кожної з яких орієнтується на регіони різних країн. Відповідно для підтримки тих або інших регіонів держава повинна не стільки привертати до них інвестиції, скільки сприяти створенню інноваційної інфраструктури, яка здатна генерувати появу нових продуктів і своєчасно звільнятися від застарілих виробництв. Теорія «довгих хвиль» пояснює регіональний розвиток окремо узятих країн в межах 50-60-річних технологічних циклів, які змінюють один одного. На жаль, технологічні теорії не здатні виробити чіткі рекомендації для вирішення ними ж ідентифікованих регіональних проблем [Див.: 170].

Суспільно-історичні регіональні теорії розглядають регіональний розвиток з погляду соціальних конфліктів, суперечностей між центром і периферією, вказуючи на нездатність ринку впоратися з регіональними проблемами. Суспільно-історичні теорії регіоналізму в якості базису розглядають зіткнення політичних за формою і економічних за суттю загальнонаціональних і регіональних інтересів. У межах цих теорій, перш за все, досліджують розподіл ресурсів і політичної влади між регіонами і центром, соціальні розбіжності і конфлікти. Їх практичні рекомендації стосуються не стільки вирішення регіональних проблем, скільки



перевлаштування всього суспільства, що з великою умовністю можна визнати конструктивним.

Теоретичні концепції регіонального розвитку продовжують розвиватися. В Україні після отримання нею незалежності розпочинаються активні дослідження проблем регіонального розвитку, які пов'язані з фундаментальними роботами Т. М. Безверхнюк, М. Н. Долішнього, С. П. Дорогунцова, В. А. Поповкіна, Д. М. Стеченко, В. І. Чужикова та інших учених, що сприяло формуванню різних наукових підходів до розуміння суті регіонального розвитку.

Заслуговеє на увагу класифікація сучасних теорій регіонального розвитку, запропонована українським ученим В. І. Чужиковим.

Таблиця 1.

**Класифікація сучасних** регіональних теорій (за Чужиковим В. І.)

Назва	Автор	Основна ідея
Конкуренція європейських міст	К. Джексон-Батлер, Шачер, Л. Висент	Диверсифікація соціально-економічного розвитку провідних європейських міст призводить до виникнення суперактивних центрів
Регіональна конкуренції	М. Харб, С. Харди, Л.Албрехтс	В умовах глобалізації світового господарства загострюється конкуренція між окремими країнами та регіонами за залучення інвестицій, грантів, створення нових робочих місць
Циклічна сенситивність регіонів	Я. Гордон	Відбувається скорочення до 10–15 років ділових циклів у регіонах, зростає нерівномірність в їхньому розвитку; слабкодиверсифіковані регіони та їхнє господарство більшою мірою залежать від коливань світової кон'юнктури
Новий регіоналізм	М. Кітінг	Фундаментальна теорія, яка передбачає відхід від політики нівелювання регіонального розвитку до підтримки слабкорозвинутих регіонів; обґрунтовується створення нової моделі «Європа регіонів»

Регіональне планування	У. Ванноп	Внутрішнє та зовнішнє регулювання розвитку регіонів є необхідним з метою усунення екстремальних ситуацій
Локальне партнерство	М. Гедес	Між активними і депресивними регіонами мають бути встановлені партнерські відносини, які передбачають зменшення суперечностей між ними
Регіональний світ	М. Сторпер	У ХХІ ст. регіони все частіше виступатимуть як самостійні одиниці у міжнародних відносинах
Стратегії просторового планування	В. Солет, А. Фалуазі	З метою уникнення формування екстремальних регіонів слід розробити адекватний механізм та інструментарій підтримки відсталих регіонів

Джерело: складено автором за матеріалами роботи [170]

Місце регіональної політики в сучасній науці необхідно розглядати в двох вимірах. З одного боку, регіональна політика входить до системи наук про регіони, таких як: регіонознавство, регіонологія та регіоналістика.

З іншого боку, регіональна політика належить до системи політичних наук. Складність питання полягає в тому, що регіональна політика має не тільки власний предмет і власний об'єкт дослідження, вона займається ще й регіональними аспектами соціально-політичного життя.

Для наукового обґрунтування соціально-економічного розвитку регіону використовуються як загальні, так і спеціальні методи пізнання, а саме:

1) просторово-часовий метод, основною парадигмою якого є єдність соціально-географічного простору, яка розкривається в таких твердженнях: нерозривність соціально-географічного простору ґрунтується також на єдності інтересів і цілей людських спільнот; між соціальною і географічною складовою існує велике протиріччя: соціальна швидко збільшується, а географічна змінюється повільно; нерозривність соціально-географічного простору зумовлює його дискретність, тобто розпадання на утворення, які зберігають свої властивості і параметри свого простору.

2) генетичний метод, який дозволяє виявити генезис (еволюцію) соціально-географічного простору в процесі історичного розвитку. Цей метод дає змогу відслідковувати в часі просторові співвідношення господарської діяльності суспільства. Різновидом генетичного підходу є етногенетичний метод, який є найпридатнішим для аналізу і вирішення національних проблем у поліетнічних державах.

3) геосистемний метод, в основу якого покладена теорія управління системами, яка ґрунтується на таких принципах: основою будь-якої системи є об'єкт, що виконує певні функції і не підлягає поділу в процесі рішення поставленого завдання; його зв'язки із зовнішнім середовищем позначаються на вході і на виході; здатність геосистеми реагувати на зовнішні дії свідчить про можливість керувати нею; геосистеми отримують керуючі сигнали не тільки із суспільства, а й із природи; геосистемам властива ієрархічність.

4) відтворювальний метод, який ґрунтується на єдності виробництва, обміну і споживання, а саме: регіони розглядаються як відтворювальна система, яка вміщує відтворювальні підсистеми.

5) проблемний метод, сутність якого полягає в розумінні проблеми як концентрованого виразу протиріч просторово-часового розвитку.

6) геополітичний метод, який дозволяє визнати певні закономірності просторової організації інтересів суб'єктів суспільних відносин. Геополітичні проблеми особливо гостро відчуються в умовах кризи.

7) порівняльно-географічний метод. У загальному розумінні порівняння – це встановлення подібності і відмінності об'єктів пізнання. Кількість ознак, за якими порівнюється об'єкти, повинна бути достатньо великою, щоб вирішувати завдання під назвою типізація об'єктів. Для об'єднання об'єктів в одну групу необхідно систематизувати дані за їхнім функціональним призначенням.

8) статистичний метод, який, ґрунтуючись на звітній статистичній інформації, галузевих і регіональних банках даних, цей метод дає можливість забезпечити систематизацію зібраних даних, надати кількісну характеристику

факторам, які впливають на стан об'єкта, порівняти об'єкти, а також простежити стан одного об'єкта в часі. Різні методи оброблення статистичної інформації привели виникнення декількох різновидів статистичного методу дослідження.

9) картографічний метод є запозичений із економічної географії і широко використовується в прикладних розробках. Соціально-економічна карта адекватно відображає просторові процеси і структуру, несе в собі детальну інформацію про просторову організацію регіону.

10) метод економіко-математичного моделювання полягає у формалізованому описі економічних явищ і процесів у вигляді відповідних моделей.

11) програмно-цільовий метод, логіка якого вибудовується в такій послідовності: проблема - ціль - ресурси - організація - рішення (реалізація). У сукупності елементи послідовності вирішення проблеми являють собою цілісну комплексну програму [Див.: 123].

У сучасних умовах розвиток теорії і методології регіональних досліджень здійснюється за двома основними напрямками: розширення і поглиблення змісту досліджень (доповнення класичних теорій новими чинниками, вивчення і осмислення нових процесів і явищ); посилення «якості» методології досліджень (зокрема – застосування математичних методів і електронно-обчислювальних технологій обробки інформації).

За думкою В. Є. Реутова, розробка цих наукових напрямків ґрунтується на прискіпливому вивченні перших об'єктів – законів та системному дослідженні інших – закономірностей, які, як правило, розглядають як втілення законів у практичній площині, тобто, відносячи до категорії «закономірності» тільки специфічні закони або ж усі закони, дія яких за умов господарювання певного середовища набирає більш конкретних проявів, зокрема, у взаємозв'язках між об'єктами регіональної господарської системи. Виходячи з цього, аналіз теоретичних аспектів регіонального розвитку дозволяє визначити його гносеологічну основу (через побудову

концептуальної моделі) та конструктивні фази його моделювання. Формування моделі загальносистемної організації регіонального розвитку починається з дослідження факторної моделі, відповідно до якої враховуються як загальносистемні чинники, так і чинники – джерела зростання темпів регіонального розвитку.

Вивчення ж другої – ринкової моделі переконало в неміцності і недостатній ефективності концепції саморегулювання регіонального розвитку, що вимагає введення в національну практику регіонального розвитку цілісної системи принципів регулювання, серед яких умовно можна виділити такі: економічні, соціальні, правові, специфічні принципи державного регіонального управління, а також принципи розвитку міжнародної економічної діяльності регіонів. Отже, регіональний розвиток насамперед може здійснюватися тільки завдяки державному регулюванню, оскільки в кожному регіоні виконується конституційний мінімум загальних умов життя і населення отримує єдиний встановлений мінімум соціальних благ.

Загальносистемними закономірностями регіонального розвитку є постійно діючі і всеохоплюючі закономірності, а комплексність регіонального розвитку також визначають не як практичне проявлення економічних законів, а як умову розвитку регіональних господарських систем загалом. При цьому, якщо комплексність – ступінь взаємопов'язаності елементів системи, то комплексний розвиток – це динаміка цілеспрямованих змін елементів комплексу і взаємозв'язків між його складовими. Тому у результаті дії загальновідомих економічних законів та вказаних закономірностей регіонального розвитку створюються умови для формування регіональних промислових агломерацій, як основи для подальшого розвитку нових, більш вдосконалених форм організації продуктивних сил, зокрема інноваційного характеру.

Учені-регіоналісти (Ковалевський В. В., Михайлюк О. Л., Сазонець І. Л., Джинджоян В. В., Чубар О. О., Стеченко Д. М.) окрім

основних закономірностей регіонального розвитку значну увагу приділяють вивченню міжрегіональних розбіжностей та їхнього крайнього проявлення як диспропорцій, що у подальшому може призвести до розбалансування усієї народногосподарської системи країни. Виділяють закономірності щодо зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів та регіональної інтеграції господарства, що у більшій мірі залежить від заходів щодо згладжування диспропорцій регіонального розвитку в рамках реалізації державної регіональної економічної політики країни.

На думку деяких авторів планомірний та комплексний регіональний розвиток слід розглядати з позиції забезпечення виконання концепції про сталий розвиток, основні положення якої було задекларовано в рамках проведення конференції ООН як «Повістки на XXI ст.». Відповідно до цього основні напрямки подальшого регіонального розвитку слід розробляти, враховуючи закономірності сталого розвитку продуктивних сил та виробничих відносин (Семенов В. Ф., Дорогунцов С. І., Пітюренко Ю. І., Герасимчук З. В.), які розглядають через призму її складових: економічної цілісності, соціальної спрямованості та екологічної безпеки, що є вкрай важливим, зокрема, для територій рекреаційного призначення.

Зміна пріоритетів та їхнього порядку в загальній шкалі завдань соціально-економічного розвитку приводить до перебудови всієї сукупності взаємозв'язків та взаємовідносин у системі «суспільство - природа» при переході до нової моделі регіонального розвитку на основі положень концепції сталості задля досягнення таких цілей: економічне зростання, охорона довкілля, соціальна справедливість, раціональне використання природних ресурсів, стабілізація чисельності населення, збереження інтелектуального капіталу, активна міжнародна співпраця.

Така ідеологія сталого регіонального та глобального розвитку, будучи орієнтованою на нинішні та майбутні покоління, є, певною мірою, утопічною, адже досягнення постійної збалансованості тріади інтересів задля його (тобто розвитку) неперервності є можливим при соціально-

економічному передбаченні, точність результатів якого – відносна в умовах ринкових трансформацій.

Отже, існування різних підходів до дослідження регіонального розвитку доводить, що:

1. Вони є результатом соціально-економічного розвитку суспільства. Кожна теорія формується в певних регіональних умовах, а її розвиток обумовлений певними регіональними процесами. Таким чином, теорії мають значний вплив на соціальні та економічні умови розвитку суспільства певної місцевості в чітко визначений період часу.

2. Міждисциплінарні підходи до розуміння соціально-економічної та політичної суті регіонального розвитку дозволяють розглядати його як систему, в якій відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, з одного боку, та як систему з внутрішнім механізмом відтворення, яка включає, окрім системних властивостей й специфічні риси: регіональні умови відтворення валового суспільного продукту, основних фондів і робочої сили, джерела капіталовкладень і затрат на утримання невиробничої сфери, особливості розподілу регіональних трудових ресурсів, фактори соціального і національного характеру тощо.

3. Для наукового обґрунтування соціально-економічного розвитку регіону використовуються як загальні, так і спеціальні методи пізнання, а саме: просторово-часовий метод, генетичний та геосистемний методи, геополітичний та порівняльно-географічний методи, програмно-цільовий, статистичний методи та метод економіко-математичного моделювання тощо.

4. Планомірний та комплексний регіональний розвиток слід розглядати з позиції забезпечення виконання концепції сталого розвитку, враховуючи закономірності сталого розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, які розглядають через призму її складових: економічної цілісності, соціальної спрямованості та екологічної безпеки.

## *Висновки до розділу 1.*

Проведений аналіз теоретико-методологічних засад дослідження регіональної політики сучасних країн світу дозволяє зробити наступні висновки:

1. Регіон як рівень територіальної організації управління набуває все більшої актуальності в сучасних країнах світу та в Україні зокрема. Сучасний регіон тлумачиться як система, в якій відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, з одного боку, та як система з внутрішнім механізмом відтворення, яка включає регіональні умови відтворення валового суспільного продукту, джерела капіталовкладень і затрат на утримання невиробничої сфери, особливості розподілу регіональних трудових ресурсів, фактори соціального і національного характеру тощо. Саме тому державна регіональна політика набуває особливого статусу та значної уваги з боку центральних органів влади як така, що забезпечить подальший розвиток держави на майбутнє.

2. Еволюція теоретичних уявлень про зміст регіональних процесів засвідчила домінування концепції регіону як квазідержави, як мезорівня національних політичних систем, але сучасність вимагає переходу до концепції регіону як соціуму, яка крім економічного включає культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіональної спільноти.

3. Кожна країна обирає власну модель регіональної політики, яка відповідає національним інтересам і потребам просторового розвитку та ґрунтується на принципах системності, ієрархічності, динамічності, відкритості, стійкості, інституційної визначеності тощо. На розвиток регіональної політики впливають внутрішні і зовнішні чинники. Внутрішні чинники пов'язані з економічними, політичними, культурними, історичними особливостями розвитку територій, а зовнішні здійснюють вплив субрегіонального та глобального характеру.



4. Серед методологічних підходів, які застосовуються до аналізу регіональних процесів традиційно виділяють: інституціональний чи конституційний; соціологічний, концепцію перманентного розвитку, політичний, елітарний тощо. Найбільшою популярністю користуються інституціональний (конституційний) підхід та соціологічний, які дозволяють враховувати політичні традиції певних країн – США та Європи відповідно. При цьому їх здобутки доповнюються запровадженням елітарного та правового підходів, здатних вмістити вплив регіональних еліт та специфіку розподілу владних повноважень між центрами влади в державі на регіональний політичний процес.

5. На теоретико-методологічному рівні регіональний розвиток слід розглядати з позиції забезпечення виконання концепції сталого розвитку, враховуючи закономірності сталого розвитку продуктивних сил та виробничих відносин та застосовуючи як загальні, так і спеціальні методи пізнання, а саме: просторово-часовий метод, генетичний та геосистемний методи, геополітичний та порівняльно-географічний методи, програмно-цільовий, статистичний методи та метод економіко-математичного моделювання тощо.

## РОЗДІЛ 2

### КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

*2.1. Регіональний розвиток в контексті сучасного глобалізаційного дискурсу.*

Глобалізація – поняття, яке останніми роками стало чи не найяскравішою характеристикою розвитку сучасного світу. Відбувається трансформація владних механізмів на планеті, системи міжнародних відносин і міжнародно-правових традицій. Водночас, спостерігаються мутація систем, форм і методів управління та генезис нових, конкуруючих між собою організаційно-діяльнісних структур. Відбувається трансформація соціального менталітету, індивідуальної і суспільної свідомості, виникають нові соціальні популяції і елітні групи, модифікації яких продукують нову типологію соціальної активності, політичної й економічної практики тощо.

Вперше термін «глобалізація» використав американський економіст Т. Левіт (1983 р.), позначивши ним феномен злиття ринків, який почав виразно проявлятися на початку 80-х років ХХ ст. Теорій глобалізації в сучасній науковій думці багато, однак всі вони «... розглядають глобалізацію як процес інтеграції всього світового співтовариства», – вважає М. Манн [Цит. за: 43, с. 161].

У найпростішому розумінні глобалізація розглядається як поглиблення взаємозв'язку та взаємозалежності країн світового господарства, наслідком чого є створення єдиного ринку з вільним переміщенням та зростанням потоків товарів, послуг, робочої сили і капіталу, інформації тощо. Вона характеризується наступними рисами:

а) у сфері економіки й праці: глибокий перегляд фордівського компромісу та прихід «інформаційної» революції у результаті поєднання

фінансових ринків, загального поширення «тайотівського» способу організації та майже планетарного розповсюдження капіталістичної економіки;

б) у сфері політики: виникнення транснаціональних акторів, які, не ставлячи під сумнів потребу в існуванні держави-нації, зводять її до ролі стратегічного актора як у внутрішньому, так і в зовнішньому плані, позбавленого свого колишнього суверенітету і змушеного рахуватися з різноманітними спільнотами - частками громадянського суспільства, які більше не відповідають закритим територіям попередніх часів.;

в) у сфері міжнародного порядку: міжнародний порядок видається не «позбавленим сенсу», а таким, що потерпає від дефіциту регулювання, який може сприяти поверненню підприємств, що прагнуть панування в регіональному масштабі;

г) у культурній сфері: виникнення нової глобалізаційної системи уявлень, що спирається на прискорення часу та звуження простору, з чого міжнародна еліта виводить обґрунтування своїх нових привілеїв у швидкоплинному, рухливому, інструментальному світі;

д) у соціальній сфері: набуття планетарного виміру того, що в ХІХ ст. звалося «соціальним питанням», що виводить на перший план руйнівні висліди політики, яка координується акторами Півночі щодо акторів Півдня, а також відчутне, широко визнане посилення нерівності, зокрема через світову політику структурної перебудови, запровадженої міжнародними інституціями [Див.: 84, с. 271–272].

Представники різних суспільно-політичних учень мають власні погляди на характер, прояви і наслідки глобалізації. Прихильники реалізму підкреслюють збереження значення національної держави, їх непокоїть розмах глобалізації. Прихильники лібералізму надають набагато більшого значення таким факторам, як технологічні зміни і прогрес у телекомунікаціях, на транспорті, що перебувають за межами державного контролю. Ліберали також доводять, що глобалізація зростає внаслідок потреб національних і

транснаціональних суб'єктів (наприклад, ТНК). Структуралісти, як і ліберали, впевнені, що глобалізація суттєво впливає на світове господарство, але, на відміну від своїх опонентів, вважають, що вона має лише негативні наслідки для найбідніших держав на узбіччі глобальної економіки, призводить до виникнення «транснаціонального блоку» найбільших ТНК, ТНБ.

Узагальнивши погляди представників різних суспільно-політичних вчень виокремлюють три основні підходи до глобалізації – революційний, еволюційний та скептичний [95, с. 66]. Революційний підхід розглядає глобалізацію як умову процвітання, встановлення єдиних для всіх правил, шляху виживання, зростання рівня життя, соціальної стабільності, політичної значущості, ліквідації стимулу для підкорення сусідніх держав, оскільки усі народи та всі основні процеси підкоряються глобальному ринковому простору. Прибічники прискореної глобалізації розглядають її спосіб зменшити розрив між багатими і бідними країнами. Прихильники еволюційного підходу вважають нинішню форму глобалізації безпрецедентною. Глобалізація, на їх думку, є потужною силою, яка трансформує світ, і є відповідальною за еволюцію суспільств й економік, зміну форм правління і всього світового устрою. Вона поступово нівелює різницю між вітчизняним й іноземним, внутрішніми і зовнішніми проблемами. Еволюціоністів зазвичай називають скептиками, оскільки вони вважають глобалізацію міфом, спрямованим на приховування конфронтаційної реальності розвитку міжнародної економіки.

Перші теоретичні моделі глобалізації представлені в роботах Е. Гідденса та Л. Склера. Логічна структура їх теорій в загальному виді єдина: глобалізація представлена як серія аналогічних, однопорядкових тенденцій у різних інституціональних сферах у сукупності, що виявляється як формування глобальної системи взаємозв'язків і взаємозалежностей між локальними соціально-політичними процесами. Ця система формує характерну для сучасної доби глобальність соціальної, в тому числі й

політичної організації. Термін «глобальне» поєднує в собі поняття «інтернаціональне» й «транснаціональне», а термін «локальне» – поняття «національно-державне» й «субнаціональне». Теорії Е. Гідденса та Л. Слера відображають два різновиди одного типу моделей глобалізації – моделей глобальної системи [Див.: 19, с. 44–45].

У. Бек запропонував власну модель глобалізації, виходячи із теорії суспільного ризику. Базова ідея теорії суспільного ризику – «глобальні небезпеки створюють глобальне суспільство» [Див.: 7, с. 36]. Нові ризики, необмежені місцем їхньої появи, поєднують людей, навіть проти їхньої волі й незалежно від географічного та соціального стану. Перетворення суспільного ризику в глобальне У. Бек вважає настанням якісно нового стану новітньої доби, яку він іменує «другою сучасністю».

Кожна з наведених вище теорій глобалізації має право на існування, доповнює інші, засвідчуючи багатоаспектність та масштабність процесу глобалізації. Всі вони вказують на те, що не існує більше чітких кордонів між економікою та політикою, і кожна з цих сфер активно впливає на соціальну сферу, сприяючи процесу соціальної стратифікації та іншим соціально-політичним процесам.

Наступний тип моделей глобалізації – модель детериторіалізованої соціальності – сформувався наприкінці 1980-х – середині 1990-х років на основі принципово іншого осмислення просторової референції поняття «глобалізація». Автором цього підходу вважають А. Аппадурі, який глобалізацію розглядає як детериторіалізацію – втрату прив'язки соціальних процесів до фізичного простору. В ході глобалізації формується «глобальний культурний потік», що розпадається на п'ять культурно-символічних просторових потоків: 1) етнопростір, який утворюється потоком туристів, іммігрантів, біженців, гастарбайтерів; 2) технопростір, що формується потоком технологій; 3) фінансовий простір – потоком капіталів; 4) медіа простір – потоком образів; 5) ідеологічний простір – потоком ідеологій [Див.: 52, с. 48–49].

У моделях детериторіалізації соціального практично повністю втрачається референція поняття глобалізації до фізичного простору й однорідного цілого. Глобальне в А. Аппадурі означає скоріше щось непросторове, нематеріальне, уявне, символічне, гетерогенне, але всепроникне. Парадигму змін, за допомогою якої він з'єднує різні тенденції в єдиний простір глобалізації, можна звести до формули «структурна диффузність + соціальна фрагментарність». Референтами ж моделей детериторіалізації залишаються транснаціональний капіталізм і транснаціональна демократія, хоча А. Аппадурі, наполягаючи на постмодерністській культуралізації, естетизації економіки й політики, акцентують не транснаціональність, а транскультурність капіталізму й демократії.

Інтеграційні процеси посилюють й вагомість міжнародного співробітництва та додають нову функцію в портфель національних державних – необхідність поєднувати вимоги зовнішньої та внутрішньої політики. Міжнародне співробітництво здебільшого покладається на державно-приватне співробітництво та на конкуренцію. Хвиля зміни балансу між ринком та державою, що охопила світ в останні десятиліття, змінила методи управління державою на національному рівні, віддаючи перевагу міжурядовим організаціям. Останні все частіше розглядаються як основні конкуренти держави щодо права називатися основною ланкою мережі, яка формулює головну мету для мережі і визначає концепцію її подальшого розвитку.

Хоча нація надто мала, щоб одноосібно здійснювати свою владу на світовій арені, вона також, певною мірою, і надто велика, щоб дозволяти всім спільнотам, які утворюють її, виражати свою колективну ідентичність, наприклад, право на мовне або релігійне самовизначення. Держава часто зберігала монополію на законне насильство всередині своєї території, але не могла її утримати, не зав'язуючи мереж міжнародного співробітництва.

Е. Морен підкреслює, що суспільство-світ, яке саме розбудовується, включає економіку, якій бракує обмежень організованого суспільства (закони, права, контроль), а наднаціональні органи виявляються ще не здатними забезпечувати потрібне регулювання. Крім того, на його думку, бракує ще й усвідомлення належності до Батьківщини-Землі, а з іншого боку – міжнародної армії та поліції. Коротко кажучи, визнає Е. Морен, у нас є інфраструктура і немає надбудови [Цит. за: 21, с. 119].

Єдина ринкова система, що ґрунтується на ринковому фундаменталізмі та ліберально-демократичних цінностях, призведуть до нової структуризації світу, у якому формуються відповідні економічні простори в структурі єдиного світового господарства, і які також ґрунтуються відповідних нормах та цінностях. Роль таких регіональних просторів, на думку Ж. Атталі, буде зростати, і саме регіони в умовах глобалізації стають справжніми джерелами економічної енергії [178, с. 11].

Однак, як зазначає І. Ю. Чентуков, слід не перебільшувати значення ринкового механізму, адже саме він зробив систему світового капіталізму ненадійною, що в свою чергу призвела до того, що сучасна фінансова капіталократія поступово відчужується від суспільства [169, с. 185]. Тому деякі західні суспільствознавці все частіше висловлюються про необхідність державного регулювання. До таких, зокрема, можна віднести Дж. Сороса, Ф. Фукуяму та інших.

Змінюється рушійна сила держав і з'являється нова геополітика. Дедалі менше залежати лише від військових можливостей, ця сила спирається на мережі впливу та на володіння грошовими ланцюжками: «найвірніша залежність лежить нині в атериторіальній прегнантності моделей: немає жодної потреби бути фізично присутнім на фіктивно незалежних територіях, якщо ви в змозі інспірувати культуру, інституції та економічну гру тих, хто там живе, так само як і тих, хто живиться ілюзією здійснення там влади. Залучення на свій бік та імпорт заміняють, таким чином, окупацію й

колонізацією: такий рецепт дешевий; він є також і менш ризикованим» [Цит. за: 84, с. 164].

У межах такого підходу Б. Баді говорить про справжню стратегію обходу держав і кордонів. На його думку, інформаційна революція створила безліч зв'язків поза межами кордонів, а демократичні держави, що втратили тепер свою закритість, відчують дедалі більше труднощів у проведенні зв'язної зовнішньої політики. Не будучи носієм універсального, територія чимраз менше сприймається як інструмент політичного контролю за людьми. Вона втрачає, таким чином, своє призначення знаряддя безпеки і опори для збройних зіткнень, яке вона мала в історії.

Глобалізація супроводжується посиленням процесу регіональної інтеграції, який має на меті зміцнити співпрацю між державами однієї географічної зони, й спонукає держави відповідати на зовнішні виклики. Лібералізація капіталів і економічних потоків, які, знявши перешкоди для руху капіталів, товарів, послуг і осіб, змогли дати поштовх прямим іноземним інвестиціям, взяти участь у експансії транснаціональних фірм і виробити політичну програму, спрямовану на знищення перепон для торгівлі та на її лібералізацію.

Світ, що розбудовується на наших очах, виглядає більш подвійним, ніж будь-коли: офіційні території лише випадково збігаються з соціальними просторами. У цьому суспільстві «мереж» (владних, діаспорних, економічних, терористичних, релігійних), де стираються кордони між приватною й публічною сферами, але також посилюється вага нетоварного обміну та стосунків довіри, можливо, відбувається оновлення принципу територіальності в глобалізації.

Б. Баді визначає територію не як дану, а як побудову, яка належить спочатку до сфери умовного та до способів узаконення індивідів. Територія має сенс у політичному плані як спосіб контролю осіб, діяльності чи суспільних процесів; «делімітований простір утворює політично істотну територію, якщо його конфігурація та розмежування стають структуруючим



принципом політичної спільноти і дискримінантним способом контролю населення, способом дати йому владу та справляти вплив на його поведінку» [Цит. за: 21, с. 232].

Коли ми намагаємося осмислити глобалізацію, нам важко відійти від натуралістської концепції території, тобто території, що сприймається через призму механічного зв'язку між державою й територією, єдиним центром і периферією. За класичною концепцією, такий контроль може бути політично істотним, тільки якщо він є ексклюзивним, тобто якщо він вичерпає всі інші джерела продукування влади і поставить себе як такий, що встановлює порядок, яким структуруються політичні спільноти.

Б.Баді пояснює піднесення принципу територіальності історичним контекстом безладу великих вторгнень. Церква, що подавала себе католицькою, тобто універсальною, призвичаїла, на його думку, людей і народи до простих понять територіальної підсудності, ієрархії, авторитету єпархії, територіально поділеної на архідяконати та парафії. Констатуючи, що ні іслам, ні юдаїзм, ні індуїзм, ні буддизм не вписуються в цю культуру державно-національного простору, Б.Баді стверджує, що християнська церква своєю догмою центральності та представництва ніколи не переставала бути центром ідеалізації та реалізації територіального принципу.

Забезпечуючи чітку відповідність між ідентичністю й територією, територіальний принцип поступово увійшов у політичний процес, яким громадянству надавалася перевага перед місцевими особливостями.

Підкреслюючи вагу цих розбіжностей в ідентифікації у світі, де вичерпується державно-національний орієнтир, Б.Баді говорить про «залізний закон ідентитаризму, або ідентифікуюче повторне ототожнення себе з територією»: «перестаючи бути основною політичного договору, територія стає інструментом ідентичності і веде, таким чином, до виключення. ... Сенс її існування полягає тоді в тому, щоб відповідати «етнічності», яку вона має втілювати» [Цит. за: 21, с. 236].

Посилення глобалізаційних процесів суттєво вплинули на еволюцію теорій глобального розвитку, формування нових просторів у сучасній системі світового господарства, де характер функціонування сучасних регіонів суттєво впливає на світогосподарського динаміку загалом. Визначаючи особливу роль регіонів у системі сучасних міжнародних відносин А. Скотт та М. Сторпер зазначають, що глобальний розвиток відбувається під впливом розвитку регіонів, що визначатиме процес регіоналізації глобального простору, що повністю узгоджується з принципами нової економічної географії, відповідно до якої порівняльні переваги просторового розвитку забезпечують дві групи факторів: фактори, які пов'язані з територіальним розташуванням, природними ресурсами і вплив яких поступово зменшується; фактори, що є результатом діяльності та розвитку суспільства та які стають головуючими, забезпечуючи модернізацію економіки [Див.: 191].

Основними чинниками сучасного просторового розвитку є: просторова концентрація населення та розвиток міських агломерацій; економічна відстань, оскільки від ступенів віддаленості та рівнем розвитку інфраструктури залежить рівень трансакційних витрат; інституційні бар'єри, що зменшують мобільність товарів і факторів виробництва, обмежують доступ до суспільних благ тощо [169, с. 186].

Замість економічного регіоналізму, як-то утворення ізольованих зон протекціоністськими заходами, слід, між іншим, торкнутися відновлення економічної регіоналізації (де поєднуються лібералізація та регулювання), яку громадськість часто вважає за додаткову сферу управління та етап на шляху до глобалізації.

На думку І. Ю. Чентукова, «внаслідок дії глобальних процесів, їх впливу на роль держави у сучасному світі, поступово змінюється поняття «територіальності», а відтак, поступово буде змінюватися роль регіонів відносно держав, оскільки зменшення різноманітних бар'єрів на рівні інтеграційних утворень поступово призводить до необхідності досягнення

економічного суверенітету вже на рівні не окремої держави, а на рівні певного простору, який утворюють декілька країн-інтегрантів» [169, с. 185].

Виникає необхідність досягнення певного балансу між функціональністю і територію в межах певного регіону, який утворюють декілька країн шляхом узгодження зусиль завдяки регіональній економіці. Зокрема такої думки додержується Б. Хеттне, який наголошує, що під впливом світогосподарського розвитку відбувається перехід від старого регіоналізму, у якому домінувала внутрішньо-орієнтована протекціоністська складова регіонального розвитку, до нового регіоналізму, який характеризується не тільки лібералізацією торгових відносин та появою інших більш глибоких форм інтеграційної взаємодії, зокрема гармонізація макроекономічної політики національних законодавств тощо [Див.: 185].

Було б помилкою думати, що, коли не заважати на занепад принципу територій, народжуються тільки території, які передбачають наявність центру, периферії, визначених просторів примусу та покори і також визначених одержувачів допомоги.

Внутрішньонаціональні феномени транснаціональності або зростання (навколо регіону, міст, метрополій) дають змогу підкреслити вагу акторів, які зневажають національні кордони і заперечують так званий реалістичний підхід, за яким міжнародні стосунки лише управляються зіткненням інтересів між державами. Констатуючи провал уявлень, створених кожним суспільством щодо своєї власної культури та відмінностей між культурами, можна бачити, як виникає протистояння між «державою ідентифікуючою» та «державою-нацією», як підкреслює Б. Баді. Світ, який з цього вириває, є подвійнішим, ніж будь-коли: офіційні території тільки випадково відповідають живим соціальним просторам. Б. Баді наголошує на тому, що люди дедалі більше поєднують відновлення мікроспільнотних зв'язків зі злиттям з великими макрорелігійними просторами.

Забираючи в принципі національну територіальність його дискримінантне значення, релігійні та етнічні мережі звертаються до

утилітарної та афективної солідарності й підсилюють свою стабільність та ефективність, коли їх підкріплюють родинні зв'язки. Домінуючою рисою цих мереж, які обминають всі суверенні територіальні держави (які утворюють Лігу Націй, а потім Об'єднані Нації), є те, що вони надають приватним соціальним зв'язкам транснаціональну суттєвість, підвищують статус індивіда на світовій сцені і роблять дуже незначною міжнародну роль громадянина шляхом «деполітизації» суспільства [Див.: 95, с. 80].

Проведене дослідження сучасних аспектів прояву глобалізаційних змін в суспільстві лише доводить правильність роздумів А. Гальчинського щодо можливості розглядати глобалізацію як циклічний процес, як планетарний механізм, який органічно поєднує в собі, з одного боку, комунікаційний інструментарій взаємодії Людина – Людина, з іншого – механізми взаємодії людини та людства загалом з природою та біосферою. Глобалізація у цій інтерпретації постає по суті як ексклюзивний інструментарій ноогенези, коеволюції Людини і Природи, розуму і матерії, забезпечення послідовної (поетапної) трансформації біосфери в ноосферу [19, с. 225].

Згідно з термінологією А. Гальчинського можна уявити таку триступеневу структуру вікових трендів глобалізаційного процесу:

1. Доіндустріальна глобалізація конглометаривного типу, яка функціонувала на засадах сумативних систем. Мова йде про системи, компоненти яких розвиваються на власній основі, залежать самі від себе, підпорядковуються автономним закономірностям, контактують на принципах горизонтальних зв'язків. Уособленням цієї епохи були середньовічні міста, які функціонували фактично як незалежні держави, держави-міста і водночас взаємодіяли один з одним.

2. Утвердження світосистеми, яка реалізує себе на принципах системної цілісності, взаємозалежності її структурних компонентів на основі вертикальної субординації, їхньої поступової гомогенізації, втрати індивідуальних визначень і підпорядкування інтегральній якості. Важливу місію на цьому етапі виконує «держава-гегемон», яка є однією з

фундаментальних інституцій світосистеми, її невід'ємною структурною ланкою [19, с. 229].

3. Плюралістична глобалізація - сучасний етап, який знаходиться в стані ствердження. Мова йде про «зміну стратегічної спрямованості загального вектора глобальної еволюції – його домінуючим началом все більшою мірою ставатиме процес децентралізації, утвердження пріоритетності горизонтальних артикуляцій глобального простору, його гетерогенізації» [19, с. 230].

Можна виділити декілька напрямів децентралізації. Йдеться, насамперед, про прогресуючий процес суверенізації особистості, посилення її самодостатності, творчого потенціалу, креативної функції людини, про її перетворення в дієвого, свідомого суб'єкта цивілізаційного процесу. Саме це суттєвим чином змінюватиме архітектуру глобалізаційного процесу, його функціональну та інституціональну логіку.

Все більше вдається в знаки й інший принципово значущий процес децентралізації – завершує каденцію капіталізм, історичні межі якого визначаються протяжністю індустріалізму. «Девальвація капіталістичних цінностей – це водночас і демонтаж ієрархічності глобальних процесів» [19, с. 231]. В цьому ж контексті можна вести мову й про втрату домінантної місії європоцентризмом, про велике відродження Сходу, про перехід від однополярного до багатополярного світу, тощо.

Світ розвивається і далі розвиватиметься на основі подвійної логіки – логіки поєднання індивідуалізації та уніфікації глобальних перетворень. Відстежуючи дезінтеграційні процеси глобальних перетворень, ми не повинні випускати з поля зору й протилежні процеси, що формують потенціал взаємодії системно неоднорідних субстанцій і зближення суб'єктів зростаючої самодостатності. Зрозуміло, що таке зближення можливо лише на якісно новій інтеграційно-комунікаційній основі.

В сучасних умовах глобального розвитку формуються нова архітектура просторів, які, з одного боку, є глобальними за територіальним охопленням,

так і за рівнем організації у межах цієї архітектури усіх просторів, які раніше виникли та оформились.

Отже, аналіз сучасного глобалізаційного дискурсу про місце та роль регіональних процесів в сучасній світогосподарській системі дозволяє стверджувати, що:

1. Глобалізація є складним та багатовимірним явищем, під яким розуміють процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції, характерними ознаками якого є: світовий поділ праці, міграція в масштабах всієї планети людських, виробничих та фінансових ресурсів, а також стандартизація законодавства, зближення культур різних країн. В політиці це проявляється як перенесення акцентів на глобальні міжнародні організації та, водночас, як локалізація влади на рівні регіону, що управляється за допомогою самоврядності.

2. Внаслідок дії глобальних процесів поступово змінюється поняття «територіальності». Це дає підстави вважати, що в подальшому буде змінюватися роль регіонів відносно держав, оскільки зменшення різноманітних бар'єрів на рівні інтеграційних утворень поступово призводить до необхідності досягнення економічної самостійності на рівні певного простору, а не тільки окремої держави.

3. Під впливом світогосподарського розвитку відбувається перехід від концепції старого регіоналізму, у якому домінувала внутрішньо-орієнтована протекціоністська складова регіонального розвитку, до нового регіоналізму, який характеризується лібералізацією торгових відносин та появою глибоких форм інтеграційної взаємодії, гармонізацією макроекономічної політики національних законодавств тощо.

4. Поява та розвиток потужних міжнародних регіонів на інтеграційній основі дозволяє визначити глобальні ознаки процесів регіоналізації у системі сучасного світового господарства, оскільки подібні регіони набувають особливого впливу на характер його розвитку. Відтак, регіональна економічна інтеграція стає частиною більш загального явища – регіоналізму, що

глобалізується, а самі регіони стають важливою компонентою глобалізаційного розвитку.

5. Характер змін, що відбувається в сучасному світі, стверджує тезу про циклічність самої глобалізації, в основі якої лежать не економічні детермінанти, а саме розвиток Людини, який й обумовлює розвиток економіки та світу. Зараз суспільство характеризується процесами децентралізації, втратою державою свого провідного місця в економіці та суспільно-політичному процесі, занепадом капіталізму та становленням багато форматної, різновекторної, неієрархічної глобальної спільності.

## *2.2. Еволюція цілей та складових сталого розвитку.*

Здійснення регіональної політики в провідних країнах світу ґрунтується на певній концептуальній основі, організаційно-управлінських засадах політики щодо розвитку територій в реальному соціально-економічному та соціокультурному середовищі з високою динамікою соціальних процесів.

Міжнародна громадськість та міжнародні організації усвідомлюючи необхідність існування певних концептуальних орієнтирів розвитку для всіх країн світу пропонують в такій якості розглядати концепцію сталого розвитку (sustainable development).

Сталий розвиток – це світоглядна концепція, яка динамічно розвивається, має різноманітні аспекти та тлумачення, що відображають ідею гармонізації природи та суспільства, за якої процес розвитку дає можливість забезпечити потреби сучасного покоління, не завдаючи шкоди інтересам майбутніх поколінь.

Проблема розвитку була і залишається світовою. Отже, і сталий розвиток не може не фігурувати в порядку денному практично всіх країн – розвинених і тих, що розвиваються, малих і великих. Можна сказати, що сталий розвиток – це інтернаціональна, загальносвітова ідея. Вона має

справді міжнародний, національний, регіональний і локальний аспекти. Крім того, вона передбачає участь в її реалізації різних учасників – урядів, бізнесу та громадянського суспільства. Сталий розвиток – це не просто ідея, не демонстрація намірів. Це реальна, практична і керована справа – з конкретними ініціаторами і програмами, включаючи національні плани, стратегії, програми дій.

Сталий розвиток традиційно передбачає три рівня дії:

1. Сталий соціальний розвиток, за якого використання ресурсів повинно бути спрямоване на забезпечення рівноправності людей і соціальної справедливості.

2. Сталий економічний розвиток - підтримка створеного людиною капіталу (матеріального), людського капіталу (зокрема, інформаційного та культурного) і природного капіталу.

3. Сталий екологічний розвиток – розвиток, за якого добробут людей забезпечується збереженням джерел сировини й захисту навколишнього середовища від забруднень.

Отже, у загальному вигляді сталий розвиток - це такий розвиток, що задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Він включає два ключових поняття: поняття потреб, необхідних для існування найбільш вразливих верств населення та поняття обмежень, зумовлених станом технології й організацією суспільства, поєднаних зі спроможністю навколишнього середовища задовольняти нинішні і майбутні потреби.

Виходячи з цього, задачі економічного і соціального розвитку повинні бути визначені з урахуванням його сталості в усіх країнах світу. Конкретні підходи до його реалізації будуть, безумовно, різнитися, але вони повинні мати деякі загальні принципові характеристики та виходити з консенсусу щодо основної концепції сталого розвитку й вписуватися в широкую стратегію для його здійснення.



Розглядаючи сталий розвиток, варто наголосити, що його витoki лежать у площині розуміння загальних процесів техносферизації людського мислення, а отже, і господарської поведінки. Саме поступове усвідомлення помилковості обраного шляху сприяє постійному пошуку підходів до подолання соціальних, а з ними виниклих екологічних та економічних проблем.

Підбиваючи підсумки перших кроків країн світу на шляху до практичної імплементації ідеї сталого розвитку в національній державній політиці, Г. В. Музиченко зазначає, що «багато в чому успіх цього процесу буде залежати від зусиль міжнародного співтовариства у сфері міжнародної економіки, зокрема – фінансової підтримки країн, що розвиваються, лібералізації торгівлі, проведення макроекономічної політики, що сприяла б охороні навколишнього середовища» [93, с. 213].

Взагалі, головною проблемою, що стоїть на шляху впровадження принципів сталого розвитку в світі, є високий ступінь залежності країн, що розвиваються, від розвинутих країн майже у всіх відношеннях. Без їх допомоги у більшості країн світу майже немає шансів успішно та вчасно здійснити перехід. І цей факт є суттєвим недоліком. Подолати його можливо лише за умови інтеграції країн, перш за все, в економічному аспекті.

Досягнення цілей сталого розвитку для країн, що розвиваються, ускладнюється не тільки відсутністю ресурсних джерел й економічною скрутою, яка породжує соціальні та політичні проблеми, а й відсутністю чіткого уявлення про те, що сталий розвиток означає сьогодні. Двадцять років досвіду впровадження даної концепції в практику державотворення країн світу довели, що сама концепція потребує вдосконалення та деталізації цілей сталого розвитку, виходячи з реалій сьогодення та перспектив подальшого розвитку.

Узагальнюючи всю критику Цілей розвитку тисячоліття, ухвалених ООН у 2000 році, можна виділити наступні найбільш суттєві моменти. По-перше, вони були внутрішньо суперечливі. Наприклад, щоб «сприяти

рівноправності статей і розширення прав жінок», необхідно було повністю «забезпечити загальне початкову освіту», оскільки показники для цих двох цілей частково збігалися. По-друге, в цьому документі заявлялися свідомо недосяжні для деяких країн цілі. Наприклад, успішним вважалося повне вирішення проблеми, а не відносний прогрес. Тому, прогрес ряду африканських країн залишився без належної оцінки [183, с. 28].

У 2015 році були прийняті нові Цілі сталого розвитку, що прийшли на зміну Цілям розвитку тисячоліття, прийнятим у 2000 році. Самі ці Цілі сталого розвитку визначатимуть порядок денний для всіх країн світу на наступні 15 років, тобто до 2030 року.

На думку Н. В. Тоганової, «Цілі сталого розвитку» значно відрізняються від «Цілей розвитку тисячоліття» комплексним характером, що, зокрема, проявляється в зміні концепції допомоги розвитку. Досягнення заявлених цілей потребує від розвинутих країн світу не тільки здійснення допомоги країнам, що розвиваються, але й політичних кроків щодо зміни власних політичних інститутів. Дійсним викликом для розвинутих країн є стійне зростання та зайнятість усіх, раціональне споживання, запобігання змінам клімату та рівність в доходах [152].

Пункт 10 Цілей сталого розвитку, який визначає за мету зниження рівня нерівності усередині країн і між ними, є не тільки відгуком на бурхливу дискусію про зростання нерівності, яка ведеться економічним науковим співтовариством, а й ознакою пошуку нового балансу між концепціями ліберальної держави і держави загального добробуту. Наразі більшість економістів визнають, що без серйозного державного регулювання та без продуманих і створених державою рамкових умов нерівність в суспільстві буде наростати і не тільки перешкоджати сталому економічному зростанню, а й обертається соціальними проблемами як в країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах світу. Однак якщо для розвинених країн в першу чергу саме соціальний компонент вимагає переоцінки, то для країн, що розвиваються, мова йде про економічні свободи.

На вагомість цього пункту Цілей сталого розвитку звертають увагу й представники міжнародної організації World Wealth & Income, які разом із Т. Пікетті досліджують рівень доходів громадян більше як 30 розвинутих країн світу. Зокрема, вони звертають увагу на те, що «частка 50 % найменш забезпечених американців в загальному доході жителів країни різко зменшилася в останні десятиліття. Те ж саме відбувається в Китаї, де індустріалізація та зростання економіки привели до істотного майнового розшарування серед населення. Водночас, у США доходи населення (зрозуміло, з поправкою на інфляцію) за 1978-2015 роки зросли на 59 %. При цьому у 10 відсотків найбагатших американців цей показник виріс на 115 %, а у 50 відсотків найбідніших – впав на 1 %. Якщо дробити далі, результати ще більш вражаючі – вийде, що 1 % найбагатших американців доходи зросли на 198 %, у 0,1 % – на 321 %, а у 0,001 % – на 685 %» [112].

Ухвалення цього документу засвідчило й суттєвий зсув в теоретико-методологічних аспектах тлумачення розвитку та допомоги йому. Так, концепція допомоги розвитку з моменту її зародження в середині ХХ століття і аж до недавнього часу базувалася на ідеї, що світ ділиться на розвинені країни та такі, що розвиваються. Перші допомагають другим, сприяючи їх переходу в число перших. Тобто, малося на увазі, що допомога розвитку - це тимчасовий захід. Однак десятиліття політики допомоги розвитку показали, що це утопічний підхід. З'ясувалося, що допомога розвитку допомагає полегшити тягар і страждання мільйонів, але не призводить до радикального вирішення проблем відставання і незадовільного економічного розвитку [Див. : 48]. Аргументом став також досвід переходу деяких країн з групи країн, що розвиваються в групу розвинених, який пояснюється іншими, ніж допомогою розвитку, причинами.

З теоретичної і практичної дискусії останніх десятиліть навколо ефективності допомоги розвитку випливає, що допомога розвитку лише підмога, тоді як запорука успішного економічного зростання та суспільного

розвитку - в ефективній державній політиці і дієвих міжнародних інститутах [Див : 152].

Змінився також ряд інших компонентів в підході до допомоги розвитку. Цьому передувала широка експертна дискусія. Так, багато експертів вказували на те, що в ХХІ ст. держави більш не є ключовими акторами, натомість окремі успішні підприємці, які стали філантропами, вкладають в проекти допомоги розвитку величезні суми. Тому подальший розвиток будь-якої країни адресований не тільки державі, а й усім гравцям - філантропам, компаніям, приватним фондам тощо. Також число авторів розширилося за рахунок проектів Південь - Південь, що здійснюються тими країнами, які не включаються до числа розвинених і не входять до Комітету зі співробітництва в питаннях розвитку ОЕСР (DAC OECD), проте реалізують проекти допомоги розвитку в менш розвинених країнах. Так, на Генасамблеї ООН Китай заявив, що до 2030 р. планує інвестувати до 12 млрд. дол. в найменш розвинені країни світу [Див.: 65].

Зі збільшенням числа гравців на полі допомоги розвитку змінився і підхід до того, які заходи слід відносити до допомоги, а які ні. Виходячи з того, що на економічний розвиток в країнах, що розвиваються впливають такі чинники, як прямі іноземні інвестиції, кредити, списання боргів тощо, розуміння допомоги розвитку змінилося. Так, ОЕСР ввела поняття «сукупної офіційної підтримки сталого розвитку», яке включає більше число фінансових джерел, які підтримують країни, що розвиваються, ніж використовувалася до цього моменту «офіційна допомога розвитку» (в майбутньому будуть використовуватися обидва підходи до оцінки).

Залишається відкритим питання, яким чином буде далі будуватися взаємодія між ООН і ОЕСР. У попередні десятиліття перша з названих організацій ставила завдання і визначала порядок денний, тоді як друга розробляла прикладні питання і збирала статистику. Однак збільшення числа акторів допомоги розвитку, цілей, а також показників оцінки змушує ООН брати на себе більше зобов'язань. У дискусії про ефективність оцінки за

допомогою 169 показників взяла участь величезна кількість експертів, дослідницьких інститутів і організацій, але схоже, ключову роль в процесі збору та аналізу інформації візьме на себе ООН.

Нові підходи до оцінки ефективності розвитку дають підстави очікувати появи нового інструментарію для моніторингу країнами власного розвитку. Однак говорити про те, що такі показники, як «соціальна рівність» або «захист навколишнього середовища», в найближчому майбутньому стануть настільки ж значущими при оцінці розвитку країни, як економічні, передчасно.

Звичайно, потенціал концепції сталого розвитку та її останнього стратегічного документу – Цілей сталого розвитку-2030 – не слід переоцінювати. Критиці піддається допомога розвитку загалом, адже на протязі десятиліть з високих трибун заявляється одне - вирішення проблем в недалекому майбутньому, збільшення витрат розвинених країн на допомогу країнам, що розвиваються тощо, а на практиці цього не відбувається. Так, адресована до Китаю критика за прагматичний підхід правомірна і для багатьох розвинених країн-донорів, які віддають перевагу не найменш розвиненим країнам, а лиши тим, що становлять інтерес для національного бізнесу цієї держави. Іншим прикладом розбіжності між риторикою і реальними діями є скорочення фінансування таборів для біженців з Сирії.

Загалом, очікувати досягнення Цілей сталого розвитку в доступній для огляду перспективі не слід. Однак, погоджуємося із думкою Н. В. Тогановою, що цілком можливо полегшити вирішення деяких проблем, а також домогтися більшого узгодження допомоги розвитку з політикою в інших галузях, що в сукупності сприятиме досягненню сталого розвитку в планетарних масштабах.

Отже, основною світовою тенденцією розвитку, що визнається на світовому рівні як міжнародними організаціями, так і національними державами, а також інституціями громадянського суспільства та окремими

транснаціональними економічними акторами в якості основи побудови концепції національної державної політики є концепція сталого розвитку.

Сама концепція сталого розвитку, яка вже більше 25 років визнається ООН та світовою спільнотою як основний орієнтир розвитку людства, не є досконалою, тому періодично зазнає уточнення, зокрема в частині визначення чітких цілей та плану дій щодо свого впровадження на національному рівні.

Вплив сталого розвитку на систему державного управління позначається на генезі механізмів управління держави і її інститутів, які безпосередньо спрямовані на її відкритість та само організаційну здатність це свідчить про те, що сталий розвиток передбачає якісну зміну системи державного управління, висовуючи до неї нові критерії ефективності, серед яких організаційна стабільність, якість державно-управлінських послуг, ресурсне забезпечення, тощо. На думку О. Нагоші, загальнометодологічно це можливо пояснити виходячи із Закону Ешбі, відповідно до якого, якщо одна підсистема в системі поводить себе не узгоджуючись із іншими, то сталість системи загалом порушується. Відтак, якщо умов сталого розвитку суспільством не буде досягнуто, то це безпосередньо позначиться на ефективності системи державного управління, з іншого боку, якщо система державного управління не буде чітко корелюватися із умовами сталого розвитку, то це порушить внутрішній баланс її функціонування, що в кінцевому результаті приведе до втрати сталості всіх її інституційних підсистем [103, с. 109].

Слід також відзначити, що в умовах сталого розвитку система державного управління не здатна до саморегуляції та саморозвитку на рівні своїх підсистем (виробнича криза, інфляція, безробіття, демографічні проблеми), втрачає стабільність, у такому разі її регуляторні механізми не спрацьовують, точніше вони не забезпечують умови для належного функціонування системи, що тим самим до її системного руйнування. Відтак, якщо система державного управління виявиться нездатною належно реагувати на умови сталого розвитку, «це не лише приведе до втрати нею

стабільності функціонування, але й спровокує її перехід у діапазон затяжної кризи» [Цит. за: 103, с. 110].

З точки зору відображення політики сталого розвитку в концепціях державної політики сучасних держав, то вона повинна відображати стан вирішення соціально-економічних проблем громадян, їх соціальний захист та ліквідацію будь-яких форм соціально-економічної та політичної дискримінації. Держави в умовах глобальної інтеграції зобов'язані перебудувати свої соціально-економічні та політичні інститути згідно з вимогами інших держав – суб'єктів відповідних інтегративних об'єднань, що, у свою чергу, вимагає від держав чітко узгоджених позицій взаємодії, адже це дає їм можливість спільно коригувати геостратегічні вектори розвитку в умовах глобалізації. Наприклад, більшість держав Центральної та Східної Європи перед вступом до Європейського Союзу змушені перебудувати свої економічні та політичні інститути, навіть подекуди ціною втрати власного економічного та політичного суверенітету. Такий шлях пройшли більшість держав, які декларували свої наміри про вступ до відповідного глобального об'єднання.

Дещо іншим є шлях нових держав Центральної та Східної Європи, які, на думку польського дослідника Г. Колодка-Гжегожа, входять у глобальну економіку, а потім починається їх інтеграція у складі різних регіональних міжнародних організацій. Проте жодної рівномірності цих процесів для різних країн світу бути не може, оскільки у них різні стартові умови транзиту, розміщені вони в регіонах з різними географічними та економічними умовами, водночас, різниця у соціально-економічному розвитку держав скорочується, якщо вони стають учасниками одного міжнародного об'єднання [Див.: 56, с. 83–84].

Таким чином, глобальна інтеграція за допомогою відповідних трансформаційних стратегій створює умови, які сприяють зменшенню радикальної відмінності в соціально-економічному розвитку держав. Успішність усунення таких відмінностей залежить від змісту та якості таких

трансформаційних стратегій, які здійснюються урядами країн – суб'єктів глобальної інтеграції. Виходячи із цього першочерговим завданням для більшості держав, які декларують прагнення про включення до відповідних інтегративних об'єднань чи є повноправними їх суб'єктами, є необхідність розробки національної трансформаційної стратегії розвитку окремих сфер суспільства. Така програма має чітко окреслювати стратегічні напрямки перебудови окремих сфер життєдіяльності суспільства відповідно до вимог глобалізаційного розвитку, а головне, до вимог окремих держав як ключових суб'єктів, з якими держава прагне налагодити відповідні стосунки.

Зміна орієнтирів сталого розвитку та посилення ролі держави і процесах упровадження сталого розвитку в практиці сучасних країн світу передбачає перегляд місця та ролі регіональної політики в ньому. Останні десятиліття свідчать про актуалізацію саме регіонального рівня розвитку в усіх країнах світу, адже баланс сил в державі, її територіальна цілісність та поступовий прогрес залежить від врахування державою специфіки та можливостей розвитку регіонів, розширення їх прав та обов'язків в сфері реалізації державної стратегії сталого розвитку.

Концепція стійкого розвитку є визнаним світовою спільнотою стратегічним вектором розвитку на XXI століття, але в той же час при її реалізації варто брати до уваги особливості національного та територіального розвитку. Економічний стан різних країн та їх регіонів, соціальна політика та екологічне середовище спонукають до необхідності індивідуального підходу при складанні й реалізації просторової стратегії на засадах сталого поступового розвитку. Наявні відмінності у розвитку та ресурсному забезпеченні найбільшою мірою впливають на можливості забезпечення збалансованого розвитку соціальної, економічної та екологічної сфер регіону. За своєю структурою політика регіонального сталого розвитку досить громізка і включає наступні блоки: економічна, соціальна та екологічна політика (Дивись Додаток Б). Лише за поєднання цих взаємопов'язаних та



взаємозалежних блоків можлива реалізація політики сталого розвитку регіону.

Ключовими індикаторами регіональної соціальної політики сталого розвитку є наступні: охорона здоров'я населення, освіта та наука, соціальний захист, матеріальне забезпечення, культура населення, доступність інформаційно-комунікаційних технологій. Екологічний блок політики сталого розвитку регіону включає такі індикатори стану довкілля: стан повітря, водних, земельних, сировинних ресурсів, біорізноманіття, ризики природних та техногенних катаклізмів. Складовими економічного блоку політики сталого розвитку регіону є: структура галузевого комплексу регіону, моделі виробництва та споживання, фінансова спроможність, інноваційно-інвестиційна привабливість, розвиток інфраструктури, ділова активність господарюючих суб'єктів регіону.

Між трьома блоками концепції регіонального сталого розвитку існує прямий та зворотний зв'язок. З метою забезпечення здоров'я населення, створення сприятливих умов проживання та високої продуктивності праці важливим завданням є підтримка екологічної рівноваги. Витрати на природоохоронну діяльність, відтворення та раціональне використання природних ресурсів, поступове покращення екологічної ситуації, окультурення територій, формування сприятливого економічного та правового середовища для ведення екобізнесу та виробництво екобезпечної продукції за використання екотехнологій позитивно вплине на стан довкілля, здоров'я та працездатність теперішніх та майбутніх поколінь. Концентрація тільки на збільшенні економічних показників розвитку промисловості, за максимального використання природних та трудових ресурсів, призвів до катастрофічних наслідків у навколишньому середовищі, що не може не відбитися та здоров'ї та тривалості життя людей. Тому існує об'єктивна необхідність до переходу на енергоємні та ресурсозберігаючі технології, стимулювання інвестиційних вкладень в інноваційні зрушення та

інтелектуалізацію виробництва, належної утилізації накопичених шкідливих відходів.

При реалізації політики сталого розвитку в регіонах у першу чергу варто врахувати регіональну специфіку територій. Крім того необхідно враховувати безліч факторів, що суттєво впливають на кожний з блоків регіонального сталого розвитку. Проаналізувавши усі можливі чинники впливу український дослідник І. В. Свида виділяє наступні три групи чинників впливу:

1. Економічний сталий розвиток регіону залежить від: господарського освоєння територій; галузевої спеціалізації та структурних особливостей регіону; техніко-технологічного забезпечення та інноваційної активності; наявності та доступності природних ресурсів, їх локалізація в регіонах; визначення пріоритетних напрямів господарювання в регіоні та їх інвестиційна підтримка; системи стимулювання економічної діяльності, екологічних преференцій; правової захищеності суб'єктів господарювання; міжгалузевих та міжрегіональних зв'язків; інфраструктурного забезпечення; розроблених державних регіональних програм, проектів сталого соціально-економічного розвитку регіонів, їх фінансування.

2. Соціальний сталий розвиток регіону залежить від: демографічної ситуації в регіоні; вікових та освітньо-кваліфікаційних характеристик регіонального ринку праці; дотримання соціальних гарантій та рівень здійснення соціального захисту населення регіону; вчасності виплат та достатності фінансових засобів для провадження соціальної політики в регіоні; розвитку соціальної інфраструктури; доступності, якості та рівня забезпечення товарами першої необхідності (продуктами харчування, ліками тощо) населення регіону; наявності пільгових, безкоштовних (спонсорських) соціальних проектів, ініціатив, направлених на підтримку соціально незахищених верств населення, інвалідів, одиноких тощо; доступності отримання якісної освіти для всіх бажаючих; можливості покращення матеріального стану за рахунок роботи з відповідними умовами та належною

оплатою праці, з отриманням гарантованих державою пільг: відпусток, вихідних днів, доплат; загального рівня соціально-економічного розвитку регіону; стану довкілля.

3. Екологічний сталий розвиток регіону залежить від: наявності, рівня використання та можливостей відтворення природо-ресурсних компонентів регіону; забезпечення постійного моніторингу за станом природних ресурсів регіону; формування топографічних карт місцевостей регіону з поміткою розташування ресурсів, якості ґрунтів, земель сільськогосподарського призначення тощо; створення баз даних обліку ресурсів регіонів, контроль за їх станом та рівнем використання; дотримання природоохоронних заходів щодо захисту навколишнього середовища від антропогенного впливу людини; рівень використання безпечних технологій в регіоні [Див.: 133, с.576-577].

Соціальна сфера, як зазначає І. В. Свида, з одного боку, забезпечує ринок праці трудовими ресурсами та своїм рівнем екологічної культури впливає на довкілля. З іншого боку, екологічний стан довкілля та рівень виробництва безпосередньо впливають на рівень та якість проживання населення. Природні ресурси та природні умови є основою формування економічного життя суспільства та життєдіяльності населення загалом. Для охорони навколишнього середовища необхідні значні кошти. Тому особливої актуальності набуває екологічне обґрунтування природоохоронних заходів та аналіз їх ефективності з точки зору ринкової економіки. Економічна система намагається максимально використати природні та трудові ресурси, максимізуючи ефект від їх використання. Таким чином збільшується валовий продукт країни, який впливає на соціальне та екологічне середовище шляхом підтримки державою соціальної політики та впровадження різних екологічних заходів [133, с. 577].

Упровадження зазначених складових сталого розвитку на регіональному рівні та встановлення між ними безпосередніх взаємодій дозволить комплексно відстежувати їх ефективність. Саме органам місцевого

самоврядування належить ініціатива та надаються повноваження щодо втілення заходів ефективної регіональної політики у межах системи державної регіональної політики.

Отже, підсумовуючи дослідження еволюції концептуальних основ регіональної політики сталого розвитку маємо зазначити наявність певних змін в її орієнтирах, що відбулися протягом перших десятиліть XXI століття.

1. Концепція сталого розвитку визнається як основна концептуальна основа розвитку на рівні ООН протягом більше, як 35 років. Уперше вона в такій якості була визнана на саміті ООН у 1992 році, у 2000 році було досягнуто згоди щодо визначення основних орієнтирів – Цілей розвитку тисячоліття, яких налічувалося вісім і вони не відрізнялися чіткістю визначення та тлумачення. У 2012 році цілі тисячоліття зазнали значної критики через необхідність формулювання більш чітких цілей сталого розвитку та завдань щодо їх досягнення, тому в 2015 році було прийнято новий документ – Цілі сталого розвитку до 2030 року, який наразі визнається всіма країнами світу як єдина концептуальна основа побудови національної політики.

2. Традиційно сталий розвиток характеризується наявністю трьох складових – економічної, соціальної та екологічної. Ці складові не зазнали суттєвих змін за останні роки, однак, спостерігається зміцнення взаємозалежності зв'язків між ними. Економічна система намагається максимально використати природні та трудові ресурси, максимізуючи ефект від їх використання. В такий спосіб збільшується валовий продукт країни, який в свою чергу впливає на соціальне та екологічне середовище шляхом підтримки органами влади різного рівня соціальної політики та впровадження різних екологічних заходів.

3. Під час еволюції цілей сталого розвитку зазнало змін ставлення до допомоги іншим державам у досягненні сталого розвитку. Якщо в Цілях тисячоліття визнавалася залежність успіху країн, що розвиваються, від фінансової допомоги розвинутих країн світу, то в Цілях сталого розвитку

-2030 думка про таку допомогу дещо змінилася. Фінансова допомога розвитку визнається лише як підмога, тоді як запорукою успішного економічного зростання та суспільного розвитку є ефективна державна політика та програми допомоги міжнародних інститутів, в першу чергу фінансових і регулюючих торгові відносини між країнами.

4. Досвід країн світу на шляху упровадження концепції сталого розвитку зазначив залежність успіху цих країн від ефективної державної політики, а саме – від політики державного регулювання основних макроекономічних показників розвитку держави. Водночас, крім держави коло основних гравців на полі сталого розвитку побільшало за рахунок долучання капіталів приватного сектору та участі громадських організацій. Тому Цілі сталого розвитку-2030 передбачають широке коло учасників її здійснення, де держава посідає найвагоміше місце, однак в її обов'язки входить формування умов для взаємодії всіх акторів розвитку.

5. Розвиток цілей сталого розвитку та практики їх упровадження в життя засвідчив необхідність інституціонального забезпечення всіх процесів в державах світу, де найбільшій увазі надається регіональному рівню влади та управління, адже баланс сил в державі, її територіальна цілісність та поступовий прогрес залежить від врахування державою специфіки та можливостей розвитку регіонів, розширення їх прав та обов'язків в сфері реалізації державної стратегії сталого розвитку. Це вимагає від всіх держав світу без винятку зосередити увагу уряду на регіональній політиці, зміст якої має найбільше відповідати цілям сталого розвитку та передбачати певні реальні механізми їх досягнення на місцях.

6. За своєю структурою політика регіонального сталого розвитку включає традиційні блоки: економічний, соціальний та екологічний. Складовими економічного блоку політики сталого розвитку регіону є: структура галузевого комплексу регіону, моделі виробництва та споживання, фінансова спроможність, інноваційно-інвестиційна привабливість, розвиток інфраструктури, ділова активність господарюючих суб'єктів тощо. Блок

соціальної політики включає: охорону здоров'я населення, освіту та науку, соціальний захист, матеріальне забезпечення, культуру населення, доступність інформаційно-комунікаційних технологій. Екологічний блок на рівні регіону включає такі індикатори стану довкілля, як стан повітря, водних, земельних, сировинних ресурсів, біорізноманіття, ризики природних та техногенних катаклізмів. Лише за поєднання цих взаємопов'язаних та взаємозалежних блоків можлива реалізація політики сталого розвитку регіону.

### *2.3. Сучасні орієнтири та критерії вимірювання просторового розвитку.*

У період глобалізації та регіоналізації сучасні країни світу та Україна зокрема стикаються із проблемою узгодження процесів інтеграції у світогосподарські зв'язки зі збереженням і відновленням історичної спадщини, національної та регіональної ідентичності, відтворенням основних стратегічних ресурсів (природних, людських, інфраструктурних, культурно-історичних, господарсько-економічних).

Перед окремими територіями виникає проблема визначення меж зовнішньої відкритості та внутрішньої закритості. Починається активний пошук способів контакту між зовнішнім глобальним і внутрішнім локальним просторами, обмеження інтервенції одного простору в інший та способів їхньої співорганізації. Для забезпечення цих умов останнім часом все активніше застосовується підхід просторового розвитку і планування.

Прийнято вважати, що термін просторовий розвиток (spatial development) утвердився в Європі, Канаді, США на початку 70-х років ХХ ст. Узагальнюючи теоретичні підходи до визначення поняття «простору», Л. В. Морозова пропонує під соціально-економічним простором розуміти «... динамічну систему, яка охоплює потоки всіх наявних ресурсів розвитку

(трудові ресурси, фінанси, інформацію, виробничий капітал тощо), інфраструктурні канали (інженерні, комунікаційно-інформаційні, фінансові, культурні), якими рухаються ці потоки, та локалізовані центри логістичного управління вказаними потоками» [92, с. 174].

У відповідності до такого визначення простору авторка наводить і визначення терміну «просторовий розвиток», під яким пропонує розуміти «відтворювальний процес елементів простору, що функціонує як система речових і енергетичних потоків (сировинних ресурсів, товарів і послуг, організаційних, фінансових і людських капіталів тощо)» [92, с. 174].

Дещо інше визначення простору та, зокрема, регіонального простору наводить Л. Т. Шевчук. Це «багатовекторне формування людських, виробничих, природничих, функціональних та інформаційних складових, де на основі використання наявного ресурсного забезпечення реалізується життєвий цикл регіону, що дає змогу вирішити конкретні соціальні, економічні та екологічні проблеми. Це поняття охоплює всі регіональні системи, в межах яких сформована певна спільність людей (соціум), і які правомірно мають конкретні цілі розвитку» [117, с. 20].

Це поняття має досить широкий зміст, проте відноситься до «великого простору» стратегічного. У сфері просторового розвитку відпрацьовуються конструктивність і оцінюється можливість реалізації практично всіх соціальних, економічних і політичних концепцій, інструментів і рішень. Просторовий розвиток як фундаментальне явище, що визначає весь устрій діяльності людини і людства, породжений бурхливою урбанізацією, концентрацією економіки, політики, культурного життя, з одного боку, і обмеженістю (вичерпністю) природних ресурсів і створенням нових засобів комунікацій – з іншого. В його основі лежить взаємозалежність просторового і часового аспектів людського існування. Простір і час існують незалежно від людини, але наше завдання полягає в максимальному підпорядкуванні свого існування законам його розвитку і завдяки здатності мислити – переосмислити їх, облаштувати, спланувати і цілеспрямовано організувати

відповідно до наших інтересів, прагнень і бачення майбутнього. Головне розумно використати ту владу, якою наділені люди, щоб максимально ефективно узгодити час і місце розвитку.

Оцінюючи просторовий розвиток територіально-структурних процесів в контексті соціально-економічних можливостей, ризиків і наслідків неможливо оминати синергетику, яка дає можливість комплексно проаналізувати реалізацію згаданих процесів. Все, що відбувається на території проектується на фізичний простір навколо неї. Слід зазначити, що територія становить лише земельну площину в просторі.

Узагальнюючою властивістю просторових систем виступає динамічність, яка стосується процесів і характеру змін стану елементів, зв'язків та відмінностей між ними в часі. Однією з складових динаміки розвитку просторових систем є динамічність процесів їх інтеграції, яка обумовлена їх об'єднанням в політичні та економічні просторові інтеграційні утворення більш вищого рівня. На кожному рівні ієрархії існують власна логіка та динаміка розвитку, що передаються на низовинні рівні, які, в свою чергу, ускладнюють дослідження динаміки розвитку просторової системи. Регіональне господарство органічно входить у національне господарство, яке залучається до світогосподарських зв'язків. Вони покликані вирішувати, з одного боку, соціальні завдання щодо гармонійного суспільного розвитку на власному рівні, з другого – економічні завдання як підсистеми суспільного розподілу праці, з третього – завдання раціонального використання, відтворення природно-ресурсного потенціалу, забезпечення екологічної безпеки [Див.: 35].

Основними сучасними тенденціями просторового розвитку будь-якої територіальної соціально-економічної системи Л. В. Морозова визначає такі:

1. У процесі просторового розвитку територіальна соціально-економічна система постійно розширюються, а всередині відбувається поляризація на зони.



2. Посилюється контрастність у рівні просторового розвитку між окремими територіями в межах територіальної соціально-економічної системи. Цю тенденцію описує класична модель «центр-периферія», розроблена Дж. Фрідманом у кінці 60-х років ХХ ст., згідно з якою економічний простір будь-якої територіальної соціально-економічної системи має ієрархічну структуру, що знаходиться в стані динамічної нерівноваги. З наукової точки зору це доволі спрощене уявлення про складну просторову структуру території. Просте репродукування моделі «центр-периферія» в Європі є руйнівним як для центру, так і для периферій. Саме тому на початку ХХІ ст. у Європі реалізується модель поліцентричного розвитку зі значною кількістю областей росту, охоплюючи периферії, організовані як міські мережі, які можуть створювати стимули і необхідні зовнішньоекономічні масштаби для залучення інвестицій. Поліцентричний розвиток виявляється більш бажаним і з точки зору зниження впливу на навколишнє середовище і соціальну напругу.

3. На постіндустріальному етапі розвитку суспільства, згідно з концепцією «третьої хвилі» Е. Тоффлера, відбуваються зміни в його просторовій організації: концентрацію змінює деконцентрація, централізацію – децентралізація, в геопросторі наростають тенденції субурбанізації та дезурбанізації, обумовлені деіндустріалізацією міст, а також переїздом найзабезпеченішої частини населення з міських центрів у комфортабельніші пригороди і селища зі зручною транспортною доступністю.

4. Якщо в попередній період індустріалізації просторовий розвиток базувався на власній сформованій системі транспортних та інженерних інфраструктур, що становили стрижень індустрії, системі розселення, а також адміністративно-державному поділі країни, які підтримували технологічну цілісність територіальних виробничих комплексів і забезпечували перетікання продуктивних сил всередині країни, то сьогодні він все тісніше пов'язується із процесами зовнішнього середовища. Це пояснюється зміною

організації господарства країни, її регіонів та їхнього становища у глобальному світі [Див.: 92, с. 174-176].

Досить цікавим питанням для подальшого з'ясування сутності сучасної концепції просторового розвитку є вибір парадигми просторового розвитку. Що є більш ефективним – вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку територій (за іншою версією: вирівнювання територій з точки зору забезпечення доступності бюджетних послуг) або поляризованого розвитку, який проявляється у створенні на території країни «поліосів зростання», «опорних регіонів» тощо?

Дискусії між прихильниками і противниками даних парадигм ведуться з 1960-х років. Спочатку домінувало уявлення про успіх розвитку, що складається за рахунок суми успіхів розвитку кожного регіону, тому переважала концепція доцільності політики вирівнювання задля забезпечення розвитку по всій території держави.

Однак, практика довела, що стають центрами інноваційної хвилі стають далеко не всі регіони, а отже, вирівнювання стримує зростання. Необхідно демонтувати всі перешкоди на шляху її поширення. У зв'язку з цим в цілому ряді країн регіональна політика була перенаправлена на стимулювання поляризованого розвитку (створення технопарків, інфраструктурний розвиток територій тощо). Причому спочатку «поліоси зростання» створювалися в найбільш відсталих регіонах, а коли ці проекти показали свою низьку ефективність, держави стали прагнути до зняття обмежень для зростання в розрахунок на те, що воно рано чи пізно просочиться в відсталі території.

Але до 1980-х років політика поляризованого розвитку почала переживати не найкращі часи. Виявилось, що регіони, які динамічно розвиваються, стягують на себе найбільш цінні ресурси інших територій (кадри, фінанси, транспортні потоки, управління тощо). Тільки через 10-15 років починається зворотний процес переміщення людей і виробничих функцій в агломераціях з чітко вираженим ядром від центру до периферії.

У 1990-ті роки в деяких європейських країнах зрозуміли, що вирівнювання економічного розвитку і свідоме гальмування зростання «міст-чемпіонів» є виключно неринковою позицією і не забезпечує майбутнього країни.

Тільки до початку 2000-х знову стала використовуватися в державному управлінні регіональним розвитком концепція «полосів зростання» (вирівнювання все одно не забезпечувало конкурентоспроможність країни і не вело до автоматичного розвитку регіонів), але при цьому вона була сильно скоригована з урахуванням накопиченого негативного досвіду реалізації в попередню історичну епоху.

У той же час на рівні ЄС досі проводиться політика «вирівнювання» соціально-економічного розвитку регіонів. При цьому основна увага звертається на подолання кричущих диспропорцій в рівні такого розвитку, а також на забезпечення рівного доступу населення територій до певного набору гарантованих державами Союзу соціальних благ.

Наразі для інтенсифікації розвитку насамперед потрібна концентрація природних ресурсів, людського капіталу і управлінського потенціалу. Тобто йдеться про утворення точок зростання (найбільш капіталізованих регіонів) – територій, на яких у визначених умовах і у визначений час зосереджуються природні ресурси, людський капітал і управлінський потенціал у вигляді державної влади чи приватнопідприємницької ініціативи.

Просторовий розвиток направлений на вирішення наступних завдань: мінімізацію навантаження на природні ресурси і зниження затрат на підтримку інфраструктури; узгодження державної, регіональної і місцевої політики для створення рівних умов на всій території; надання регіонам рівних можливостей для економічного розвитку [77, с. 71].

В будь-якому разі просторовий розвиток має спиратися на науково обґрунтовані принципи, зрозумілі всім зацікавленим сторонам, в той же час, намагання окремих держав зосередитися на просторовому розвитку потребує певних правил, застережень. Отже, основні концептуальні засади

просторового розвитку сучасних держав потребують чіткого наукового обґрунтування, а також правового закріплення.

Для формулювання принципів просторового розвитку конкретної території (країни, регіону, населеного пункту) необхідно виокремити універсальні принципи, на яких він ґрунтується в економіці:

1) корпоративність, тобто процеси, що відбуваються у просторі будь-якої територіальної соціально-економічної системи, повинні бути узгодженими. Узгодженість при цьому означає встановлення загального темпу розвитку складових елементів;

2) комплексність просторового розвитку. Головним комплексоформуючим ядром району є населення з його потребами;

3) системна раціональність, що передбачає залучення в економіку всього комплексу факторів суспільного розвитку;

4) підпорядкованість. Цей принцип введений Г. Халеном [156] і полягає в тому, що для будь-якої системи можна визначити параметри порядку, що дають змогу описати її складну поведінку в простий спосіб, а також вибрати певні параметри контролю, при зміні яких змінюється поведінка системи. Параметри порядку зумовлюють поведінку окремих елементів системи;

5) оптимальність. Передусім, стосується таких аспектів: забезпечення оптимального рівня спеціалізації окремих районних суспільно-економічних систем на сучасному етапі розвитку продуктивних сил країни; оптимізація просторової структури; територіальність; районування (зонування) просторового розвитку;

6) взаємодоповнюваність та значимість регіонів;

7) історичне самовизначення;

8) поліцентричність – створення нових центрів продукування діяльності;

9) подолання розриву між центром і периферією;

10) єдність, що вимагає створення одного простору, який стимулює однакові умови розвитку соціальних та економічних процесів;

11) необхідність забезпечувати розширене відтворення стратегічних ресурсів, насамперед, середовища існування і людського потенціалу;

12) субсидіарність;

13) взаємність, що стосується вертикального узгодження планів і схем просторового розвитку;

14) дотримання соціальної згоди, що передбачає ефективну участь суспільства у процесі просторового планування;

15) пріоритетність;

16) комплементарність;

17) рівність доступу до інфраструктури, інформації та знань;

18) стійкий просторовий розвиток або принцип екологічного імперативу;

19) врахування прогностичних характеристик розвитку соціально-економічних процесів;

20) адміністративності [Див.: 92, с. 176–177].

В переважній кількості країн світу та в Україні зокрема, територія вже освоєна, тому виникає необхідність змінити вектор розвитку на нове переосвоєння. Тобто потрібно знайти нові можливості ефективного управління природними і демографічними ресурсами, а саме створити і впровадити інновації. Просторовий розвиток має інтегрувати інноваційну та освітню політику, тому важливим національним пріоритетом країни при збереженні інноваційного вектору розвитку повинна стати можливість формування нового покоління людських і трудових ресурсів. Йдеться про перехід до інноваційного розвитку і перетворення точок зростання в повноцінні центри управління (торгово-логістичні і транспортні вузли, фінансові і кадрові центри, постачальники інформації і технологій).

Сьогодні, коли інноваційна складова розвитку стає все більш вагомою, потрібно задуматися над тим, звідки брати інновації. Історія підказує, що із нового освоєння вже освоєного. При цьому не слід забувати, що підприємницька ініціатива не менш важлива, ніж державна влада, оскільки

ініціатива особистості в господарській діяльності в багатьох ситуаціях відігравала вирішальну роль. Просторовий розвиток потребує акцентування уваги не стільки на фізичних об'єктах, скільки на функціональних, соціальних, культурних, інформаційних зв'язках між територіальними спільнотами. Його метою є використання здебільшого переваг економічної глобалізації і локальних ресурсів.

Просторовий розвиток повинен розглядатися не як інвестиційне, а як організаційне планування.

В основу організації рівнів просторового планування і процесів узгодження українські дослідники І. М. Лицур та О. М. Колосок покладають наступні принципи: нормативно-правовий характер організації процесів планування; узгодженості; самостійності планів у рамках процедур планування; відповідності змісту планів рівням управління [77, с. 71–72].

Сталий просторовий розвиток – це забезпечення органами самоврядування, регіональними та державними суб'єктами управління ефективної взаємодії та раціонального сполучення соціальних, економічних та екологічних елементів простору життєдіяльності людей для повного та доступного задоволення різноманітних потреб всіх верств населення. Досягнення цілей сталого просторового розвитку регіонів потребує гармонізації соціальних, економічних та екологічних відносин в просторі, що виступає актуальною науковою проблемою, дослідження якої має багатоаспектний характер.

В основу формування оптимальної моделі управління сталим розвитком просторових систем в короткостроковому та довгостроковому періодах має бути покладена оцінка динамічних факторів розвитку. Найчастіше в якості об'єкта дослідження динаміки стану розвитку просторових систем обираються такі фактори, як розселення, економічні процеси, природокористування та екологічна безпека [35].

Активізація розвитку окремих регіонів, посилення процесів міжрегіональної конкуренції та інтеграції на ендогенній основі, тобто на

основі використання внутрішніх ресурсів зростання, актуалізували необхідність просторового виміру цих процесів, зумовили формування нових поглядів на особливості використання такого важливого стратегічного ресурсу, як просторовий, роль якого в економіці недооцінюється та применшується.

За останні два десятиліття завдяки розвитку обчислювальної техніки та програмного забезпечення посилюється інтерес до застосування кількісних методів аналізу просторових даних і прогнозування на цій основі перспектив подальшого розвитку соціально-економічних явищ на національному, регіональному та субрегіональному рівнях.

Як зазначають Л. Т. Шевчук, Л. П. Казьмір та В. І. Воськало, цілісної, уніфікованої методики для оцінки просторового виміру територіально-структурних процесів у регіоні на даний час не існує, оскільки у кожному конкретному випадку у залежності від масштабу просторового утворення існують різні параметри та ознаки [117, с. 41].

У європейському досвіді регіональної політики та розвитку органів місцевого самоврядування простежується тенденція впровадження різноманітних методик вимірювання ефективності діяльності [186]. Застосування низки методів визначення ефективності діяльності органів управління здійснює значний вплив на систему управління, що проявляється у наступному:

1. У горизонтальному вимірі вони спрямовуються на перегляд чи зміну практики взаємовідносин між органами державного (регіонального) управління та органами місцевого самоврядування. Техніки політичного контролінгу, засновані на системі показників ефективності, спрямовуються на забезпечення можливості провадження органами місцевого самоврядування практики стратегічного планування та прогнозування.

2. Система показників ефективності у горизонтальній площині взаємовідносин між різними органами місцевого самоврядування застосовується для порівняння результативності діяльності органів місцевого

самоврядування. Така практика на основі принципу «вивчення кращого досвіду» дозволяє проводити зміну організаційних структур і адміністративних процедур та, в умовах конкуренційного простору, підвищувати ефективність діяльності органів місцевого самоврядування загалом.

3. У вертикальному вимірі в площині взаємовідносин національного та локального рівнів управління застосування системи показників ефективності дозволяє здійснювати органам вищого ієрархічного рівня управління адекватного нагляду та контролю діяльності органів місцевого рівня.

Як зазначає І. В. Скопіна та О. В. Скопін, наразі на регіональному рівні найчастіше використовуються індикативний та критеріальний підходи до оцінки ефективності системи регіонального управління, що базуються, в основному, на оцінці керуючої (управлінської) підсистеми системи управління, та недостатньо уваги приділено комплексному підходу дослідження [140].

Ефективність управління регіональною економікою у контексті комплексності М. А. Волкова пропонує розглядати у таких поняттях, як: продуктивність, як відношення досягнутих результатів і використаних регіональними органами державної влади ресурсів (фінансових, майнових, кадрових, інформаційних); економічність, як відношення між затраченими ресурсами і мінімально-можливими з урахуванням відповідності якості державних послуг прийнятим стандартам (адміністративним регламентам); результативність, як співвідношення досягнутих за визначений період змін соціально-економічної ситуації в регіоні з планованими чи прогнозованими [Див.: 18].

На думку українських дослідників О. М. Демидюк та О. В. Кушнірицької, найбільш загальним, інтегрованим показником ефективності в контексті реалізації усіх зон регіональної відповідальності (політик) є індекс якості життя («внутрішнє» регіональне середовище) та індекс капіталізації території («зовнішня» інтеграція в національні і світові



процеси). Результиуючий вихід інтегрованого показника утворює система проміжних показників по кожному виду регіональної політики, найважливішими з яких є індекс глобалізації, індекс громадянської зрілості, рівень символічної капіталізації території, індекс диверсифікації економічної системи, темпи росту тривалості життя, індекс регіональної ідентичності, рівень мобільності населення тощо.

Критерієм інтегральної оцінки ефективності управління розвитком регіону є рівень ефективного використання ресурсного потенціалу регіону при досягненні визначеного стану соціально-економічного розвитку регіону, який визначається як відношення індексу соціально-економічного розвитку регіону до його ресурсного потенціалу [117, с. 203].

Отримання більш достовірної інформації про оцінку ефективності діяльності організаційно-управлінської структури механізму управління просторовим розвитком регіону можливе при застосуванні агрегованих методів дослідження. Показниками виступатимуть кількість проведених колегій, нарад; ухвалених рішень; звернень громадян, скарг, кількість державних службовців органу за штатним розписом тощо.

На думку О. М. Демидюк та О. В. Кушнірицької, запропонована методика оцінки ефективності організаційно-управлінської діяльності може бути використана як протомодель. Доповнюючими елементами можна вважати введення додаткових елементів, що характеризують ділові якості персоналу органу управління (як от психологічна сумісність у колективі, дисциплінованість, екстенсивність використання робочого часу тощо)[117, с. 205].

Важливою складовою управлінської ефективності місцевої влади є, власне, соціальна складова, бо саме за посередництвом місцевого самоврядування реалізують свої права і свободи конкретні мешканці територіальних громад. Звідси, оцінка управлінської ефективності не можлива без повного відображення у ній оцінки рівня і якості надання послуг безпосередніми клієнтами – мешканцями територіальної громади.

Якість та оцінка якості є невід'ємними компонентами побудови нової державно-громадської системи управління. Отримання оцінки діяльності органів місцевого самоврядування можливе шляхом проведення соціологічного моніторингу. Використання апарату соціологічного методу (опитування респондентів, експертне опитування, фокус-група, контент-аналіз тощо) у процесі дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону значно збагатить якість та достовірність оцінки останнього.

Додатковим інструментом дослідження якості та ефективності організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону може слугувати застосування методик аналізу електронного самоврядування. За кількістю, наповненістю інтернет-сайтів, кількістю відвідувань, частотою оновлення інформації, наявністю електронних послуг та якістю зворотнього зв'язку можливо оцінити ступінь відкритості органів управління, прозорості та оперативності їх роботи [3, с. 74–75].

Особливе місце у системі методів оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування займає метод бенчмаркінгу. «Бенчмаркінг є методом безупинного систематичного пошуку і впровадження найкращих практик, що призводить, у кінцевому результаті, організацію до більш досконалої форми. Застосування методу порівняння результатів роботи різних органів влади дозволяє встановити причини, з яких окремі органи влади можуть досягти високих рівнів продуктивності та ефективності, а інші ні» [117, с. 208].

Проведений аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до оцінки ефективності механізму управління регіональним розвитком дозволяє нам констатувати, що існуючі методики покривають аналізом не усі складові сутності та реалій функціонування організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону. Погоджуємося із авторами колективної монографії «Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи», які зазначають, що в одних

методиках покривається аналізом лише організаційна система управління просторовим розвитком регіону і, фактично, не зачіпається характеристик ефективності провадження самого процесу управління та безпосередньої результативності управлінських зусиль, що проявляється у дієвості чи недієвості застосовуваних методів, важелів, інструментів управління просторовим розвитком. Інші методики фокусуються на дослідженні оцінок продуктивності та дієвості механізму та не дозволяють зробити висновок про ефективність організаційної побудови управлінської підсистеми механізму управління [117, с. 209].

З метою проведення системного дослідження ефективності організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону необхідно здійснити аналіз та оцінку останнього як через призму результативності управлінської роботи, що прямо відображається у реальному стані соціально-економічного розвитку регіону, так і через оцінку самої організаційної системи управління.

Комплексний організаційно-функціональний підхід до дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону має складатися з трьох блоків:

Блок 1 містить організаційно-управлінські показники оцінки та покликаний відобразити, власне, ефективність організації управління, якість та продуктивність управлінської праці органу управління.

Блок 2 складають процесуально-управлінські показники оцінки процесу провадження управління розвитком регіону, що мають на меті показати ефективність протікання процесу управління.

Блок 3, як набір результативно-управлінських показників оцінки механізму управління регіоном, конкретизує ефективність останнього з точки зору стану соціально-економічного розвитку регіону, як результуючої сутності організаційно-економічного механізму управління розвитком регіону [Див.: 117, с. 210].

Інтерпретація результатів проведення комплексного дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону дозволить у перспективі виявити проблеми, та висунути пропозиції щодо оптимізації та підвищення результативності діяльності органів управління розвитком регіону.

Отже, проведений аналіз еволюції орієнтирів та критеріїв вимірювання просторового розвитку засвідчив наявність певних тенденцій, які склалися в межах суспільних наук з часів появи терміну «просторовий розвиток» у 70-ті роки ХХ століття.

1. Просторовий розвиток являє собою відтворювальний процес елементів простору, що функціонує як система речових і енергетичних потоків, а саме: сировинних ресурсів, товарів і послуг, організаційних, фінансових і людських капіталів тощо.

2. Регіональний просторовий розвиток як складова національного розвитку покликаний вирішувати, з одного боку, соціальні завдання щодо гармонійного суспільного розвитку на власному рівні, з другого – економічні завдання як підсистеми суспільного розподілу праці, з третього – завдання раціонального використання, відтворення природно-ресурсного потенціалу, забезпечення екологічної безпеки тощо.

3. Основними сучасними тенденціями просторового розвитку визнаються наступні: регіональна просторова система постійно розширюються, а всередині відбувається поляризація на зони; посилюється контрастність у рівні просторового розвитку між окремими територіями; просторовий розвиток все тісніше пов'язується із процесами зовнішнього, а не традиційного внутрішнього середовища, що пояснюється зміною організації господарства країни, її регіонів та їхнього становища у глобальному світі.

4. Еволюція уявлень про ступінь втручання держави в регулювання просторового розвитку наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. зазнала чимало хвиль, які засвідчили дві головні ідеї щодо цього – доцільність політики

вирівнювання регіонів на рівні держави задля забезпечення сталого розвитку всієї країни та концепція «полюсів зростання», яка передбачає концентрацію зусиль держави на регіонах-локомотивах розвитку. Тобто йдеться про утворення точок зростання (найбільш капіталізованих регіонів) – територій, на яких у визначених умовах і у визначений час зосереджуються природні ресурси, людський капітал і управлінський потенціал у вигляді державної влади чи приватнопідприємницької ініціативи. Просторовий розвиток має інтегрувати інноваційну та освітню політику, тому важливим національним пріоритетом країни при збереженні інноваційного вектору розвитку повинна стати можливість формування нового покоління людських і трудових ресурсів.

5. Концепція просторового розвитку носить стратегічний зміст та спрямованість, а отже, акцентує увагу не стільки на фізичних об'єктах, скільки на функціональних, соціальних, культурних, інформаційних зв'язках між територіальними спільнотами. Просторовий розвиток повинен розглядатися не як інвестиційне, а як організаційне планування, метою якого є використання здебільшого переваг економічної глобалізації і локальних ресурсів.

6. Формування концепції сучасного регіонального просторового розвитку повинно ґрунтуватися на певних універсальних принципах, які повинні бути адекватними територіям з їхніми екологічними і культурними функціями та сприяти їхньому довготерміновому, великомасштабному і збалансованому просторовому розвитку. Зокрема до таких принципів відносять: корпоративності, комплексності, системної раціональності, підпорядкованості, оптимальності, взаємодовнюваності, полі центричності та історичної само визначеності тощо.

7. Уніфікованої методики оцінки регіонального просторового розвитку на даний час не існує. Комплексний організаційно-функціональний підхід до дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону має складатися з трьох блоків: організаційно-

управлінські показники, які відображають ефективність організації управління; процесуально-управлінські, що мають на меті показати ефективність протікання процесу управління; результативно-управлінські, які конкретизують ефективність стану соціально-економічного розвитку регіону.

### *Висновки до розділу 2.*

Дослідження концептуальних основ регіонального розвитку сучасних держав засвідчило наявність в межах суспільно-політичних наук певних теоретико-методологічних концепцій, які обумовлюють основні напрямки розвитку сучасних держав та певних територій та відрізняються певною динамічністю.

1. До концептуальних засад сучасного світового суспільно-політичного розвитку віднесено концепцію глобалізації в усьому різнобарв'ї її теорій, концепцію сталого розвитку, яка отримала всесвітнього визнання завдяки закріпленню її основних положень в програмних документах ООН в якості цілей глобального розвитку, а також концепцію просторового розвитку, яка є стратегічним уявленням про складові розвитку певного територіального простору, що виходить за ознаки географічної територіальності та вміщує природний та людський капітал.

2. Аналіз еволюції теорій глобалізації підтверджує тезу про циклічність самої глобалізації, в основі якої лежать не економічні детермінанти, а саме розвиток Людини, який й обумовлює розвиток економіки та світу. Розвиток інтеграційних процесів в суспільно-економічному просторі свідчить про глобальні ознаки процесів регіоналізації, де регіональна економічна інтеграція стає частиною більш загального явища – регіоналізму, що глобалізується, а самі регіони стають важливою компонентою глобалізаційного розвитку.

3. Сучасний зміст концепції сталого розвитку характеризується деталізацією своїх положень у вигляді цілей та визначених завдань щодо їх

реалізації, а також посиленням взаємозалежності зв'язків між складовими сталого розвитку – економічною, соціальною та екологічною. Зазнало змін і ставлення до допомоги. Якщо раніше країнам, що розвиваються, мали допомогти розвинуті країни, то наразі фінансова допомога розвитку визнається лише як підмога, тоді як запорукою успішного економічного зростання та суспільного розвитку є ефективна державна політика та програми допомоги міжнародних інститутів. Змінилося й коло основних гравців-акторів сталого розвитку, до складу яких тепер відносять не лише національні уряди, а й представників бізнес-еліт, філантропів тощо. Крім того відбувається перенесення акцентів з національного рівня влади на регіональний, де саме відбувається сталий розвиток в сучасному світі. Це вимагає від всіх держав світу зосередити увагу уряду на регіональній політиці, зміст якої має найповніше відповідати цілям сталого розвитку та передбачати певні реальні механізми їх досягнення на місцях.

4. Концепція просторового розвитку приваблює увагу тим, що саме в цій сфері на стратегічному рівні відпрацьовуються конструктивність і оцінюється можливість реалізації практично всіх соціальних, економічних і політичних концепцій, інструментів і рішень. Регіональний просторовий розвиток як складова національного розвитку покликаний вирішувати, з одного боку, соціальні завдання щодо гармонійного суспільного розвитку на власному рівні, з другого – економічні завдання як підсистеми суспільного розподілу праці, з третього – завдання раціонального використання, відтворення природно-ресурсного потенціалу, забезпечення екологічної безпеки тощо. Наразі в світі існує два способи сприяння регіональному розвитку - це політика вирівнювання та концепція «полюсів зростання», яка передбачає концентрацію зусиль на створенні точок зростання (найбільш капіталізованих регіонів) – територій, на яких у визначених умовах і у визначений час зосереджуються природні ресурси, людський капітал і управлінський потенціал.

5. Узагальнюючи концептуальні підходи до визначення місця та ролі регіональної політики та регіональних суспільно-економічних процесів в сучасному світовому процесі, визначено їх концептуальну згоду щодо актуалізації сталого розвитку як головної мети існування сучасних центрів влади в суспільстві, а також зростаючої ролі держави та державного регулювання в забезпеченні регіонального рівня просторового розвитку, де й відбуватиметься подальший розвиток сучасних країн.

6. Визначення регіонального просторового розвитку як концептуальної основи регіональної політики сучасних країн світу актуалізує питання про інструментарій оцінки якості такого розвитку та ефективності управлінських процесів щодо їх запровадження. Уніфікованої методики оцінки регіонального просторового розвитку наразі не існує, тому вважаємо доцільним запропонувати комплексний організаційно-функціональний підхід до дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону, який складається з трьох блоків: організаційно-управлінські показники, процесуально-управлінські та результативно-управлінські.



### РОЗДІЛ 3

## ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІСНЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Вплив територіальної організації влади на зміст регіональної політики.

Питання територіальної організації влади в суспільстві завжди є актуальним для політичного дискурсу, незалежно від географічного розташування держави та історичного періоду її функціонування. Традиційно дане питання розглядається в контексті обговорення та пошуку найоптимальнішої форми державного устрою, яка відповідає умовам даного суспільства. Сучасність не є винятком, більш того, вона значно актуалізує це питання через неоднозначність тлумачення поняття «форма державного устрою», а також трансформацією уявлень про управління державою від територіальної організації до просторової політики. Отже, виникає потреба в ґрунтовному аналізі впливу форми державного устрою на зміст регіональної політики та процес її здійснення в умовах сучасних держав.

Територія є неодмінною умовою розвитку всього державного життя. Вона поряд із категоріями «народ» та «влада» утворює тріаду елементів, які формують державу [4, с. 11].

Для дослідження впливу територіальної організації в державі на зміст регіональної політики безумовний пріоритет належить публічно-владним характеристикам території, територіальній організації держави та її впливу на систему органів публічної влади, територіальному верховенству як концентрованому втіленню суверенних властивостей державної влади. Однак, як зазначає М. Бондар, «...за всієї важливості цих підходів не можна не враховувати, що поряд із публічно-владною є ціннісна, «олюднена»

складова у правових характеристиках державної території. В її основі – розуміння тієї обставини, що в історичному, так би мовити, генетичному плані будь-яка територіальна організація держави починається не з територіального облаштування публічних органів влади, а з розподілу населення за територіальною належністю, з територіальної коренізації людей (за утвердженням державно організованого суспільства) [10, с. 22]. «Присутністю» людини та громадянина в системі територіальної організації суспільства та держави зумовлюються надзвичайно важливі, вихідні ціннісні начала територіальної організації як чинника впливу на регіональну та державну політику загалом.

Отже, територія є одночасно і матеріальним вираженням, і просторовим виміром верховенства, незалежності, повноти влади народу, який проживає на визначеній території. Цінність даної території для її жителів має стати стрижнем регіональної політики сучасних держав, адже регіональна політика має певну стратегію, яка базується на системі цінностей. Територія має посідати центральне місце в такій системі цінностей.

Для характеристики просторової організації держави у зарубіжних конституціях використовують терміни «устрій» (наприклад «організація держави» (Бразилія), «структура держави» (Ефіопія)). Іноді використовуються словосполучення «державний устрій», «національно-державний устрій» (Узбекистан). Однак, оскільки слова «устрій» держави, «державний устрій» мають дуже широке значення (вони характеризують те, як у цілому побудована держава), у сучасній науці для характеристики організації території держави та територіального управління іноді застосовують термін «державно-територіальний устрій», «політико-територіальний устрій», але найбільш вживаною та адекватною є категорія «територіальний устрій».

Використовуючи термін «територіальний устрій», на думку О. В. Батанова, слід зважати на те, що територія є не лише просторовою межею держави, а й становить матеріальну основу її діяльності, форму

прояву державного суверенітету, а територіальний устрій – одну з генезисних, структурних і функціональних ознак держави. Тому державний устрій не можна ототожнювати ні з територією, її організацією, ні з адміністративно-територіальним устроєм. Це складне системне державно-правове утворення, що має (повинно мати) соціально-економічні, політичні, національно-етнічні, культурологічні й екологічні підвалини [4, с. 11–12]. «Особливості територіального устрою конкретної держави відображають дію різних чинників, зокрема історичні тенденції розвитку суспільства й держави, зміст і характер соціально-економічних змін у ретроспективі, географічні та природні властивості окремих регіонів, національний склад їх населення тощо» [89, с. 66].

Методологічно прийнято розрізняти два основних види територіального устрою: політико-територіальний і адміністративно-територіальний. Політико-територіальний устрій передбачає поділ території держави на окремі самостійні частини. Він характерний для федеративних держав (Бразилія, Індія, Мексика, США, ФРН та ін.). Адміністративно-територіальний устрій – це внутрішній поділ території держави на адміністративно-територіальні одиниці. Він властивий для унітарних держав (Велика Британія, Китай, Польща, Франція, Японія та ін.) [4, с. 14].

У низці досліджень має місце надмірна абсолютизація віднесення форми територіального устрою держави до двох базових форм – унітарної та федеративної, майже не звертаючись до конфедеративної. На думку автора роботи, це пояснюється тим, що до появи федерацій розмежування між «унітарними» й «конфедеративними» державами по суті справи не проводилося. Характерне для епохи Відродження та пост-Відродження розрізнення, яскраво виражене такими мислителями, як Ж. Боден, Т. Гоббс та Б. Спіноза, було просто розрізненням держав суверенних і не суверенних. При цьому, зазвичай, малося на увазі протиставлення централізованих держав монархічного типу, з одного боку, та груп територій, менш жорстко об'єднаних між собою договором чи васальною залежністю («ліги»,

«конфедерації») – з іншого. Згідно з класичною теорією суверенітету, критерієм «добре організованої», або справжньої, держави була наявність у ній певного агента, влада якого була б абсолютною, повною, неподільною, безмежною й остаточною. Вперше зіткнувшись із федерацією, прихильники такої теорії суверенітету загалом схилилися до думки, що вона неминуче має загинути. Коли ж через сто років усі змирилися з довговічністю федеративних союзів, потрібно було їх науково обґрунтувати. Так з'явилася типологія «унітарний / конфедеративний / федеративний», яка збереглася і до сьогодні.

У/к/ф-типологія здається шаблонною, навіть такою, що не викликає жодних сумнівів, оскільки відповідає на конкретніше запитання: чи є носієм верховної влади центральний уряд, чи цю роль відіграють уряди місцеві. Систему, де сувереном вважається центральний уряд, називають унітарною. Систему, де суверенами визнаються місцеві уряди, називають конфедеративною. Федерація являє собою не більше, ніж залишкову категорію. Тому систему, де ні центральний, ні місцевий уряд не наділені верховною владою, називають федеративною [Див.: 54].

Корисність цієї типології можна перевірити на основі запропонованих нею відповідей на поставлене вище питання. Якщо ми ретельно вивчимо систему, яку називають федерацією, аби дізнатися, хто є там сувереном – центральний чи місцевий уряд, то дізнаємося, що ним не є ні той, ні інший.

Головна теоретична проблема, яка стосується федерації, виросла з прагнення визначити, чи є вона «суверенною», чи ні. Теорія суверенітету, перш за все, передбачала (як у понятті вищої, чи граничної, влади) правовий критерій. Але позаяк вважалося, що суверенітет включає в себе цілковиту централізацію (відповідно до категорій «безмежність» і «неподільність»), а федерація не відповідала даному показникові, доволі просто було здійснено перехід до ототожнення федерації з певним рівнем централізації - чи фактично децентралізації. Інакше кажучи, у/к/ф-типологія спричинила значний імпліцитний зсув від ширшого правового до вужчого кількісного

критерію. Ось так сталося, що федерацію («ні...ні») позбавили особливої правової характеристики, і водночас вона виступає в якості якоїсь невизначеної, та все ж вимірної кількості влади (ступеня децентралізації).

Одна з найгрубіших помилок, яких припускаються при обговоренні проблеми федерації, полягає у припущенні, що в більшості випадках рівень централізації є простим, зручним і корисним критерієм класифікації та оцінки діяльності урядів. Звичайно, за певних обставин нам доведеться говорити про більшу чи меншу централізацію / децентралізацію. Але централізація має безліч варіацій і впливає на значну кількість функцій, які часто суперечать одна одній. Тому визначення «федерації», засноване на «ступені децентралізації», є логічно непослідовним. По-перше, воно не встановлює, який саме ступінь децентралізації здатен слугувати характерною ознакою цього устрою. По-друге, в ньому не оговорено, які релевантні сфери мають бути піддані децентралізації. Отже, при використанні даного критерію будь-яка система може виявитися «федеративною», бо кожній системі притаманна певна частка децентралізації в усіх сферах [Див.: 195].

Концептуально модель федералізму має особливості та типологічні риси. Централістська концепція виходить з того, що вся політика в окремих частинах федерації повинна проводитися в відповідності з рішеннями федеральних органів. Адміністративна концепція являє собою поєднання виконавчих та кооперативних начал. Координаційна концепція характеризується постійною боротьбою й співробітництвом двох урядових систем через існування між ними податкової та фінансової залежності та певною самостійністю членів федерації в конституційно встановлених межах. Договірна концепція розглядає федерацію в вигляді об'єднання держав, які передали на основі договору деякі права новоутвореному центральному уряду. Дуалістична концепція передбачає забезпечення та розвиток кожного культурно-етнічного елемента федерації. Концепція глобального федералізму передбачає утворення всесвітнього уряду,

заснованого на принципах кооперації, інтеграції, субсидіарності [Див.: 142, с. 15-18].

П. Кінг звертає особливу увагу на те, що немає жодних підстав вважати, що федеративні держави (на відміну від не федеративних) є сильними чи, навпаки, слабкими, добре чи погано пристосованими, гнучкими чи жорсткими, консервативними чи прогресивними, орієнтованими на букву закону чи політичними (при розв'язанні конфлікту), ефективними чи неефективними, такими, що сприяють чи перешкоджають свободі, централістськими чи децентралістськими в плані управління тощо [Див.: 54].

Унітарна держава складається не з державних утворень, а з адміністративно-територіальних одиниць, правовий статус яких визначається центральною владою. Влада лишається неподіленою та досягнуто найвищого ступеня централізації, однак яким саме цей «найвищий ступінь» має бути? Більше того, немає такої суверенної держави, чия влада не була б якимось чином - де-факто чи де-юре - поділеною. Беззмістовність унітарної категорії непокоїть навіть деякого з найпалкіших її прихильників. Прикладом може бути наступне зауваження К. Віара: «Клас унітарних конституцій є таким широким і різноманітним, ступінь і методи практично здійснюваної в їхніх рамках децентралізації настільки різняться між собою, що нам доведеться дізнатися набагато більше про конституцію, котра описується як «унітарна», перш ніж ми відчуємо, що досить добре уявляємо собі, як вона виглядає». Реальність є такою: коли хтось каже, ніби конституція є «унітарною», він навряд чи має на увазі щось більше, ніж те, що вона не називає себе «федеративною». В результаті К. Віар був змушений констатувати, що користь такого розрізнення «обмежена» [Цит. за: 54].

Релевантний вибір полягає не у відмові від федеративної категорії, а в тому, щоб натомість позбутися категорії «унітарний». Поняття «унітарна держава» є тривіальним - у тому сенсі, що будь-яку державу в якомусь аспекті слід вважати унітарною. Більше того, дане поняття стає абсурдним, позаяк воно гіпотетично виключає федерації. Ми просто не в стані сказати,

що ж таке являє собою унітарна держава, не впадаючи при цьому в банальність або непослідовність. Однак, якщо ми забудемо про критерії централізації /децентралізації, то зможемо дати досить зручне й точне визначення держави федеративної.

Федерація – це держава, яка конституційно є поділеною на один центральний і два чи більше територіальні (регіональні) уряди. Сфера відповідальності центру охоплює всю націю загалом, тоді як повноваження територій (регіонів) мають переважно місцевий характер. Центральний уряд не є сувереном того зразка, який не припускає залучення в процес прийняття владних рішень регіональних одиниць. Це зумовлено тим, що регіональні одиниці конституційно інкорпоровані у центр для виконання певних цілей - наприклад, для вирішення питань, пов'язаних із принципами формування федерального законодавчого органу й призначення центральної виконавчої влади, або ж із процедурою прийняття поправок до конституції. Відповідно, у федерації суверенний елемент складається, як мінімум, із трьох компонентів: центру і двох чи більше територіальних одиниць (регіонів, кантонів, провінцій чи штатів).

На регіональному рівні політична участь людей, що мешкають у цих територіальних одиницях, може бути як обмеженою і прихованою, так і репрезентативною і широкою. Хоча цілком імовірно, що якісь регіональні одиниці або, навіть, усі вони будуть на місцевому рівні управлятися деспотично, уряд загальнонаціонального рівня, якщо врахувати його щонайменше троїсту структуру, неминуче передбачає консультації - між тими агентами, які утворюють його суверенний елемент. Така заява зовсім не виключає можливості того, що центральний уряд федерації буде авторитарним чином владарювати над її зовнішніми частинами, такими, як, наприклад, колонії, а також здійснювати (або ж дозволяти) таке владарювання над внутрішніми колоніями, як би ми їх не назвали – «меншинами», «національностями» чи якимось іще.

Федерація передбачає певну частку поділу праці між центром і периферією. Але ж те саме стосується й інших форм державного устрою. Можна було б сказати, що ступінь такого поділу праці у федераціях більший, ніж у деяких демократіях. Та виділення якогось одного ступеня при виключенні решти завжди виявляється необґрунтованим. Тому ми повинні орієнтуватися на пошук відмінностей того ж плану, що й між федераціями та іншими демократіями. Домагаючись остаточності рішень, федерація бере до уваги не лише індивідуальних громадян, але й деякі з територіальних областей, що її утворюють, наділяючи їх особливим представництвом у процедурі ухвалення таких рішень.

Цього досягають або шляхом заснування окремої регіональної палати у двопалатному законодавчому органі, або через закріплення за кожним регіоном однакової кількості додаткових місць в однопалатному законодавчому органі, або встановленням правила, згідно з яким для внесення поправок до конституції вимагається чітко виражена згода всіх або більшості регіонів; аналогічний результат можна, ймовірно, отримати і за допомогою якихось інших механізмів.

Необхідність наділення регіонів, які утворюють федерацію, спеціальним представництвом для забезпечення остаточності рішення - характерна риса федеративного устрою [Див.: 195]. З юридичної точки зору, федералізм означає конституційно зафіксований поділ функцій між центром і територіальними одиницями. Відповідно, федерація трактується як особливий тип організації державної влади, який протиставляється, з одного боку, унітарній, а з іншого – конфедеративній моделі. Однак, федералізм доцільніше розглядати скоріше не як форму, а як певний принцип державного устрою, що передбачає численні види гнучких зв'язків між центральною владою та регіонами в різних сферах суспільного життя. Інакше кажучи, під федерацією розуміється не лише конкретний тип державного устрою, але й спосіб організації суспільства, форми реалізації якого залежать від конкретних обставин.



Сучасні дослідники федералізму схильні виділяти дві хвилі в розвитку федералізму: традиційний (до XX ст.) та новий (сучасний) федералізм [Див.: 89]. В ситуації активного пошуку національної та етнічної ідентичності, характерного для суспільної свідомості на схилі XX сторіччя, федералізм перетворився на єдино можливу альтернативу повсюдному дробленню існуючих держав. Однак виявилось, що це вже не колишній федералізм, який виступав і сприймався як проміжна сходинка на шляху до об'єднання частин у цілісний державний організм. Новий федералізм покликаний забезпечити гнучку систему відносин, яка б дозволила органічно поєднувати збереження основ державності з реалізацією прагнення національних та етнічних спільнот до зміцнення і розвитку своєї ідентичності.

Оскільки новий федералізм має стати бар'єром на шляху дезінтеграції й розпаду існуючих держав, він повинен орієнтуватися не лише на ефективне управління державною системою, але й на задоволення ідентифікаційних потреб (незалежно від ступеню їх виправданості) національних та етнічних меншин. Раціональність такого підходу визначається не поточними, кон'юнктурними наслідками ухвалених рішень, а довгостроковими, стратегічними результатами. В цих умовах правила утворення і функціонування федерації не можуть бути встановлені настільки жорстко, як це вважалося за необхідне раніше. Державні системи, що базуються на новому федералізмі, повинні мати більш плюралістичну форму, аніж при федералізмі традиційному [Див.: 54].

Для державних утворень, заснованих на новому федералізмі, домінантною є широка самостійність територіальних одиниць у нематеріальній сфері. При реалізації цього принципу багато проблем в інших сферах можуть відійти на другий план. При старому федералізмі регіональні еліти зазвичай орієнтувалися на інтеграцію до складу еліти центральної. В нових умовах для них не менш важливою є самореалізація в національних

(етнічних) рамках. Тому їхнє ставлення до центральної влади, як правило, більш відсторонене, ніж у традиційних федераціях.

Ще одна особливість, властива саме для горизонтів нового федералізму, – його адаптація до специфіки нинішньої зовнішньополітичної ситуації. Коли дивитися на це поперехово, її можна сприйняти як своєрідне повернення до функцій, характерних для традиційного федералізму. Насправді ж, ідеться про перехід на вищий виток розвитку, до нової якості [Див.: 195].

Новий федералізм починає виступати не лише як засіб попередження розпаду існуючих державних утворень, але і як форма реакції на потребу інтеграції на міждержавному рівні. Джерело цієї потреби – щораз більша глобалізація деяких сфер суспільного життя.

Спершу така інтеграція має обмежений характер. Та вже на перших етапах виникає об'єктивна необхідність у створенні структур, які б дозволили впорядкувати процеси, що відбуваються. В міру розвитку інтеграції значення таких структур постійно зростає. Структурування економічних взаємозв'язків переростає у структурування політичних взаємовідносин, поступово охоплюючи галузі права, культури тощо. Тим самим закладаються основи федеративних відносин, які підносяться над уже сформованими державами.

За певних обставин виникнення нових протофедерацій може стати засобом вирішення конфліктних ситуацій, які виникають на етнічному ґрунті. Інтеграційні процеси, які роблять такий поділ менш болісним, якщо й не усувають такі конфлікти, то принаймні значно їх послаблюють.

Вказані відмінності, звісно, не перекреслюють принципової подібності між старим і новим федералізмом, що дозволяє відносити їх до одного класу явищ. Головне полягає в тому, що у рамках федеративної системи як одного, так і іншого типу територіальні одиниці мають певний обсяг суверенних або квазісуверенних повноважень та власну виконавчу, а нерідко й судову владу [Див.: 93,]. Очевидно також, що новий федералізм не міг не успадкувати від старого і цілу низку його «родимих плям». Якщо їх

ігнорувати, це може привести до ідеалізації даного державного устрою, після якої зазвичай настає глибоке розчарування.

Загальноновизнаним є те, що стійкість демократії в розвинених країнах багато в чому визначається нормальною взаємодією між політичною системою і громадянським суспільством. У державах, побудованих за федеративним принципом, останнє взаємодіє не лише з федеральною владою, але і з владними органами суб'єктів федерації й отримує управлінські імпульси як з федерального, так і з регіонального рівня. Ця обставина може позначатися на функціонуванні громадянського суспільства двояко. З одного боку, скорочення дистанції між регіональними органами політичної влади і громадянським суспільством здатне посилити результативність його тиску на політичну владу, ефективність його інститутів. З іншого – регіональна влада отримує можливість, ігноруючи загальнодержавні інтереси, не рахуватися з місцевими інститутами громадянського суспільства і, навіть, позбавляти їх законного статусу. В цьому випадку з'являються своєрідні територіальні лагуни, де вплив громадянського суспільства, по суті, зведений до нуля [Див.: 142].

Відомо, що на регіональному рівні громадянське суспільство часто буває слабкіше, ніж на федеральному. Відповідно, його здатність протистояти політичній (адміністративній) владі значно нижча, ніж у країні загалом. Для того, щоб подолати це негативне явище, необхідна розгалужена система місцевого самоврядування. Будучи осередком не лише владних, а й громадянських відносин, органи місцевого самоврядування здатні слугувати перепорою для самовладних устремлінь регіональних властей, більше того – вони можуть стати своєрідною школою, де формується актив інших структур громадянського суспільства.

Щоб запобігти цьому, політологи пропонують аналізувати вертикальні стосунки в межах теорії регіоналістики, яка не розмежовує понять регіон (територіальна одиниця) в межах федеративних, унітарних чи будь-яких інших державних утворень. «Регіоналізм, – вважає російський дослідник

федералізму М. Столяров, – чине радикальний вплив на процеси децентралізації. Проблеми регіонів унітарних держав настільки близькі до проблем суб'єктів федерації, що для їх вирішення в межах міжнародних організацій використовується, як правило, однотипна нормативно-правова база» [142, с. 39].

В межах сучасного політико-правового дискурсу до аналізу території застосовують дві характеристики – *imperium* та *dominium*. «Відмінність та взаємозв'язок відповідних характеристик території знаходить свій прояв, зокрема, у тому, що на державу як суб'єкт територіального верховенства покладається не тільки політико-правова відповідальність щодо здійснення всієї повноти суверенних прав на своїй території, а й обов'язки щодо забезпечення ефективного, рівномірного, стійкого просторово-територіального розвитку. У цьому чітко має прояв єдність начал територіального верховенства у режимі *imperium* та *dominium* [10, с. 26]. Так, поряд із закріпленням політико-правових характеристик суверенного владарювання держави на всій її території у деяких сучасних конституціях достатньо виразно реалізуються начала територіального верховенства і в соціально-економічному плані, тобто на основі єдності *imperium* та *dominium*. Наприклад, у Бразилії до компетенції держави віднесені розробка та виконання національних планів і регіональних планів засвоєння території й економічного та соціального розвитку. В Іспанії держава гарантує ефективне здійснення принципу солідарності, спостерігаючи за встановленням адекватної та справедливої економічної рівноваги між різними частинами іспанської території. У Португалії до основних завдань держави віднесено забезпечення правильного розпорядження територією, стимулювання гармонійного розвитку всієї національної території.

Важливо, таким чином, враховувати, що територія як конституційно значущий державний фактор у режимі *dominium* характеризується єдністю таких властивостей, як: а) природне середовище, б) матеріальна, природно-географічна основа; в) об'єкт діяльності держави. У режимі *imperium* – це

просторова межа (сфера) розповсюдження не лише політичного, публічно-владного, а й усіх інших форм прояву суверенітету держави, як-то розповсюдження суверенних властивостей державної влади на населення, зокрема з погляду територіальних факторів рівноправ'я, закріплення та реалізації прав і свобод людини і громадянина за місцем проживання [10, с. 26].

На цій основі стає можливим комплексне розуміння конституційної природи території – і як матеріальної основи, і як просторової межі здійснення публічної влади, реалізації юрисдикційного суверенітету. Як вважав засновник просторової теорії В. Незабитовський, «державна панує в межах території, але не над територією, і територія не предмет, а межа державної влади»; це «не річ, якою володіє держава, а простір, в межах якого державна влада існує та діє» [Цит. за: 10, с. 28].

За основу ж територіальних меж місцевого самоврядування необхідно брати соціальні форми спільності населення, які об'єктивно складаються та існують у вигляді насамперед міських та сільських поселень. Це означає, що поселенський принцип є основним для територіальної організації місцевого самоврядування, а сама територія муніципального утворення набуває характеристики соціально-територіальної спільності, де реалізуються права і свободи людини і громадянина.

У цьому випадку ціннісні характеристики територіальної організації суспільства і держави посилюються яскраво вираженими особистісними початками, значенням території на різних рівнях її організації, зокрема регіональному.

Вочевидь, що вирішальні характеристики соціально-політичного становища особи проявляються не на регіональному рівні, а на рівні всього суспільства і держави, вони визначаються самою природою конституційного ладу, панівними економічними та політичними відносинами. Разом з тим «між окремими країнами, областями і навіть місцевостями завжди буде

існувати певна нерівність у життєвих умовах, яку можна буде мінімізувати, але ніколи не вдасться усунути повністю» [Цит. за: 10, с. 28].

Адміністративно-територіальний поділ і територіальна організація місцевого самоврядування набувають у цих умовах насамперед «компетенційне» значення. Тобто йдеться про територіальні основи побудови і функціонування апарату управління (самоврядування) в межах відповідних територіальних спільностей. Але управління у цьому випадку передбачає владний вплив не на саму територію, а на людей, які живуть у її межах. У цьому сенсі територіальна організація являє собою універсальний засіб забезпечення найбільш зручних умов політичного управління суспільством у межах всієї території країни.

В умовах демократичної організації політичної влади безумовний пріоритет у забезпечувальному механізмі реалізації прав і свобод громадян має належати територіальному принципу. Створення умов для його ефективного функціонування – важливе не лише соціально-економічне та політичне, а й конституційно-правове завдання. Тому вплив територіальної організації населення на регіональну політику зводиться насамперед до «позитивної» проблеми рівних, однакових для всього населення країни умов реалізації прав і свобод громадян незалежно від їх місця проживання. Це включає, у свою чергу, й утворення рівних умов здійснення над громадянами адміністративно-управлінських, контрольних і фіскальних функцій, тобто, йдеться про своєрідний варіант «негативного» впливу територіальної організації населення на рівноправ'я громадян.

Отже, проведений аналіз впливу територіальної організації влади на зміст регіональної політики сучасних держав засвідчив чітку залежність останньої від характеру та способу просторової організації в державі, що впливає на організацію системи публічної влади та соціально-політичне, економічне та правове становище громадян по всій території держави.

1. Територія є одночасно і матеріальним вираженням, і просторовим виміром верховенства, незалежності, повноти влади народу, який проживає

на визначеній території. Вона є не лише просторовою межею держави, а й становить матеріальну основу її діяльності, форму прояву державного суверенітету. Територіальний устрій - це складне системне державно-правове утворення, що має соціально-економічні, політичні, національно-етнічні, культурологічні й екологічні підвалини.

2. Розрізняють два основних види територіального устрою: політико-територіальний, який передбачає поділ території держави на окремі самостійні частини і є характерним для федеративних держав, і адміністративно-територіальний – це внутрішній поділ території держави на адміністративно-територіальні одиниці, властивий для унітарних держав.

3. Сучасна практика здійснення влади в різних за формою територіального устрою країнах, а також програмні документи міжнародних організацій не проводять різниці при роботі з регіонами різних країн, а застосовує єдині правила для всіх без винятку регіональних одиниць тих держав, що входять до їх складу. Все це знаходить відображення в вигляді так званого «нового федералізму». Саме за такого підходу можна досягти гармонії при розподілі владних повноважень і балансу інтересів сторін. В такому випадку, набагато цікавішим з точки зору політології виявляються ті механізми, які забезпечують рівновагу владних сторін, регулюють взаємодію між ними та запобігають перекосу влади з боку будь-якого з суб'єктів регіональної політики.

4. У сучасних державах, як у федеративних, так і в унітарних, на державу як суб'єкт територіального верховенства покладається не тільки політико-правова відповідальність щодо здійснення всієї повноти суверенних прав на своїй території, а й обов'язки щодо забезпечення ефективного, рівномірного, стійкого просторово-територіального розвитку. Це означає, що поряд із закріпленням політико-правових характеристик держава має забезпечити по всій території ще й рівність населення у соціально-економічному плані. У цьому випадку ціннісні характеристики територіальної організації суспільства і держави посилюються яскраво

вираженими особистісними началами, значенням території на різних рівнях її організації, зокрема регіональному.

### *3.2. Роль інституту регіонального самоврядування в регіональній політиці.*

Сучасний світ, який охоплений ідеями сталого розвитку територій та зміцнення демократії в усьому світі, значно актуалізує питання регіонального розвитку та місцевого самоврядування. Абсолютно всі упевнені, що вони взаємопов'язані та виконують дуже важливу роль в розвитку сучасних суспільств. Саміти самого найвищого рівня завжди піднімають питання про якість регіонального розвитку і наголошують на необхідності подальшого трансформування системи місцевого самоврядування як умови його досягнення.

Найчастіше в сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі термін «самоврядування» вживається у вузькому розумінні як синонім місцевого самоврядування, за якого відносно автономне управління публічними справами здійснюється населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці безпосередньо або через утворені ними органи, а не через центральні органи влади. У такому значенні це поняття сформувалося відносно недавно, хоча ідеї та практика місцевого самоврядування виникли в найдавніші часи.

Влада територіальної громади, на відміну від влади добровільних об'єднань громадян, трансформується по суті у владу, легітимізовану державою, що врешті-решт, знайшло відображення в закріпленому в конституціях більшості країн світу праві органів місцевого самоврядування приймати в межах повноважень, визначених законом, рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території [131, с. 144]. При цьому останні не мають потреби ні в якому санкціонуванні з боку органів державної влади, хоча їх виконання в разі необхідності може забезпечуватися заходами державного примусу, зокрема заходами юридичної відповідальності. Тобто,



мова йде про наділення органів місцевого самоврядування відповідними юридично-владними повноваженнями (зокрема, органів державної виконавчої влади), які, як відомо, характеризують лише державно-правові явища.

Наявність влади в певній соціальній спільноті ще не означає, що в її межах обов'язково здійснюється повноцінне самоврядування. Однією з визначальних методологічних основ, на якій має базуватися аналіз самоврядування як явища суспільного життя, має бути відповідність практичних форм його реалізації з теоретичної формулою, за якою відбувається злиття суб'єкта й об'єкта управління.

Управління в системі місцевого самоврядування (як, зрештою, і державне управління) здійснюється здебільшого не безпосередньо самою територіальною громадою, а через відносно відокремлений місцевий апарат управління. Його існування диктується, перш за все, об'єктивними потребами професіоналізації та спеціалізації управління, обумовлених ускладненням суспільних процесів, які вимагають, щоб функції управління здійснювалися на постійній основі спеціально підготовленими людьми. А це, в свою чергу, передбачає формування відносно самостійного прошарку місцевої і регіональної бюрократії, інтереси якої, як відомо, часто можуть не збігатися з інтересами територіальних громад [100, с. 27].

Окремим, самостійним рівнем самоврядування в більшості країн світу та в Європейському Союзі зокрема, вважають регіональне самоврядування. Згідно з дефініцією Європейської хартії з питань регіонального самоврядування, воно визнається як право і здатність найвищих територіальних /регіональних органів влади кожної держави мати виборчі органи, бути адміністративно розташованими між центральною і місцевою владою, користуватись прерогативами чи то самоорганізації, чи то повноваженнями, які делеговані їм центральною владою, здійснювати власне керівництво регіоном, забезпечуючи і гарантуючи інтереси населення та діяти у відповідності до принципу субсидіарності.

Також можна згадати дефініцію Міністерської Конференції Ради Європи (Хельсінкі, 2002 рік), згідно з якою: «регіональне самоврядування – це законодавча компетенція і спроможність регіональної влади, в рамках конституції і правового законодавств, самостійно регулювати публічну діяльність, захищати інтереси населення регіону у відповідності до принципу субсидіарності» [53, с. 4].

Таким чином, регіональне самоврядування – це ключовий компонент будь-якого регіонального підходу у сенсі політичної філософії. Цей термін пояснює ступінь незалежності конкретної адміністративної одиниці, яка входить до складу суверенної держави.

Саме на рівні регіону має формуватися базова основа національної політики, яка передбачає можливість ухвалювати самостійні економічні рішення, розробляти плани соціального розвитку регіонального соціуму. Місцеве самоврядування принципово має будуватися «знизу вгору», об'єднуючи місцеві громади в регіони, делегуючи регіональній владі повноваження на здійснення політичних функцій з представництва в центральних органах [46, с. 268].

На підставі вищезазначеного формується особливий вид публічної влади – регіональна влада, що належить регіональним спільнотам та обраних ними органам. Регіональний рівень влади, виступаючи елементом єдиного каркасу публічної влади в країні володіє певною самостійністю від інших її складових – державної влади та місцевого самоврядування. «При цьому, як зазначає Т. В.Сивак, легітимізація регіонального самоврядування не повинна відбуватися за рахунок останніх, а повинна спиратися на його власні ресурси»[137].

Інститут регіонального самоврядування набуває різної організаційно-правової форми, але принциповим для нього є те, що у будь-якому випадку він не є суверенною владою, а тому не порушує принцип територіальної цілісності держав. Наявність регіональної самоідентичності та відмінності між регіонами не виключає можливості встановлення солідарності між

регіонами з метою їх збалансованого розвитку, координації зусиль щодо реалізації власних інтересів.

Головними характеристиками регіонального самоврядування, на думку Ж.-К. Каувенберга, є наявність території, конституційно або законодавчо закріплені компетенції чи делеговані компетенції, здатність діяти і фінансувати свою діяльність і діяльність структур, які відповідають за прийняття рішень на засадах демократичної легітимності [53, с. 5].

Як справедливо зазначає Т. В. Сивак, регіональне самоврядування є правом, тобто соціальною загальнообов'язковою нормою. Природа права – баланс інтересів різноманітних соціальних груп, що представлені у суспільстві, а відтак, право є завжди об'єктивним явищем. Завдяки своєму об'єктивному характеру, право стає найголовнішим засобом організованості й порядку у суспільстві. Віднесення інституту регіонального самоврядування до права свідчить, що він існує навіть у випадку невизнання його з боку держави, адже відсутність відповідної законодавчої норми не скасовує право. Право на регіональне самоврядування відкриває широкий простір для суспільно-політичної боротьби щодо закріплення в законі існуючого об'єктивного права [Див.: 137].

З іншого боку, регіональне самоврядування є не лише правом, але й спроможністю реалізувати це право. Такий підхід дозволяє розглядати регіональне самоврядування як владу, адже остання і є спроможністю (реальною здатністю) суб'єкта суспільного життя на основі усвідомлення свого інтересу здійснювати свою волю стосовно інших суб'єктів, впливати на їх діяльність та поведінку за допомогою певних засобів, у тому числі через авторитет, закон, насильство. Реальна здатність забезпечується політичними, організаційними, економічними, кадровими, інформаційними тощо можливостями та ресурсами, що є у розпорядженні регіонального самоврядування. Саме в процесі набуття та реалізації права відбувається процес його ресурсного забезпечення.

Будучи різновидом публічної влади регіональне самоврядування має свою суб'єктну ознаку. Носієм та виразником права на регіональне самоврядування є регіони, які не лише і не стільки територія, як соціальна спільнота в його межах, що й викликає її прагнення до політичного самоврядування.

Один із найважливіших чинників виникнення й існування регіону – специфічна свідомість регіональної спільноти. До її складу Т. В. Сивак відносить: регіональна самоідентифікація, тобто усвідомлення конкретною людиною своєї приналежності до того чи іншого регіону; регіональні знання й уявлення, а саме: поінформованість людини як частини регіонального співтовариства про особливості і властивості свого регіону; регіональний менталітет як колективно несвідоме, специфічне світосприйняття, властиве жителям певного регіону, а також характерна для них система цінностей і оцінок, що впливають з неї, установок тощо; регіональні інтереси, тобто уявлення населення про стан, цілі і шляхи розвитку свого регіону; спільна дія з метою упорядкування існування свого регіону [Див.: 137].

Ознакою самостійного статусу регіонального самоврядування в системі публічної влади країни є його власна організаційна основа, що полягає у можливості органічно поєднувати інститути прямої та представницької демократії. Основним способом самоорганізації регіональної спільноти є наявність представницького органу. Завдяки власним представникам, регіональна спільнота багато в чому усвідомлює себе і може виступати як єдина консолідована сила, адже саме депутатський корпус більш ефективно здійснює артикуляцію (представлення, поширення, оголошення) регіональних інтересів, їх агрегацію (співставлення та вибір найбільш суттєвого) та захист.

Ще одним важливим моментом, що характеризує регіональне самоврядування є власна відповідальність регіонів, адже через свободу дій регіонального самоврядування в межах його компетенції, інші публічні інститути, у першу чергу держава, у певному сенсі дистанціюються і від

наслідків, що з'явилися результатом такої діяльності. Мова, звичайно, йде про відповідальність за те коло питань, що зобов'язані вирішувати регіони. При цьому регіони несуть відповідальність самі перед собою, а отже, байдуже відношення населення регіону до того, кого воно обирає до представницького органу регіонального самоврядування, небажання чи невміння брати участь в організованих формах контролю за регіональною владою, відсутність активного співробітництва і солідарності жителів регіону неминуче призведе до погіршення ситуації в регіоні. Отже, регіон в даному випадку відповідає сам перед собою, і на кожному його жителі лежить частка цієї відповідальності.

Місце публічного інституту в системі владних відносин обумовлюється насамперед його повноваженнями. З метою запобігання обмеження прав регіонального самоврядування або покладання на регіональне самоврядування невласивих йому функцій через підзаконні акти, його повноваження повинні бути визнані або визначені, по-перше, через установчі акти – конституцією країни та/або статутами регіону; по-друге, через загальнодержавний закон. У випадку, якщо права регіону на самоврядування закріплені в міжнародних договорах, то повноваження регіонів можуть визначатися й міжнародним правом.

В основі визначення питань регіонального значення повинні покладатися регіональні інтереси – деякі власні уявлення регіональної спільноти про більш краще для неї становище і про засоби його досягнення. Деякі з них збігаються з загальнодержавними інтересами, інші – з місцевими, але зазначені інтереси не є власне регіональними. За них можна вважати тільки ту частину інтересів населення регіону, що не виходять своїм змістом за межі конкретного регіону. При цьому регіони повинні мати право не лише ухвалювати рішення щодо реалізації регіональних інтересів, але й виконувати зазначені рішення. На підставі питань регіонального значення визначається компетенція органів та посадових осіб регіонального самоврядування.

Дослідження з питань розвитку регіонального самоврядування, які проводились в кількох країнах-членах Ради Європи починаючи з 2000 року, достременно показують, що у більшості країн значні реформи у сфері регіонального управління або вже відбулись, або відбуваються, або найближчим часом відбудуться. Ці реформи стосуються федеральних держав, держав з високим рівнем деволюції (деволюція – це передача питань на розгляд призначених парламентом і відповідальних перед ним органів влади) і з розвинутим регіональним самоврядуванням, держав, в яких відбулось або відбувається делегування компетенцій від центральних до регіональних органів влади.

У багатьох країнах обговорення питань йде за однаковою схемою. «Головні питання, що обговорюються: поділити території і скільки має бути регіонів; якими мають бути інші ланки влади для того, щоб забезпечити розвиток регіонів; які компетенції надати центральним і місцевим органам влади; регіональне фінансування, включаючи оподаткування і державну бюджетна політику; форми і методи міжрегіональної співпраці; представництво регіонів на національному рівні і їх участь у формуванні політики; представництво регіонів на європейському і міжнародному рівнях» [53, с. 8].

Поряд із необхідністю реформування регіонального рівня влади шляхом зміцнення самоврядних начал, з чим погоджуються більшість країн світу, необхідно зміцнювати і найнижчий рівень управління державою – місцевий (локальний). Без останнього регіональний рівень, призначений поєднувати в своїх межах два види публічної влади – державну та самоврядну, не здатний буде ефективно відображати інтереси всього населення території та сприяти регіональному розвитку. Розвиток потребує спільних зусиль всіх рівнів влади, самоврядування та місцевого населення. Тому реформування у сфері місцевого самоврядування може давати потужний поштовх для прискорення розвитку суспільства загалом.

Ключовим інструментом для успішної трансформації системи місцевого самоврядування має бути науковий та інституційний супровід реформ. Адже для підвищення ефективності функціонування системи місцевого самоврядування видається необхідним забезпечення збалансованості здійснюваних функцій шляхом утворення на регіональному рівні повноцінних органів влади та самоврядування та модернізації окремих елементів і розширення їх переліку за рахунок інституційних форм, що на практиці довели свою дієвість.

Власні повноваження органів місцевого самоврядування є їх суверенними правами і обов'язками. Власні повноваження органів місцевого самоврядування, передусім спрямовані на забезпечення прав і свобод жителів територіальної громади та забезпечення її соціально-економічного розвитку. Особливістю власних повноважень є те, що вони можуть бути успішніше реалізовані органами місцевого самоврядування, аніж представниками держави у цих територіях.

Як зазначає німецький науковець Д. Елерс, безперечно, законодавець з огляду на свої права, може встановити для місцевої громади які-небудь інші повноваження, крім тих, що зачіпають спільне проживання та існування членів громади та мають для них значення саме як для членів даного комунального утворення, однак при цьому він повинен обмежуватися рамками, в які він поставлений конституційно-правовими гарантіями місцевого самоврядування [175, с. 69]. Такий підхід свідчить, що громади також можуть вирішувати завдання державного рівня у випадку, коли державі вигідніше використовувати місцеві переваги громад.

У більшості країн світу, зокрема в Україні завдання державного рівня формалізуються як передані державою на підставі закону повноваження та отримують назву «делеговані повноваження». Водночас стосовно саме відповідальності за делеговані повноваження слід поділяти точку зору, яка полягає в тому, що відповідальність повинні нести органи місцевого самоврядування, що безпосередньо здійснюють делеговані повноваження за

правилами, встановленими для притягнення до відповідальності відповідних державних органів, на які чинним законодавством покладається реалізація таких повноважень [154, с. 69]. Формальний бік відповідальності за реалізацію органами місцевого самоврядування делегованих повноважень нічим не відрізняється від відповідальності за здійснення власних повноважень.

Успішна реалізація реформи системи місцевого самоврядування в Україні потребує подальшого правового забезпечення розширених повноважень громад та органів місцевого самоврядування, що їх представляють. Основним позиційним документом щодо реформи децентралізації є Концепція реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні, схвалена 1 квітня 2014 року. Вона встановлює основні завдання, принципи та етапи реформування системи місцевого самоврядування, а також Стратегія сталого розвитку «Україна–2020» [143].

Аналіз цих документів свідчить про те, що положення Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні є досить масштабними та загальними, а програмні документи уряду виявляються досить фрагментарними, не здатними дати відповіді на всі питання, що породжує й правову недосконалість й відсутність механізму чітких дій, що в результаті й призводить до гальмування просування реформи місцевого самоврядування в Україні.

Реформа системи влади в Україні, спрямована на децентралізацію, першочерговим завданням має укріплення територіальних громад. Цей процес не може бути довільним, оскільки будь-яке укрупнення має свої логічні межі. Відстань від центру громади до її найдалшого населеного пункту має бути такою, щоб у екстрених випадках її не довше ніж за 30 хвилин могли подолати пожежна команда, швидка допомога, поліцейський патруль. Допомога, надана через більший проміжок часу, різко втрачає ефективність. Питання визначення меж нових, об'єднаних громад



вирішуватиметься органами влади обласного рівня з урахуванням як об'єктивних критеріїв, так і думки громадян.

Узагальнюючи початковий етап децентралізації влади, зазначимо, що укрупнення громад та надання місцевим органам влади додаткових функцій та повноважень в сфері бюджетного забезпечення, виявило серед позитивних моментів й певний перелік недоліків. До таких проблем Є. Садикова відносить: обмеженість повноважень та нечітке розмежування функцій між центром та регіонами, невизначеність обсягу повноважень та відповідальності місцевих державних адміністрацій; високий рівень бюджетно-фінансової залежності місцевих бюджетів від центру; невирішеність питань, пов'язаних із регулюванням землевідділення, реєстрацією прав на землю на місцевому рівні, тощо; застарілий адміністративно-територіальний устрій в Україні, що не відповідає вимогам часу [Див.: 132].

Отже, проведений аналіз стану ролі інститутів місцевого самоврядування в упровадженні регіональної політики держави засвідчив, що:

1. Повноваження щодо здійснення регіонального розвитку сучасні держави відносять до компетенції органів місцевого самоврядування, оскільки тільки останні здатні своєчасно та ефективно управляти більшістю питань життєдіяльності території. Тому якість реалізації регіональної політики певним чином залежить від якості запровадженої в державі системи місцевого самоврядування.

2. Самостійним рівнем публічної влади вважають регіональне самоврядування, яке визнається як право і здатність регіональних органів влади кожної держави мати виборчі органи, бути адміністративно розташованими між центральною і місцевою владою, користуватись прерогативами чи то самоорганізації, чи то повноваженнями, які делеговані їм центральною владою, здійснювати власне керівництво регіоном,

забезпечуючи і гарантуючи інтереси населення та діяти у відповідності до принципу субсидіарності.

3. Ознакою регіонального самоврядування є його власна організаційна основа, що полягає у можливості органічно поєднувати інститути прямої та представницької демократії. Завдяки власним представникам, регіональна спільнота багато в чому усвідомлює себе і може виступати як єдина консолідована сила, адже саме депутатський корпус більш ефективно здійснює артикуляцію регіональних інтересів, їх агрегацію та захист.

4. Важливою особливістю регіонального самоврядування є власна відповідальність регіонів (і органів влади, і місцевих жителів), адже через свободу дій регіонального самоврядування в межах його компетенції, інші публічні інститути, у першу чергу держава, у певному сенсі дистанціюються і від наслідків, що з'явилися результатом такої діяльності. Отже, байдуже відношення населення регіону до того, кого воно обирає до представницького органу регіонального самоврядування, небажання чи невміння брати участь в організованих формах контролю за регіональною владою, відсутність активного співробітництва і солідарності жителів регіону неминуче призведе до погіршення ситуації в регіоні.

5. Важливість наявності дієвої системи регіонального та місцевого самоврядування як запоруки успішного впровадження сталого розвитку в сучасних країнах світу зумовлює необхідність звернення до реформ. Головні питання, що вирішуються в ході реформ: скільки має бути регіонів; якими мають бути інші ланки влади для того, щоб забезпечити розвиток регіонів; які компетенції надати центральним і місцевим органам влади; регіональне фінансування, включаючи оподаткування і державну бюджетна політику; представництво регіонів на національному рівні і їх участь у формуванні політики тощо.

6. В Україні усунути всі недоліки та сформувати нову систему, спроможну відповідати національним традиціям та викликам часу покликана реформа місцевого самоврядування, що має на меті децентралізацію влади в

українському суспільстві та підсилення ролі інституту місцевого самоврядування в національній системі влади. Наразі вона передбачає значне розширення повноважень представницьких органів влади, укріплення територіальних громад, зміцнення фінансової та матеріально-технічної основи діяльності органів місцевого самоврядування в Україні.

Отже, проведений аналіз стану ролі інститутів місцевого самоврядування в упровадженні регіональної політики держави засвідчив, що:

1. Повноваження щодо здійснення регіонального розвитку сучасні держави відносять до компетенції органів місцевого самоврядування, оскільки тільки останні здатні своєчасно та ефективно управляти більшістю питань життєдіяльності території. Тому якість реалізації регіональної політики певним чином залежить від якості запровадженої в державі системи місцевого самоврядування.

2. Самостійним рівнем публічної влади вважають регіональне самоврядування, яке визнається як право і здатність регіональних органів влади кожної держави мати виборчі органи, бути адміністративно розташованими між центральною і місцевою владою, користуватись прерогативами чи то самоорганізації, чи то повноваженнями, які делеговані їм центральною владою, здійснювати власне керівництво регіоном, забезпечуючи і гарантуючи інтереси населення та діяти у відповідності до принципу субсидіарності.

3. Ознакою регіонального самоврядування є його власна організаційна основа, що полягає у можливості органічно поєднувати інститути прямої та представницької демократії. Завдяки власним представникам, регіональна спільнота багато в чому усвідомлює себе і може виступати як єдина консолідована сила, адже саме депутатський корпус більш ефективно здійснює артикуляцію регіональних інтересів, їх агрегацію та захист.

4. Важливою особливістю регіонального самоврядування є власна відповідальність регіонів (і органів влади, і місцевих жителів), адже через

свободу дій регіонального самоврядування в межах його компетенції, інші публічні інститути, у першу чергу держава, у певному сенсі дистанціюються і від наслідків, що з'явилися результатом такої діяльності. Отже, байдуже відношення населення регіону до того, кого воно обирає до представницького органу регіонального самоврядування, небажання чи невміння брати участь в організованих формах контролю за регіональною владою, відсутність активного співробітництва і солідарності жителів регіону неминуче призведе до погіршення ситуації в регіоні.

5. Важливість наявності дієвої системи регіонального та місцевого самоврядування як запоруки успішного впровадження сталого розвитку в сучасних країнах світу зумовлює необхідність звернення до реформ. Головні питання, що вирішуються в ході реформ: скільки має бути регіонів; якими мають бути інші ланки влади для того, щоб забезпечити розвиток регіонів; які компетенції надати центральним і місцевим органам влади; регіональне фінансування, включаючи оподаткування і державну бюджетна політику; представництво регіонів на національному рівні і їх участь у формуванні політики тощо.

6. В Україні усунути всі недоліки та сформувати нову систему, спроможну відповідати національним традиціям та викликам часу покликана реформа місцевого самоврядування, що має на меті децентралізацію влади в українському суспільстві та підсилення ролі інституту місцевого самоврядування в національній системі влади. Наразі вона передбачає значне розширення повноважень представницьких органів влади, укріплення територіальних громад, зміцнення фінансової та матеріально-технічної основи діяльності органів місцевого самоврядування в Україні.

### *3.3. Матеріальне та ресурсне забезпечення регіонального розвитку.*

Мобілізація та перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами управління (національний, регіональний та локальний рівень влади), необхідних для забезпечення регіонального розвитку, здійснюється за допомогою двох систем – фінансів суспільного сектору та корпоративних або приватних фінансів. При цьому ефективність взаємодії зазначених систем безпосередньо впливає на темпи та рівень розвитку регіонів.

Матеріальну основу функціонування органів публічної влади щодо виконання законодавчо визначених та закріплених за ними функцій становлять суспільні фінанси. У класичному розумінні суспільні фінанси (public finance) являють собою сукупність державних та муніципальних фінансів, які включають фінансові ресурси бюджетів різних рівнів, державні та муніципальні позабюджетні фонди, а також фінанси державних та муніципальних підприємств, установ та організацій.

Для забезпечення споживачів суспільними благами не обов'язково їх створювати у суспільному (державному) секторі. Можливі комбінації щодо участі суспільного та приватного секторів у виробництві та фінансуванні суспільних благ. Зазвичай суспільний сектор бере на себе фінансування відповідних програм щодо надання суспільних благ та послуг, делегуючи їх виробництво приватному сектору. При цьому державне фінансування частіше є доцільним у тих випадках, коли благо є неконкурентним (тобто суспільним) або породжує значні зовнішні ефекти (екстерналії), а також у тому випадку, коли метою здійснюваної державної політики є перерозподіл доходів [36, с. 83].

Тобто економічна ефективність надання суспільних благ і послуг у державі безпосередньо залежить від вирішення питання – на якій основі вони будуть надаватися – централізованій або децентралізованій. Оскільки основою суспільних фінансів для більшості територіальних утворень (громад) є бюджетна система, то саме обрання відповідної моделі міжбюджетних відносин визначає сутність зазначених процесів. Ця проблема набуває особливої актуальності в країнах з ринками, що розвиваються, які

розбудовують власні бюджетні системи на демократичних ринкових засадах, де акценти стосовно надання суспільних послуг, на відміну від тоталітарних країн з командно-адміністративною системою управління економікою, зміщені у бік делегування повноважень від органів центральної влади до органів місцевого самоврядування.

Відомий німецький вчений Ш. Бланкарт, визначаючи аргументи на користь децентралізації наголошував: «Структура демократичної держави має сприяти максимальній реалізації преференцій і пріоритетів громадян, що проживають на її території. З огляду на це доцільно дослідити, за яких умов колективні рішення відповідають преференціям громадян: коли вони приймаються на рівні величезної унітарної держави чи в численних невеличких адміністративно-територіальних одиницях» [8, с. 594].

Англійські вчені Дж. Бреннан та Дж. Б'юкенен обґрунтовували ефективність бюджетного федералізму (бюджетної децентралізації) наявністю конкуренції між різними рівнями влади, а також між юрисдикціями одного рівня влади, що створює інституціональні обмеження на надмірне втручання держави в приватний сектор економіки [179, с. 231].

Американські дослідники Дж. Уолліс та У. Оутс визначили чинники, які впливають на співвідношення централізації та децентралізації державного управління в країні, одним із найбільш важливих важелів якого є бюджетна система, а саме: чим більше країна за площею, тим менш централізованим, за інших рівних умов, має бути державне управління (чинник території); чим більше чисельність населення країни, тим менш централізованим має бути державне управління (чинник щільності населення); чим вище частка населення, яке зосереджене у містах, тим менш централізованим має бути державне і регіональне управління (чинник соціальної інфраструктури); чим вище рівень доходу на душу населення, тим більш централізованим має бути державне управління та його участь у програмах, що пов'язані з перерозподілом доходів (чинник інвестиційної залежності держави від економіки); чим різноманітнішим є попит на суспільні послуги, що

надаються державою, та який викликаний нерівномірним розподілом доходів за регіонами, тим менш централізованим, за інших рівних умов, має бути управління з боку держави та регіонів (чинник соціальної залежності держави від економіки) [194, с. 15]

Американський вчений Е. Тоффлер визначаючи основні риси майбутнього розвитку цивілізації наголошував, що зростаюча диференціація суспільства приведе до послаблення ролі національних держав і росту ролі регіонів і навіть окремих міст. Інтереси культурної, екологічної, релігійної і економічної співпраці окремих регіонів відіграватимуть у процесі налагодження міжрегіональних зв'язків значнішу роль, ніж географічна близькість. Країни з ринками, що розвиваються, відмовляться від спроб скопіювати приклад промислово розвинених країн і вироблять свої, радикально нові стратегії розвитку, засновані на їх культурних і релігійних традиціях [Див.: 153].

У бюджетній практиці часто виникає ситуація, коли значні масштаби вищого адміністративного рівня (наприклад, області або району) нівелюють економічну ефективність делегування державних владних повноважень порівняно з органами місцевого самоврядування. У країнах з федеративним устроєм за таких обставин використовують інструмент горизонтального фінансового вирівнювання.

Виділяють дві основні теоретичні моделі фінансових відносин між центром та регіонами – бюджетний унітаризм (централізований та децентралізований) та бюджетний (фіскальний) федералізм. Ключовим чинником, що складає основу моделі організації міжбюджетних відносин в країні, є форма державного устрою.

Модель бюджетного унітаризму являє собою форму внутрішніх міжурядових фінансових відносин, основні принципи організації яких визначає центральна влада. Місцева та регіональна влади при цьому, як правило, відіграють досить пасивну роль. Політика центрального уряду спрямована на забезпечення однакового рівня надання суспільних благ і

послуг на всій території держави та подолання фіскальних дисбалансів [57, с. 217].

Модель бюджетного федералізму – це форма організації міжбюджетних відносин у багаторівневій бюджетній системі, у якій законодавчо визначаються бюджетні права та обов'язки федерації та суб'єктів федерації, правила їх взаємодії на всіх стадіях бюджетного процесу. При цьому кожен рівень бюджетної системи є самостійним, володіє власними фінансовими ресурсами і виконує закріплені за ним бюджетні повноваження [57, с. 218].

В сучасних умовах економічна та фінансова децентралізація є характерною ознакою для більшості європейських унітарних країн, що зумовило формування нового змішаного виду міжбюджетних відносин, що поєднує у собі принципи як бюджетного унітаризму, так і бюджетного федералізму. Тому у багатьох унітарних країнах у сфері міжбюджетних відносин активно почали застосовувати окремі елементи бюджетного федералізму.

Розробниками теорії фіскального (бюджетного) федералізму вважаються відомі американські вчені Р. Масгрейв та У. Оутс, які визначають його сутність у логічному (ефективному) розподілі функцій суспільного сектору та фінансових ресурсів між різними рівнями влади для максимізації добробуту територіальних громад. При цьому кожен рівень влади може бути найбільш ефективним при наданні суспільних послуг на власній території. Тому теорія фіскального федералізму застосовується як для місцевого, так і регіонального рівня, оскільки вона пояснює взаємовідносини, що виникають між рівнями бюджетної системи, та дозволяє визначити шляхи їх найбільш раціональної побудови [Див.: 36, с.365-370].

Теорія фіскального (бюджетного) федералізму заснована на так званій теоремі децентралізації, сформульованій У. Оутсом, відповідно до якої, рівень влади, що знаходиться ближче до споживачів бюджетних послуг, здатний забезпечити найбільш ефективно витрачання бюджетних коштів (ефективність витрат) для задоволення місцевих потреб, що дозволяє йому



робити цілий ряд бюджетних послуг на рівні, на якому можливий якнайповніший облік конкретних потреб місцевого населення і на якому вигоди від цих послуг окупають вартість, яку готові оплачувати одержувачі.

Основний принцип бюджетного федералізму полягає у тому, що кожний суб'єкт місцевого самоврядування має власний бюджет і діє в межах закріплених за ним бюджетних повноважень у суворій відповідності до чинного законодавства. При цьому, усі суб'єкти місцевого самоврядування мають бути рівноправними у фінансових відносинах з центром, хоча форми цих взаємовідносин можуть різнитися. Крім того, необхідно розмежувати сфери діяльності та відповідності між центром та регіонами, сфери фінансування видатків за рахунок бюджетів різних рівнів. Також бюджет кожного рівня повинен мати незалежні джерела фінансування, а органи влади мати право самостійно приймати рішення щодо напрямків використання цих коштів [57, с. 223].

Для обґрунтування переваг запровадження в країні багаторівневого бюджетного устрою та оцінки ефективності функціонування суспільних фінансів у сучасній науці широко використовують дві моделі – модель Ч. Тибу та модель Дж. Б'юкенена.

Американський економіст Ч. Тибу висунув гіпотезу, яка дозволяє розв'язати одну із проблем фінансів суспільного сектору, що пов'язана з виробництвом суспільних благ та послуг у територіальному розрізі. Зокрема, автор визначив умов, при яких індивід отримує локальні суспільні блага на оптимальному для себе рівні та проявляє при цьому готовність сплачувати за це благо відповідну суму податків. Тобто була зроблена спроба моделювання поведінки індивіда при виборі місця проживання і визначення чинників, що вплинули на вибір цієї території.

Гіпотеза Ч. Тибу, яка є однією з моделей теорії суспільного вибору, формулюється таким чином: за наявності великої кількості територіальних одиниць та інтенсивної міграції населення бюджетна децентралізація сприяє Парето-ефективності, оскільки вона створює передумови для адекватного

виявлення переваг, стосовно надання локальних суспільних благ, та якнайповнішої їх реалізації». При цьому Парето-ефективність – це ситуація, в якій жодна людина не може покращити власний добробут, не погіршуючи тим самим становище інших людей. У цій моделі в якості територіальних громах можуть виступати різні юрисдикції, як то муніципалітети, регіони, країни [Див.: 36, с. 370].

Відомий американський вчений Дж. Б'юкенен запропонував модель, що дістала назву економічної теорії клубів або співтовариств (an economic theory of clubs), згідно з якою оптимальний рівень надання суспільних благ та послуг залежить від кількості споживачів. У випадках, коли благо не є суспільним у чистому вигляді, тоді доцільно делегувати його надання на нижчий рівень адміністративно-територіальних утворень, зокрема регіон або територіальна громада. Таким чином, модель Дж. Б'юкенена доводить, що досягнення ефективності від надання суспільні благ залежить не лише від їх ціни та корисності, але й від кількості споживачів [Див.: 13].

Отже, аналіз моделей Ч. Тибу і Дж. Б'юкенена доводить, що ефективність надання деяких видів суспільних послуг вище у разі їх виробництва місцевими органами влади. За умови децентралізованого надання деяких суспільних благ забезпечується не лише їх вища ефективність для окремих індивідуумів, але і приріст суспільного добробуту, що досягається через міжрегіональну диференціацію структури і якості державних послуг, яка відповідає перевагам населення того або іншого регіону.

Англійські вчені Дж. Бреннан та Дж. Б'юкенен обґрунтовували наявність конкуренції між різними рівнями влади, а також між юрисдикціями одного рівня влади, що створює інституціональні обмеження на надмірне втручання держави у приватний сектор економіки.

Стосовно доцільності розмежування функцій між рівнями бюджетної системи, більшість науковців класичних західних традицій, зокрема, Р. Масгрейв, роблять висновок, що такі функції, як стабілізаційна

(антициклічна економічна політика) через розчинення її ефекту на місцевому рівні та перерозподільна (боротьба з бідністю) більшою мірою підходять для центрального рівня влади і повинні здійснюватися централізовано. В той же час аллокаційна функція, що пов'язана з виділенням ресурсів і задоволенням потреб у суспільних благах (товарах і послугах), а також організацією виробництва цих благ, через існування просторових обмежень щодо рівня вигоди для різних видів суспільних благ і послуг, а також вимог щодо споживання і сплати кожної послуги (блага) в межах юрисдикції, де вона створюється, може виконуватися як централізовано, так і децентралізовано.

Бюджетна децентралізація сприяє підвищенню ефективності аллокаційної функції та зростанню продуктивності функціонування бюджетної системи загалом за рахунок надання суспільних послуг із максимальним врахуванням уподобань місцевих жителів та зростання якості розподілу наявних ресурсів між напрямками їх використання, з одночасним забезпеченням підзвітності місцевої влади населенню територіальної громади та скороченням кількості інстанцій для погодження прийняття рішень шляхом делегування владних повноважень на місцевий рівень.

Базуючись на принципі субсидіарності, відповідно до якого ступінь централізації функцій не має перевищувати встановлених меж, німецький вчений Ш. Бланкарт робить висновок, що вища спільність (починаючи від сім'ї та закінчуючи державою) може брати на себе тільки ті функції, які неспроможні виконати нижчі суспільні утворення. За допомогою цього постулату можна протидіяти надмірному засиллю тоталітарної чи централізованої держави.

При цьому надання суспільних благ органами місцевого самоврядування буде ефективнішою через наявність у субнаціональної влади більш повної інформації стосовно потреб населення та більших можливостей у забезпеченні оптимального співвідношення між податковим тягарем і обсягом наданих суспільних благ. Крім того, надання суспільних благ лише установами, які підпорядковані центральному уряду (фінансуються з

державного бюджету за рахунок надання трансфертів), пов'язано зі значними непродуктивними витратами через єдиний підхід до всіх адміністративно-територіальних одиниць щодо визначення їх обсягів, що призводить до перевиробництва суспільних благ на одних територіях та їх недостачі – на інших.

Головна проблема, яку необхідно вирішити для побудови ефективною та дієвою моделі бюджетної децентралізації, полягає у визначенні податкового потенціалу окремої адміністративно-територіальної одиниці (територіальної громади) та оптимальному обсязі державних функцій, які доцільно та економічно ефективно делегувати на відповідний місцевий рівень на постійній основі, тим самим перевівши їх у власні функції органів місцевого самоврядування.

Р. Масгрейв, автор теорії, яка в літературі дістала назву «масгрейвівський підхід до фіскального федералізму», значну увагу приділяв не лише розподілу компетенцій між різними ланками влади в державі стосовно надання суспільних благ та послуг, а також розподілу витратних і податкових повноважень між рівнями влади (бюджетами різних рівнів). Зокрема, Р. Масгрейв вважав, що для формування доходів органів місцевого самоврядування (муніципалітетів – у державах з федеративним устроєм) найбільш підходять майнові податки та податки, що стягуються за принципом еквівалентності послуг, а прогресивні податки на доходи та податки на споживання краще використовувати для формування бюджетів центральних органів влади.

В свою чергу, Ш. Бланкарт пропонував до компетенції земель (територіальних громад) включити корпоративний та прибутковий податки. Оскільки ці податки є більш еластичними, порівняно із податками на споживання, то вони мають бути прерогативою земель (територіальних громад), де легше проконтролювати процеси стягнення й використання надходжень [Див.: 57, с. 225–237].

Поліваріантність теоретичних засад щодо визначення податкових джерел формування доходів місцевих бюджетів пояснюється різноманітністю практичних підходів до розмежування податкових надходжень між рівнями бюджетної системи у країнах світу. Залежно від історичних, політичних, культурних та економічних чинників кожна країна самостійно визначає та формує структуру податкових надходжень місцевих бюджетів. Тому розподіл податкових надходжень між рівнями бюджетної системи не завжди повністю відповідає теоретичним науковим розробкам, а скоріше є результатом компромісу фіскальних інтересів держави (центрального бюджету) та регіонів (місцеві бюджети).

Німецький вчений У. Тіссен досліджуючи взаємозв'язок між рівнем фіскальної децентралізації та темпами економічного зростання для високорозвинених країн дійшов висновку, що в країнах з високим рівнем доходів на душу населення середній рівень децентралізації (частка місцевих бюджетів у загальних урядових витратах знаходиться у діапазоні 30-45 %) стимулює вищі темпи довгострокового економічного зростання, ніж низький та високий рівні. При цьому для країн з ринками, що розвиваються, автор виявив лінійний зв'язок між зростанням фіскальної децентралізації та вигодами від неї, зокрема темпами економічного розвитку у довгостроковій перспективі, за умови створення інституційно структурованого економічного простору в державі з метою забезпечення ефективною локалізації ресурсів для надання суспільних благ і послуг та мінімізації бюджетних витрат.

Труднощі, які виникають під час фінансування урядом видатків бюджету держави як з унітарним, так і федеративним устроєм, значною мірою пов'язані із недосконалістю або невідповідністю окремих положень конституції сучасному стану міжбюджетних відносин та внутрішньополітичній ситуації в країні.

Вертикаль виконавчої влади базується на засадах управління державою «згори донизу», зокрема й в бюджетній сфері, тим самим ігноруючи конгруентність інтересів споживачів державних (суспільних) благ та послуг,

платників податків та носіїв прийняття рішень. За таких умов, виникає ситуація, коли рішення щодо включення певної бюджетної програми до бюджету приймається на рівні центрального уряду (або федерації), а витрати на її фінансування повністю або частково перекладаються на нижчестоящий бюджет.

У результаті неузгодженості та відсутності налагоджених законодавчо визначених комунікацій між учасниками бюджетного процесу виникає ситуація коли регіони намагаються передбачити дії уряду щодо реалізації пріоритетних програм розвитку країни, у свою чергу, органи місцевого самоврядування, намагаються передбачити дії та пріоритети розвитку, які визначаються регіональними органами влади. За таких умов, виникає необхідність розробити регламентовану систему дій усіх учасників бюджетного стратегічного планування.

Враховуючи, що концепція бюджетного федералізму базується на ідеї, що кожна адміністративно-територіальна одиниця фінансує свої витрати за рахунок власних ресурсів: місцеві витрати фінансуються на регіональному (місцевому) рівні, а національні – на загальнодержавному, то бюджетна децентралізація – це пошук оптимального співвідношення між надання органам місцевої влади максимальної податкової та бюджетної автономії з одночасним запровадженням дієвого державного контролю за прийняттям бюджетних рішень на рівні територіальної громади шляхом створення інституціональних обмежень, які б запобігали виникненню негативних наслідків через нераціональну фіскальну поведінку як жителів конкретного регіону, так і країни в цілому.

На сьогодні в Україні ще й досі залишається гострою та остаточно невирішеною проблема оптимізації взаємовідносин між бюджетами різних рівнів. Відомо, що основний принцип бюджетного федералізму полягає в тому, що кожний суб'єкт місцевого самоврядування має власний бюджет і діє в межах закріплених за ним бюджетних повноважень у суворій відповідності до чинного законодавства. При цьому, всі суб'єкти місцевого самоврядування

мають бути рівноправними в фінансових відносинах із центром, хоча форми таких взаємовідносин можуть різнитися. Крім того, необхідно розмежувати сфери діяльності та відповідальності між центром та регіонами, сфери фінансування видатків за рахунок бюджетів різних рівнів. Також бюджет кожного рівня повинен мати незалежні джерела фінансування, а місцеві органи влади мати право самостійно приймати рішення щодо напрямів використання цих коштів.

Вітчизняна система формування доходів місцевих бюджетів, зокрема умови та порядок надання міжбюджетних трансфертів, не стимулює керівників органів місцевого самоврядування підвищувати власні доходи місцевих бюджетів, не сприяє пошуку додаткових резервів та залученню альтернативних джерел формування бюджетних ресурсів, натомість формує в місцевої еліти споживацькі настрої. Так, хоча міжбюджетні трансферти одержують усі місцеві бюджети, кількість тих із них, котрі отримують дотацію вирівнювання з державного бюджету, щорічно зростає. У країні майже не залишилося «бюджетів-донорів» через недосконалість розподілу дохідно-видаткових повноважень між рівнями державної влади [Див.:146].

Наразі переважна більшість адміністративно-територіальних одиниць, які формують бюджети базового рівня, неспроможні самостійно забезпечувати навіть мінімальні соціальні потреби своїх жителів. Основним і практично єдиним джерелом забезпечення жителів таких населених пунктів соціальними послугами є кошти бюджетів вищого рівня, які надходять у вигляді трансфертів [134, с. 100].

За таких умов не можна вести мову ні про бюджету самостійність, ні про якість надання суспільних послуг на місцевому рівні: держава за рахунок надання міжбюджетних трансфертів гарантує громадянам лише мінімальний законодавчо визначений по країні рівень суспільних благ і послуг. Таким чином позбавляє органи місцевого самоврядування можливості запровадити власні надбавки та/або субсидії населенню територіальної громади і суб'єктам господарювання у зв'язку з відсутністю в бюджеті власних доходів

на такі цілі та запровадженням процедури вилучення коштів із місцевих бюджетів, отриманих понад затверджений на відповідний бюджетний рік норматив. Зазначене також породжує споживацькі настрої в суспільстві та не зацікавлює керівництво місцевих органів влади у збільшенні власних доходів місцевих бюджетів. Підтвердженням цього є тенденція приросту обсягів трансфертів із державного бюджету випереджальними темпами порівняно з темпами збільшення власних доходів місцевих бюджетів.

Окрім того, за рахунок міжбюджетних трансфертів практично неможливо здійснювати інвестиційні проекти та формувати бюджет розвитку, оскільки майже всі кошти використовуються на поточні витрати. Якщо у 2007 році частка трансфертів, що зараховуються до спеціального фонду (бюджет розвитку), у структурі доходів місцевих бюджетів становила 5,1 %, то у 2015 році – 0,3 % [146, с. 28].

Аналогічна тенденція простежується й у розподілі власних коштів місцевих бюджетів. За теперішніх умов місцеві органи влади неспроможні достатньою мірою забезпечити інвестиційну спрямованість витрачання власних бюджетних коштів. Різко скоротилися обсяги фінансування спеціального фонду місцевих бюджетів з 12,6 % їхніх доходів у 2007 році до 6,4 % у 2015 році. Ситуацію вдалося дещо стабілізувати у 2014 році, коли частку доходів на ці потреби було підвищено до 11,0 %. Однак загальний обсяг спеціального фонду місцевих бюджетів, акумульований за рахунок власних коштів та міжбюджетних трансфертів, залишається недостатнім для реалізації програм соціально-економічного розвитку регіонів (територіальних громад), отже, є потреба в реформуванні самої системи формування доходів місцевих бюджетів.

Сьогодні жителі будь-якої територіальної громади в Україні отримують однакові гарантовані державою суспільні послуги, незалежно від того, який обсяг виробленої продукції й наданих послуг, прибутку, отриманого суб'єктами господарювання, рівень середньомісячної заробітної плати та безробіття, розмір податкових платежів, сплачених до бюджету, тощо



забезпечила їхню адміністративно-територіальна одиниця. В унітарній країні такий підхід є виправданим і цілком логічним, проте в довгостроковій перспективі він породжує напругу в міжбюджетних відносинах, формує споживацькі настрої у суспільстві, зокрема на місцевому рівні, та посилює диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів (територіальних громад), про що свідчить зростання частки дотації вирівнювання з державного бюджету в структурі трансфертів до місцевих бюджетів. При цьому допомога, котрої регіони потребують з державного бюджету, значно більша за його можливості. У цьому полягає одна з головних проблем міжбюджетних відносин, яка ускладнюється множинністю фінансових потоків у обох напрямках (дотації, субвенції, взаємні розрахунки, інвестиційні та кредитні програми та інше).

Особливої уваги потребує також проблема розподілу видатків місцевих бюджетів та визначення пріоритетів у напрямках використання коштів протягом останніх років. Найбільші темпи приросту мали видатки на освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення. Зазначена тенденція може вважатися позитивною, однак, на жаль, зростання частки соціальних видатків, в основному, відбулося за рахунок значного скорочення частки видатків на економічну діяльність майже у двічі (з 10,3 % до 6,8 %) та міжбюджетних трансфертів – у 4 рази (з 4,2 % до 1,1 %) за період з 2007 по 2015 роки, які мають інвестиційну спрямованість (що стосується міжбюджетних трансфертів, то це частково кошти, що передаються із загального фонду місцевих бюджетів до бюджету розвитку). Таким чином, відбувається скорочення обсягів бюджетних ресурсів, призначених для фінансування розвитку комунального господарства, модернізації виробництва, стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності [146].

Криза 2008–2009 років та посткризова рецесія економіки через складну політичну ситуацію в Україні продемонстрували, що ресурси держави, у тому числі й органів місцевого самоврядування, безмежні та не можуть зростати до нескінченості. Тому необхідно залучати до фінансування пріоритетних

регіональних програм приватні інвестиції або взагалі делегувати частину державних функцій приватному сектору економіки на засадах державно-приватного партнерства шляхом запровадження механізму спільного фінансування інвестиційних проектів за рахунок бюджетних коштів та фінансових ресурсів фізичних і юридичних осіб.

У сучасних умовах забезпечення бюджетної децентралізації вимагає суттєвих зрушень у структурі видаткової частини місцевих бюджетів стосовно виконання органами місцевої влади делегованих і власних повноважень. Оскільки співвідношення, яке зараз існує, є вкрай нераціональним та значно обтяжує місцеву владу необхідністю виконання державних функцій, адже 91 % видатків місцевих бюджетів України пов'язано із виконанням органами місцевого самоврядування делегованих і лише 9% – власних повноважень [135, с. 9].

Усі функції держави можна поділити на три групи, фінансування яких доцільно повністю залишити за державним або місцевими бюджетами, а також функції, які необхідно фінансувати одночасно коштами з обох рівнів бюджетної системи [58, с. 235].

До першої групи відносяться дві функції – оборона та громадський порядок, безпека та судова влада – практично повністю фінансуються коштами державного бюджету, передача їх на місцевий рівень в сучасних умовах не має ані економічного, ані політичного підґрунтя, оскільки зазначеними послугами держави користуються усі громадяни країни.

До змішаного типу фінансування доцільно віднести наступні функції. При фінансуванні загальнодержавних функцій привалюють кошти державного бюджету через їх специфічність та спрямованість на надання послуг усім громадянам країни, тому делегування загальнодержавних функцій на місцевий рівень можливо лише у частині фінансування органів місцевої влади та місцевого самоврядування, а також окремих інших загальних функцій державного управління [58, с. 236].

В умовах посткризової рецесії в економіці лише державний бюджет спроможний забезпечити фінансування державних програм щодо підтримки окремих секторів економіки (галузей народного господарства). Значна диференціація в застосуванні інструментів державного регулювання економікою в регіональному розрізі призведе до викривлення ринкового середовища та конкурентних умов. За таких умов, цю функцію доцільно залишити за державою, делегувавши на місцеві рівень лише окремі повноваження щодо доповнення зазначених інструментів певними пільгами або квотами для стимулювання притоку інвестицій на місцевий рівень залежно від стану економічного розвитку регіону.

Функція охорони навколишнього природного середовища традиційно в Україні фінансується, переважно, коштами державного бюджету. Доцільно зберегти спільне фінансування (коштами державного та місцевих бюджетів) зазначеної функції.

Духовний та фізичний розвиток – це функція держави, частка фінансування якої з державного бюджету протягом 2007–2015 років фактично залишилася незмінною, хоча має тенденцію до зростання. Через специфіку цієї функції, доцільно зберегти спільне фінансування цієї функції як коштами державного, так і місцевих бюджетів, виходячи із узгодженого обсягу делегованих на місцевий рівень повноважень.

Стосовно функції соціального захисту та соціального забезпечення, то протягом останніх років співвідношення щодо її фінансування рівнями бюджетної системи є сталим і знаходиться у пропорції 60 % – кошти державного бюджету, 40 % – місцевих бюджетів. При цьому місцеві бюджети отримують трансферт на виконання делегованих державою повноважень щодо виконання соціальної функції з метою наближення суспільних благ та послуг (соціальних послуг) до споживачів. Передача цієї функції на місцевий рівень є недоцільною, оскільки в умовах унітарної держави всім громадянам гарантовано однаковий рівень надання соціальних послуг, як то виплата

державних пенсій, надання субсидій на житлово-комунальні послуги, різних видів допомог тощо.

Крім того, через нерівномірність розподілу споживачів соціальних послуг на території держави та в окремих адміністративно-територіальних одиницях, обсяг покладених видаткових повноважень щодо надання соціальних послуг на бюджети органів місцевого самоврядування не відповідатиме їх фінансовому потенціалу, а тому не будуть профінансовані в повному обсязі на затверженому державою та гарантованою законами рівні.

До третьої групи відносяться функції держави, які доцільно передати у повному обсязі для фінансування з місцевих бюджетів.

Житлово-комунальне господарство – це та функція, яка має бути повністю передана до місцевих бюджетів з відповідним закріпленням стабільних джерел фінансування. Оскільки комунальні послуги надаються мешканцям конкретних населених пунктів (територіальних громад), то потреба в їхніх обсягах диференційована за регіонами та центральному уряду проблематично врахувати таке різноманіття уподобань у кожній адміністративно-територіальній одиниці. За період з 2007 по 2015 роки частка коштів державного бюджету, спрямованих на фінансування зазначеної функції, зменшилася з 12,2 % до 0,1 %. Єдине, що необхідно передбачити, це механізм фінансування заходів на утримання доріг загальнодержавного значення.

Охорона здоров'я та освіта – це також функції держави, фінансування яких доцільно передати на місцевий рівень. Частка коштів державного бюджету на фінансування зазначених функцій протягом 2007-2015 років скоротилася з 23,7 % до 16,1 % та з 34,2 % до 26,4 % відповідно. Зазначені функції можна розглядати як надання локальних суспільних благ, оскільки їх споживання здійснюється географічно локалізованою громадою населення, а витрати на їхнє виробництво місцевими органами влади не перевищують або дорівнюють витратам центрального уряду.

Підсумовуючи вищезазначене в контексті дослідження фінансових аспектів регіонального розвитку з позиції суспільних фінансів необхідно наголосити про:

1. Особливо важливу роль в формуванні матеріальної основи регіонального розвитку відіграє бюджетна децентралізація, яка стимулює участь регіонів у власному розвитку, сприяє підвищенню рівня життя населення, забезпечує рівний доступу громадян до гарантованих державою суспільних благ і послуг на всій території країни та створює умови для стійкого економічного розвитку, як окремих регіонів, так і країни загалом, за рахунок формування конкурентного середовища та передачі відповідальності на локальний (регіональний) рівень.

2. У сучасних умовах фінансова децентралізація характерна для більшості зарубіжних унітарних країн, що зумовило формування нового змішаного виду міжбюджетних відносин, який поєднує в собі принципи як бюджетного унітаризму, так і бюджетного федералізму. За умови децентралізованого надання деяких суспільних благ забезпечується не лише їх вища ефективність для окремих індивідуумів, але і приріст суспільного добробуту, що досягається через міжрегіональну диференціацію структури і якості державних послуг, яка відповідає перевагам населення того або іншого регіону.

4. В Україні ще й досі залишається гострою та остаточно невирішеною проблема оптимізації взаємовідносин між бюджетами різних рівнів. Необхідно розмежувати сфери діяльності та відповідальності між центром та регіонами, сфери фінансування видатків за рахунок бюджетів різних рівнів. Також бюджет кожного рівня повинен мати незалежні джерела фінансування, а місцеві органи влади мати право самостійно приймати рішення щодо напрямів використання цих коштів.

### *Висновки до розділу 3.*

Проведений аналіз основних чинників впливу на якість формування та здійснення регіональної політики в сучасних країнах світу та в Україні зокрема дозволяють зробити наступні висновки.

1. Регіональна політика сучасних країн залежить від характеру та способу просторової організації в державі, що впливає на організацію системи публічної влади та соціально-політичне, економічне та правове становище громадян. Територія є одночасно і матеріальним вираженням, і просторовим виміром верховенства, незалежності, повноти влади народу, який проживає на визначеній території. В межах політико-правової теорії та практики ствердилися дві форми територіальної організації влади – федеративна та унітарна, однак глобальні інтеграційні процеси призводять до ствердження ідей «нового федералізму».

2. Незалежно від виду територіальної організації влади в сучасних країнах світу відповідальність за регіональний розвиток покладається на державу. Це не тільки політико-правова відповідальність щодо здійснення всієї повноти суверенних прав на своїй території, а й обов'язки щодо забезпечення ефективного, рівномірного, стійкого просторово-територіального розвитку. Саме держава має створити відповідні умови (політико-правові, матеріальні, організаційні тощо) для забезпечення стратегічного формування просторової політики, формування кола суб'єктів її здійснення на регіональному рівні задля забезпечення добробуту населення по всій території країни.

3. Якість реалізації регіональної політики певним чином залежить від рівня розвитку системи місцевого самоврядування, оскільки більшість питань територіального розвитку за законодавством сучасних демократичних країн світу віднесено до компетенції базового рівня влади, найближчого до громадянина – місцевого самоврядування.

4. Самостійним півнем публічної влади в сучасних державах, безпосередньо пов'язаним із регіональним розвитком, визнається інститут регіонального самоврядування. За стандартами Європейського Союзу воно визначається як право і здатність регіональних органів влади кожної держави мати виборчі органи, бути адміністративно розташованими між центральною і місцевою владою, користуватись прерогативами чи то самоорганізації, чи то повноваженнями, які делеговані їм центральною владою, здійснювати власне керівництво регіоном, забезпечуючи і гарантуючи інтереси населення. Важливою особливістю регіонального самоврядування є власна відповідальність регіонів (і органів влади, і місцевих жителів) за якість здійснюваної ними політики. Найбільш дієвим інструментом впливу на регіональну політику визнається депутатський корпус представницького органу регіонального самоврядування.

5. Матеріальну основу регіонального розвитку сучасних держав забезпечують суспільні фінанси, які переважно складаються з бюджетів органів публічної влади різного рівня, представлених на рівні регіону. Без належної матеріальної та фінансової складової неможливо забезпечити реалізацію жодної програми розвитку, а створення такої бази законодавством сучасних держав покладено на державу. Сучасність вимагає від останньої зосередити якомога більше ресурсів саме на регіональному рівні, оскільки саме тут здійснюється сталий розвиток. Механізмом досягнення такого стану є бюджетна децентралізація, яка забезпечує підвищення ефективності розподілу ресурсів, стимулює участь регіонів (територіальної громади) у власному розвитку, сприяє підвищенню рівня життя населення, забезпечує рівний доступу громадян до гарантованих державою суспільних благ і послуг на всій території країни (або наддержавних утворень), створює умови для стійкого економічного розвитку, як окремих регіонів, так і країни загалом.

6. Розуміючи вагомість зазначених чинників сприяння регіонального розвитку, сучасні держави звертаються до реформ. Основний зміст таких реформ полягає у формуванні самодостатніх територіальних одиниць,

зміцнення інституту місцевого та регіонального самоврядування, розвиток регіональної демократії тощо. Концептуальною основою таких реформ є наближення до формату нового федералізму в політико-правовій площині, а також фіскального федералізму в сфері суспільних фінансів. Узагальнено всі ці ідеї поєднані в децентралізаційних процесах, які актуальними для більшості країн Центральної та Східної Європи та в Україні зокрема.



## РОЗДІЛ 4

### ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

#### *4.1. Регіональна політика в країнах Європейського Союзу/*

Дослідження регіональної політики в сучасних країнах Європейського Союзу доцільно здійснювати з позицій двох вимірів. По-перше, аналізу необхідно піддати наднаціональний рівень формування, здійснення та регулювання регіонального розвитку, що реалізується інститутами Європейського Союзу та є загальними для всіх країн-член ЄС, по-друге, це національний рівень, представлений програмами регіонального розвитку в кожній з країн-членів альянсу.

У документах ЄС термін «регіональна політика» визначається як система заходів, спрямованих на посилення єдності національних економік країн-членів ЄС і забезпечення їхнього гармонійного розвитку, а також нівелювання розходжень між регіонами й ліквідація відсталості найменш розвинутих з них. При цьому, досить часто замість терміну «регіональна політика» використовується поняття «політика гуртування», яка передбачає одночасне провадження по горизонталі (між регіонами – регіональна політика) та по вертикалі (між верствами суспільства – соціальна політика), отже відбувається зміна понятійного апарату шляхом об'єднання регіональної та соціальної політики, коли їх вже не розглядають окремо.

Теоретичні засади управління регіональним розвитком в ЄС розробляються відповідною державною інституцією, а сам розвиток фінансується з коштів, які є у розпорядженні центральної влади країн-членів ЄС. В окремих випадках уряд делегує свої повноваження органам регіональної влади, однак при цьому визначає головні умови виконання

завдань і залишає за собою право контролю. Регіональна допомога з боку держави спрямовується на нівелювання регіональних диспропорцій і підтримку господарської діяльності у регіонах із гіршими економічними умовами, створює переваги для певних напрямків діяльності, а окремі з них підтримує інструментами регіональної політики. На сьогодні політика регіонального розвитку поступово позбавляється автономності здійснення і стає формою вираження відповідних секторних політик.

Поворотним пунктом у прискоренні процесів посилення локального (а в умовах урбанізації – міського) рівня у взаємовідносинах та взаємодії соціотехноприродних систем «країна» – «регіон» – «місто» на теренах Європи можна вважати ухвалення у 1985 р. Європейської хартії місцевого самоврядування. Вона остаточно зафіксувала нову роль локального рівня у процесах соціально-економічного розвитку країн і прискорила поступову трансформацію суб'єкт-об'єктних відносин між державою та містом у суб'єкт-суб'єктні.

Фундамент сучасної регіональної політики Європейського союзу був закладений у Маастрихтському договорі (1992 р.), де до національних ініціатив регіонального управління були додані спеціальні ініціативи у сфері згуртування. Однією з цілей ЄС було визнано сприяння економічному та соціальному прогресу, який був би збалансованим і сталим, зокрема, через створення зони без внутрішніх кордонів шляхом зміцнення економічної та соціальної згуртованості й створення економічного і валютного союзу.

У 1997 р. Європейська комісія підготувала інформаційний документ «Порядок денний – 2000», в якому були пропозиції з проведення серії реформ щодо модернізації регіональної політики. У 1999 році на Берлінському саміті основними пріоритетами регіональної політики на 2000–2006 рр. визначалися: 1) сприяння розвитку й коригуванню структури відсталих регіонів; 2) підтримка економічних і соціальних перетворень (конверсії) районів, що зіткнулися з проблемами структурного характеру; 3) сприяння адаптації й модернізації політики й систем у галузі освіти, професійної

підготовки, зайнятості. Загалом підтримкою за усіма трьома новими пріоритетами у 2000-2006 рр. було охоплено 40% населення ЄС.

На всіх стадіях програмування, моніторингу й контролю над виконанням програм і проектів було розширено партнерство між інститутами ЄС, національними, регіональними й місцевими органами управління, неурядовими організаціями, особливо тими, які працюють у галузі охорони навколишнього середовища, забезпечення рівних прав чоловіків і жінок.

Для ефективного розвитку регіонів в ЄС у майбутньому Європейська комісія визначила нові пріоритети регіональної політики на період 2007–2013 рр. Насамперед нова політика значно звузила сферу своїх цілей, на які будуть спрямовані основні зусилля: 1) конвергенція – згладжування нерівності між країнами й регіонами; 2) збільшення трудової зайнятості й конкурентоспроможності регіонів; 3) європейська міжтериторіальна співпраця (транскордонна, транснаціональна й міжрегіональна).

Однак, найбільших змін зазнали структурні фонди – це фінансові інструменти регіональної політики ЄС, спрямовані на зменшення розриву в розвитку між різними регіонами та країнами Європейського Союзу і досягнення економічного й соціального згуртування. Вони створені з метою надання допомоги центральній та регіональній владі слаборозвинутих регіонів у вирішенні найважливіших соціально-економічних проблем [172, с. 59].

Створення та діяльність структурних фондів як фінансових інструментів реалізації регіональної політики ЄС значною вплинуло на зміст регіональної політики, яка в той же час вимагала від них відповідності реаліям життя. Саме тому структурні фонди зазнавали значних змін та реформ.

Перша хвиля реформування охопила структурні фонди у 1988 році унаслідок підписання Єдиного європейського акту до Римського договору, в якому вперше в ЄС порушили питання про зміцнення економічної та соціальної згуртованості та скорочення відставання регіонів, що перебувають

у найменш сприятливих умовах, зокрема сільськогосподарських регіонів. Реформа стосувалася трьох фондів – Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду та Європейського фонду керівництва та гарантій у сільському господарстві (секція керівництва).

Друга хвиля реформування структурних фондів ЄС прийшла на 2007–2013 рр. та пов'язана була із зміною пріоритетів регіональної політики в ЄС, ключовими завданнями якої визнавалися конвергенція, збільшення трудової зайнятості й конкурентоспроможності регіонів, а також європейська між територіальна співпраця. У відповідності до них Європейська комісія поставила перед собою завдання збільшити концентрацію цільової та регіональної фінансової допомоги.

Зазначені зміни в регіональній політиці спричинили й відмінності в принципах роботи структурних фондів ЄС, а також суттєво скоротили їх кількість, залишивши лише три – Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд та Фонд згуртування. Всі наявні нині фонди й програми повинні були об'єднатися в один фінансовий інструмент за певним напрямом і слугувати досягненню та реалізації одного з трьох поставлених регіональною політикою пріоритетам розвитку на даний період.

Реформи структурних фондів 1988-2013 років докорінно переглянули регіональну політику ЄС, запровадивши нові принципи, які дозволили перейти від випадкових, некоординованих дій до комплексної структурної діяльності, метою якої було зростання результативності та ефективності регіональної допомоги задля зростання згуртування країн-членів.

Третя хвиля реформування структурних фондів ЄС також була тісно пов'язана із новими пріоритетами регіональної політики ЄС на 2014–2020 рр, які було сформульовано у відповідності до стратегії розвитку Європейського Союзу «Європа–2020».

Регіональна політика ЄС на наступний період з 2014 до 2020 роки зазнає адаптаційних змін, що викликані здебільшого необхідністю

структурних перетворень економіки слабших держав ЄС та наслідками світової фінансової кризи. Для того, щоб отримати гроші структурних фондів ЄС, відтепер регіони повинні будуть довести не свою відсталість, а здатність внести вклад у виконання стратегії «Європа–2020». У цьому полягає суть адаптаційного підходу регіональної політики до імперативів глобального розвитку [Див.: 101].

Таке стимулювання повинно призвести до підвищення ефективності розподілу коштів, незважаючи на скорочення обсягів фінансування програм. За такого підходу, в разі неефективності роботи урядів державних адміністрацій конкретних регіонів, в наступні роки може ще більше загостритися проблема нерівності регіонів, проте ЄС намагається виправити цю ситуацію шляхом нової системи поділу регіонів та відповідно зміни пропорцій їх фінансування.

Перманентний процес удосконалення теоретичних засад управління регіональним розвитком у ЄС на певному етапі спричинив виникнення, а на сучасному етапі – утвердження спільної регіональної політики. Будучи загальноприйнятою основою регіонального розвитку, вона впливає на національну специфіку окремих держав-членів і ставить за мету нівелювання регіональних диспропорцій та створення передумов для гармонійного розвитку регіонів. Національні політики регіонального розвитку у державах-членах ЄС виходять з положень спільної регіональної політики, яка формується за активної участі усіх держав і уряд будь-якої з них не може бути примушений до виконання жодного з рішень, з яким він не погоджується.

Однак для того, щоб відбулось реальне зменшення регіональних диспропорцій, навіть за умови всебічного заохочення та підтримки тенденцій до позитивних змін у регіоні, потрібен тривалий період та удосконалення управлінської діяльності щодо здійснення спільної політики регіонального розвитку у кожній окремо взятій державі, ефективне використання фінансової допомоги структурних фондів, підвищення ефективності роботи державних та неурядових інституцій регіонального розвитку, підвищення рівня

інноваційності регіонів, усунення різних трактувань з боку національних урядів положень нормативно-правових актів ЄС у цій сфері [123, с. 258].

Без сумніву, тривале проведення політики регіонального розвитку у Європі не сприяє окремим регіонам та територіям у подоланні їх депресивності. Тому одного лише вирівнювання «стартових умов» для регіонів недостатньо. При розробці теоретичних основ управлінської діяльності необхідно зважати, що менш розвинуті регіони будуть існувати завжди, оскільки сам розвиток у європейському, як і у будь-якому іншому просторі, відбувається нерівномірно.

Національні політики країн-членів ЄС формуються з урахуванням основних програмних документів ЄС щодо регіонального розвитку, однак мають свої відмінності в кожній країні, що викликано особливостями історичного, економічного та соціокультурного змісту.

Досвід регіональної політики Німеччини цікавий перш за все в силу відомої німецької кооперативної моделі федералізму, для якої характерна досить висока ступінь централізації, тобто значуща роль федерального рівня влади в соціально-економічному розвитку країни і регіонів, значні масштаби міжрегіонального перерозподілу бюджетних коштів тощо.

Німецька модель федералізму відрізняється стабільністю економічних відносин центру і регіонів. Сучасна їх система склалася в результаті реформ 1969 р. і з того часу принциповим чином не змінювалася. Принципово не змінилися економічні відносини федерації і земель і в ході реформи федералізму 2000-х років [Див.: 151, с. 135–148].

Одна з основних особливостей німецької регіональної політики і, більш широко, федерального регулювання територіального розвитку в країні – декларування в Конституції Німеччини необхідності створення рівноцінних умов життя на всій території країни, а також положення про те, що потреби федерації та земель в бюджетних коштах повинні встановлюватися виходячи з досягнення справедливого балансу, відсутності надмірного тягаря для

платників податків і забезпечення рівноцінних умов життя на всій території країни.

Незважаючи на добре опрацьовану систему регіональної політики, в Німеччині наразі немає окремого міністерства з регіональної проблематики. Законодавчо закріпленого визначення терміну «регіональна політика» в Німеччині теж немає. Фактично регіональна політика в Німеччині зводиться до двох складових: реалізації на території країни наднаціональної регіональної політики ЄС і так званої спільного – федерації та земель – завдання «Удосконалення регіональної економічної структури» [124, с. 33]. При цьому остання як інструмент регіональної політики Німеччини працює вже близько 45 років, що свідчить про певну стабільність. Разом з тим рамкові плани її реалізації раз в декілька років переглядаються: коригуються склад підтримуваних територій, принципи їх відбору, напрямки та параметри підтримки проблемних територій. Останнім часом рамкові плани затверджувалися на 7 років: 2000–2006 рр., 2007–2013 рр. і 2014–2020 рр., тобто вони синхронізовані з багаторічними планами ЄС [124, с. 34].

Підтримка промисловості в рамках внутрішньої регіональної політики Німеччини здійснюється за допомогою федеральних інвестиційних субсидій, максимальні розміри яких розрізняються залежно від категорії підтримуваних регіонів і розмірів підприємств. Найбільшу підтримку отримують малі підприємства, з чисельністю зайнятих менше 50 чоловік і річним оборотом або сумою річного балансу не більше 10 млн. євро. До середніх належать підприємства з чисельністю зайнятих менше 25 осіб, річним оборотом не більше 50 млн. євро або сумою річного балансу не більше 43 млн. євро. Всі інші підприємства вважаються великими, і масштаби їх підтримки мінімальні. Таким чином, на федеральну підтримку можуть претендувати всі без винятку підприємства, незалежно від їх розмірів. Це принципово важливо, оскільки тільки збалансований розвиток бізнесу різних масштабів дозволяє забезпечити стійкість регіональної економіки [Див.: 68]. При цьому підтримуються не тільки нові проекти, а й інвестиції в розширення вже

існуючого виробництва, його диверсифікацію та істотну модернізацію. Не підпадають під підтримку переробка і збут сільськогосподарської та рибальської продукції.

Регіональна політика Італії має більш, ніж 50-річну історію. Важливою характеристикою нового етапу регіональної політики Італії є її зв'язок з регіональною політикою, яка здійснюється на рівні Європейського союзу. Сьогодні ЄС бере до уваги гостроту проблеми регіональних диспропорцій в Італії. Південь Італії як і раніше віднесений до найменш розвинутих регіонів Євросоюзу, оскільки ВВП в південних областях становить менше 75% від середнього по ЄС.

Об'єктами італійської регіональної політики є області, провінції і муніципалітети. При цьому дані адміністративно-територіальні утворення не є пасивними одержувачами допомоги національного уряду і органів Євросоюзу. Важливим етапом у розвитку відносин центр-регіони, стала конституційна реформа 2001 року, яка вперше позначила повноваження спільного ведення держави і областей, що фактично означало визнання їх рівності як складових елементів республіки. Були розширені законодавчі повноваження та фінансова автономія областей, хоча повна фінансова децентралізація поки не досягнута. На регіональний рівень було спущено багато повноважень щодо економічного розвитку, що має безпосереднє значення для досягнення цілей регіональної політики. Як приклад можуть служити Проекти промислових інновацій (Progetti di Innovazione Industriale), які є частиною промислової політики, але дуже впливають на цілі регіональної політики.

Наступним етапом розвитку регіональної політики в Італії можна вважати прийняття в 2009 р. закону про фіскальному федералізм. Фіскальний федералізм є одним з кроків до децентралізації управління в Італії і розширення повноважень регіонів. По суті, фіскальний федералізм полягає в тому, що ті, хто збирають податки, контролюють тих, хто їх витрачає, що змушує уважніше ставитися до витрачання коштів. Якщо раніше трансферти



з центру автоматично спрямовувалися в регіони виходячи з того, скільки зазвичай отримував той чи інший регіон і витрачав в минулому році, то прийняття закону передбачало оцінку ефективної вартості послуги. Згідно із положеннями фіскального федералізму функції, які передані у відання місцевої влади, повинні фінансуватися за рахунок місцевих податкових надходжень. Області з малим податковим потенціалом отримуватимуть допомогу Фонду вирівнювання, існуючого за рахунок щорічних внесків областей з урахуванням їх бюджету [Див.: 177].

Таким чином, італійська регіональна політика являє собою складну систему заходів, які розробляються, здійснюються і фінансуються на національному та регіональних рівнях при безпосередній співпраці різних рівнів влади. Для здійснення регіональної політики в Італії була створена багаторівнева організаційна структура, в яку вбудовані механізми забезпечення відповідності регіональної політики ЄС. Регіональна політика Італії націлена не на простий перерозподіл ресурсів, а на включення регіонів у процес сталого розвитку і за рахунок цього досягнення ними високих показників соціально-економічного розвитку та подолання відставання південних областей Італії від центральних і північних. Інша справа, що досягти цієї мети поки не виходить, і тому регіональна політика Італії постійно перебуває в процесі трансформації та пошуку шляхів, які дозволять вирішити настільки болючу для Італії проблему відставання в соціально-економічному розвитку південних регіонів.

В Іспанії звичним є використання терміна «політика регіонального розвитку», а не «регіональна політика», який пов'язаний головним чином з регіональною політикою Європейського союзу, державою-членом якого Іспанія стала з 1986 р.

Цікавим досвідом іспанської політики регіонального розвитку вважають створення особливих економічних зон – полюсів розвитку, що змінюють просторове розміщення промисловості в країні (на додаток до існуючих до цього вільним економічним зонам) – і формувалися в руслі

рекомендацій експертів Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Передбачалося, що подібні полюса розвитку будуть двох видів: в тих районах, де був досвід індустріалізації, і там, де індустріальна активність практично була відсутня. Ці особливі економічні зони були промислово-виробничими і портовими. Приватним і державним компаніям, що працюють або бажають працювати на даних територіях, держава гарантувала фінансову підтримку і податкові преференції на конкурсній основі і на умовах мінімального обсягу інвестицій в місцеву промисловість і створення певного числа робочих вакансій.

Однак, досвід спеціальних економічних зон не виправдав надій. Їх концепція виявилася недостатньо продуманою, вони не прискорили істотно розвиток регіонів, на території яких були створені [124, с. 64-65]. Особливі економічні зони продовжують залишатися інструментом політики регіонального розвитку Іспанії. В даний час в країні функціонують різні їх типи: технологічні парки для інноваційної діяльності, промислові парки для розвитку сучасних промислово-виробничих комплексів, вільні економічні зони.

Після падіння режиму Франко Іспанія відмовилася від колишньої формули жорстко централізованої унітарної держави і проголосила так звану державу автономій. Основний закон надав провінціям, які мають територіальну, історичну, культурну та економічну спільність, право отримати самоврядування. Було утворено 17 регіональних автономних об'єднань.

В Іспанії немає спеціальних нормативно-правових актів, присвячених підтримці соціально-економічного розвитку окремих регіонів з боку центральної влади. Це пояснюється особливостями децентралізованої держави автономій, з одного боку, а з іншого, - специфікою економічного управління в Європейському союзі. Щорічно національний уряд в рамках діючої стратегії соціально-економічного розвитку ЄС і на підставі рекомендацій Європейської комісії розробляє Національну програму реформ.

У цій загальній програмі завдання регіонального розвитку країни присутні, позначені конкретні програми і заходи центру і регіонів щодо їх вирішення. Дійсно, в сучасній Іспанії склалася якась «трирівнева модель» регіональної політики, в основі якої лежить механізм ув'язки і координації інтересів влади різних рівнів – наднаціонального, національного і регіонального.

Взаємини центру і регіонів носять в Іспанії непростий характер, недарма тип цієї взаємодії можна визначити скоріше як «інституційний конфлікт». Двостороння взаємодія центральної влади і керівництва окремої автономії переважає над багатостороннім взаємодією між центром і регіонами. Почасти це пояснюється також історичними особливостями політичної культури Іспанії, політико-ідеологічним суперництвом, а часом і ворожістю урядової партії і політичного керівництва того чи іншого автономного співтовариства, а іноді, навпаки, – прагненням урядової партії в відсутності абсолютної більшості в конгресі депутатів парламенту знайти політичного союзника, отримавши парламентську підтримку регіональних партій.

В результаті процесу децентралізації держава не тільки втратила ряд інструментів регіональної політики (податкові, в першу чергу), передавши їх на регіональний рівень, а й погоджує ті чи інші заходи з регіональними (і місцевими) владами на принципах доповнюваності і співфінансування. Досить навести тут приклади відмови місцевої влади дати дозвіл на розміщення на своїй території індустріального парку, незгоди регіональних влад з пропозицією центру побудувати той чи інший об'єкт транспортної інфраструктури в конкретному регіоні тощо. Що стосується питань місцевого управління і самоврядування, то тут центр і регіони конкурують між собою.

Порівняно новий інститут нарад глав виконавчої влади держави і автономних співтовариств, створений в 2004 р, являє собою регулярні зустрічі голів центрального уряду, урядів 17 автономних співтовариств і автономних міст Сеута і Мелілья. Досвід діяльності подібних інституцій співпраці центру і регіонів мають країни, організовані в адміністративно-

територіальному плані за принципом кооперативного федералізму (наприклад, Німеччина і Австрія). Основна мета таких зборів - обговорення і прийняття угод з проблем, які представляють найбільшу важливість для держави автономій.

Становлення і розвиток цього інституту можна розглядати не тільки як вдосконалення системи державного управління, а й як інституційну адаптацію Іспанії в політичному просторі ЄС. Однак, як стверджує І. Л. Прохоренко, не можна однозначно стверджувати, що зростаюча активність регіонів, провінцій і муніципалітетів в системі багаторівневого управління Європейського союзу змінює внутрішньополітичний баланс в державі на користь субнаціональних акторів. Більш того, для Іспанії - країни, де відносини центру і регіонів було прийнято будувати на двосторонній основі, а конфлікт спочатку був їх головною формою, – залученість регіональних влад в процес імплементації через механізм багатостороннього співробітництва з центром, навпаки, виявляє тенденцію поступового руху від конфлікту до взаємодії за типом «кооперативного регіоналізму». Крім того, подібна співпраця в процесі імплементації доповнюється зміцненням горизонтальних зв'язків між автономними співтовариствами [119, с. 47].

Механізмом формування дієвого рівня місцевої влади в країнах Центральної та Східної Європи були обрані адміністративно-територіальна та муніципальні реформи, які мали місце в усіх країнах регіону. Спільним для всіх країн на шляху реформ було підвищення якості життя людини за рахунок створення умов для сталого розвитку територіальних громад як самостійних та дієздатних соціальних спільнот, члени яких матимуть можливість ефективно захищати власні права та інтереси шляхом участі у вирішенні питань місцевого значення [87].

Адміністративно-територіальні реформи в країнах регіону мали на меті перетворення регіонів на головних суб'єктів реалізації соціально-економічних програм розвитку, інфраструктурних та соціокультурних проектів, що забезпечується шляхом надання регіонам широких

повноважень. До проведення такого роду реформ підштовхували дві причини: об'єктивна – необхідність позбавитися політичного штучного адміністративно-територіального устрою та перейти до нового районування території на засадах економічної доцільності та самодостатності; суб'єктивна – прагнення набути членства в ЄС, де вимога щодо відповідності регіональної політики стандартам нового європейського регіоналізму та європейської статистичної служби NUTS дозволяла в майбутньому розраховувати на матеріальні та фінансові ресурси з ЄС.

Там, де процес реформування ініціювався знизу та ґрунтувався на волі до укрупнення адміністративних одиниць на добровільних началах, отримали більшого ефекту, ніж в тих країнах, де реформа відбувалося згори. Наразі в жодній з країн Центральної та Східної Європи адміністративно-територіальна реформа не отримала повного завершення й дотепер. Більшість країн перебувають в стані нового етапу розвитку, який спрямовується на подолання економічних дисбалансів між регіонами всередині держави.

Муниципальні реформи, які запроваджувалися в країнах регіону в контексті адміністративно-територіальних реформ спрямовувалися на формування дієвого, фінансово та матеріально самостійного інституту місцевого самоврядування та ствердження місцевої демократії на місцях.

Отже, проведений аналіз сучасного стану забезпечення регіонального розвитку в країнах європейського Союзу засвідчив наступне:

1. Перманентний процес удосконалення теоретичних засад управління регіональним розвитком у ЄС на певному етапі спричинив виникнення, а на сучасному етапі - утвердження спільної регіональної політики, яка ставить за мету нівелювання регіональних диспропорцій та створення передумов для гармонійного розвитку регіонів. Регіональна політика наднаціонального рівня здійснюється структурними підрозділами Європейського союзу згідно із затвердженими програмними цілями на кожні 7 років. Аналіз цих програмних періодів засвідчив певну еволюцію цілей регіонального розвитку, в якості яких зараз постають: конвергенція – згладжування нерівності між країнами й

регіонами; збільшення трудової зайнятості й конкурентоспроможності регіонів; європейська міжтериторіальна співпраця (транскордонна, транснаціональна й міжрегіональна).

2. Фінансовими інструментами регіональної політики ЄС, спрямованими на зменшення розриву в розвитку між різними регіонами та країнами Європейського Союзу і досягнення економічного й соціального згуртування, є структурні фонди. Створення та діяльність структурних фондів значною вплинуло на зміст регіональної політики, яка в той же час вимагала від них відповідності реаліям життя. Реформи структурних фондів 1988-2013 років докорінно переглянули регіональну політику ЄС, запровадивши нові принципи, які дозволили перейти від випадкових, некоординованих дій до комплексної структурної діяльності, метою якої було зростання результативності та ефективності регіональної допомоги задля зростання згуртування країн-членів. Наразі залишилися лише три структурні фонди – Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд та Фонд згуртування. Для того, щоб отримати гроші структурних фондів ЄС, відтепер регіони повинні будуть довести не свою відсталість, а здатність внести вклад у виконання стратегії «Європа 2020».

3. Національні політики країн-членів ЄС формуються з урахуванням основних програмних документів ЄС щодо регіонального розвитку, однак мають свої відмінності в кожній країні, що викликано особливостями історичного, економічного та соціокультурного змісту.

Німеччина є прикладом кооперативної моделі федералізму, якому властиві висока роль федерального рівня влади в соціально-економічному розвитку країни і регіонів, значні масштаби міжрегіонального перерозподілу бюджетних коштів тощо. Підтримка промисловості в рамках внутрішньої регіональної політики Німеччини здійснюється за допомогою федеральних інвестиційних субсидій, на яку можуть претендувати всі без винятку підприємства, незалежно від їх розмірів. Це принципово важливо, оскільки

тільки збалансований розвиток бізнесу різних масштабів дозволяє забезпечити стійкість регіонального розвитку.

Регіональна політика в Італії є цікавим прикладом забезпечення сталого розвитку шляхом запровадження децентралізації у вигляді фіскального федералізму. Згідно із положеннями фіскального федералізму функції, які передані у відання місцевої влади, повинні фінансуватися за рахунок місцевих податкових надходжень. По суті, фіскальний федералізм полягає в тому, що ті, хто збирають податки, контролюють тих, хто їх витрачає, що змушує уважніше ставитися до витрачання коштів.

У сучасній Іспанії склалася «трирівнева модель» регіональної політики, в основі якої лежить механізм ув'язки і координації інтересів влади різних рівнів – наднаціонального, національного і регіонального. Взаємини центру і регіонів носять ознаки «інституційного конфлікту». Двостороння взаємодія центральної влади і керівництва окремої автономії переважає над багатостороннім взаємодією між центром і регіонами. Для урегулювання сторін запроваджено практику спільних зібрань, конференцій, основна мета яких - обговорення і прийняття угод з проблем, які представляють найбільшу важливість для держави автономій. Наразі такий інститут виявляє тенденцію поступового руху від конфлікту до взаємодії за типом кооперативного регіоналізму в Іспанії.

В країнах-молодих членах ЄС триває процес здійснення адміністративно-територіальних реформ, які мають на меті перетворення регіонів на головних суб'єктів реалізації соціально-економічних програм розвитку, інфраструктурних та соціокультурних проектів, що забезпечується шляхом надання регіонам широких повноважень.

*4.2. Досвід урядування регіонального розвитку в інших країнах світу.*

Для аналізу сучасного досвіду здійснення регіонального розвитку в інших, ніж Європа, країнах світу необхідно обрати найбільш значущі приклади, які, з одного боку, відрізняються від європейського, а з іншого – надають приклади існування загальносвітових тенденцій, що в подальшому можна бути розглядати як корисний приклад для побудови української моделі регіонального розвитку.

Традиційно аналіз практик здійснення регіонального розвитку розпочинають з США. Регулювання регіонального розвитку, а отже, й регіональна політика в США суттєво відрізняються від інших країн світу, передусім європейських. Якщо в Європі вже не одну сотню років працюють над проблемою територіальних диспропорцій, то у Сполучених Штатах почали активно займатися внутрішньостатівськими асиметріями лише в 60–70 рр. ХХ ст. з прийняттям федеральних законів, що мали на меті виконання деяких загальнодержавних програм. Серед них слід зазначити такі закони: «Про суспільні роботи та економічний розвиток» (196 р.), який визначив механізми та інструменти державної підтримки депресивних регіонів; «Про міжурядове співробітництво» (1968 р.), що закріпив розподіл повноважень між федеральними та місцевими органами влади [Див: 120].

США вважають прикладом неоліберального варіанту регіональної політики, який характеризується високим ступенем регулювання доходів громадян та перерозподілу ресурсів між штатами.

На відміну від багатьох інших країн, регулювання регіонального розвитку в США є децентралізованим. Відмінною рисою американської федерації є швидке за історичними мірками її перетворення з форми державного устрою в інструмент вирішення соціально-економічних проблем. «Нові рубежі» Дж. Кеннеді, «Велике суспільство» Л. Джонсона, «Новий федералізм» Р. Рейгана, «Нове партнерство» У. Клінтона, «Ми повинні повністю змінити Америку» Б. Обама, «Зробимо Америку великою знову»



Д. Трамп – всі ці програми і гасла диктувалися необхідністю реформ в адміністративній, економічній, податково-бюджетної та соціальної сферах.

Проведення зазначених реформ пов'язане зі змінами в міжурядових відносинах. З цієї точки зору американський федералізм нагадує маятник, що відхиляється під впливом зрушень в розподілі видаткових повноважень і зобов'язань між рівнями бюджетної системи США або в бік централізації, або децентралізації. Але оскільки в часі ці відхилення врівноважують один одного, вони не досягають критичних значень, надаючи державної конструкції якості гнучкості і стійкості.

Коливання між централізацією і децентралізацією залежать від стану бюджетів та американської економіки загалом, від змін в настроях електорату, рішень Верховного суду, розстановки партійно-політичних сил в Конгресі в періоди бюджетних конфліктів, від створених відносин між Конгресом і Президентом США, а також від пріоритетів, ідеологічних установок і поставлених американською адміністрацією завдань щодо курсу внутрішньої політики.

На ці коливання істотно впливає конфлікт ліберальних і консервативних ідей і ціннісних установок в США. Перемоги демократів і республіканців чергуються з достатньою періодичністю, що дозволяє говорити про ліберально-консервативну циклічність американської соціально-політичної та економічної історії. Проте зазначені коливання фундаментально не спотворюють рівноважний стан системи розподілу видаткових зобов'язань між рівнями державної влади. Навіть з приходом нової американської адміністрації Д. Трамп мова йде не про скасування запущеного механізму дистрибуції суспільних благ, а лише про його коригування. Стійкості розподільчій системі надає орієнтація американської адміністрації на центризм, помірні консервативні і ліберальні цінності у внутрішній політиці США.

Схильність демократів до централізації позначається в наданні пріоритетного значення трансфертам для реалізації десятків соціально-

економічних програм у штатах і на місцях. Централізація досягається розширенням повноважень Конгресу США, посиленням ролі виконавчих федеральних інститутів. Однак для всебічної оцінки дані показники є недостатніми і потрібні додаткові індикатори, з яких можна виділити: час дії такого втручання; чисельність населення, охопленого програмою; стійкість законодавчої основи; наявність великого і розгалуженого адміністративного апарату [124, с. 87].

Позначається на централізації і економічна ситуація в країні. Наочним прикладом є криза 2008–2009 рр. Під час якого падіння бюджетних доходів спостерігалось в 47 з 50 штатів. У цих умовах Адміністрацією Б. Обама був зроблений упор на етатизм, посилення централізовано регулюючих став в соціально-економічній політиці.

Сучасна політика США віддає перевагу непрямим методам державного втручання в регіональний розвиток шляхом запровадження фінансових та податкових пільг, грантів, субсидій та цільового фінансування. «Це не означає, що відбулася відмова від прямого втручання держави. Воно наразі здійснюється через державні регіональні корпорації, які створюються для реалізації великих програм, націлених на розвиток відсталих регіонів, зокрема за допомогою залучення іноземних та вітчизняних інвесторів. Такі корпорації роблять акцент на випуску нових продуктів та запровадженні нових технологій» [1, с. 187]. Наявність широкого державного втручання в економіку спростовує цю думку про США як модель пасивної ролі держави.

Фінансування діяльності адміністрацій штатів протікає за трьома основними каналами мобілізації грошових ресурсів: надходжень від власних податкових та неподаткових доходів; позичкових коштів на ринку позичкового капіталу; податкового стимулювання та фінансової підтримки бюджетів штатів у вигляді федеральних трансфертів (грантів), які формують їх доходи. Гранти виділяються з бюджету вищого рівня для цільового фінансування конкретної програми або проекту. У США 50% грантів надається на основі взаємної вкладу, тобто федеральний центр виділяє

бюджетні кошти за умови, якщо штат вкладає свою частину бюджетних коштів. Трансфери є третьою за величиною витратною статтею федерального бюджету США (в середньому 15 %) після витрат на соціальне страхування та національну оборону і передаються штатам на підтримку комунальної інфраструктури, виплати багатодітним сім'ям, забезпечення зайнятості та професійної підготовки кадрів, на освіту інвалідів, дорослих і двомовну освіту для іммігрантів; стипендії і позики студентам тощо.

У Конституції США немає статті, що наділяє федеральний апарат повноваженнями і обов'язком прямого регулювання на рівні штату або місцевої адміністрації сфер освіти, охорони здоров'я, будівництва та оновлення житла й дорожніх магістралей, шкіл і лікарень, а також вирішувати проблеми боротьби з бідністю і злочинністю. Американське законодавство не містить пунктів, що зобов'язують штат вводити нормативи, які стосуються будівництва на його території нефедеральних об'єктів, або здійснювати контроль за підтриманням соціальної та дорожньо-транспортної інфраструктури. Жоден штат не зобов'язаний приймати федеральну допомогу, однак, за словами Т. Дью, «штати не в змозі встояти перед спокусою отримати з федерального бюджету кошти, добре розуміючи, що в разі відмови американські громадяни позбавляються належного їм права повернути частину вилучених у них через податкову систему доходів, яким можуть скористатися уряди інших штатів і міст» [Див.: 182].

Подібний підхід, який демонструє м'яку інтервенцію центру в діяльність субфедеральних рівнів управління, продиктований, по-перше, небажанням федеральної влади прямо втручатися в сфери конституційних повноважень штатів, округів і міст, щоб уникнути конфліктів; по-друге, урахуванням компетентності субфедеральних структур управління в питаннях місцевого значення; по-третє, прагненням штатів обмежити зростання впливу федеральної бюрократії.

Відсутність жорстко-централізованого підходу федерального уряду в галузі регіональної політики призводить до слабкої вертикальної координації

дій в області соціально-економічного планування. Однак в цьому є свої переваги. У США соціально-економічний розвиток на рівні штату або міста визначається місцевими інтересами, що в більшості випадків підвищує ймовірність реалізації розроблених планів і стратегій.

Податків і міжбюджетних трансфертів муніципалітетам часто не вистачає, тому місцевій владі доводиться шукати додаткові джерела доходів та способи оптимізації витрат. Зокрема, компенсацією місцевих бюджетних дефіцитів служать підвищення тарифів за послуги, скорочення штату адміністративних службовців, контракти з НКО, аутсорсинг тощо.

Після кризи 2008–2009 рр. пріоритетним напрямком регіональної політики адміністрації США стало залучення внутрішніх і стимулювання зовнішніх інвестицій для створення робочих місць і відновлення економіки. Для цих цілей була забезпечена максимальна підтримка потенційним інвесторам у вигляді пільгового банківського кредитування.

На окрему увагу заслуговує досвід США в створенні підприємницьких зон і технопарків як альтернативи прямого фінансування федеральним бюджетом програм соціально-економічного розвитку штатів і соціальної допомоги. Під підприємницькою зоною розуміється обмежена міська територія, на якій тривалий період спостерігався спад економічної активності. Наразі в США існує більше як 1500 підприємницьких зон всіх рівнів майже у 700 містах, приміських і сільських районах. Їх поширення пояснюється економічними та іншими пільгами, які надаються американським компаніям, що діють на їх території. Крім економічних стимулів для підприємців спрощена процедура ведення документації, знижені вимоги до стандартів з охорони навколишнього середовища і нормам безпеки. Функціонування таких зон сприяє також скороченню бюджетних асигнувань на різні програми і поступовому збільшенню податкових надходжень до бюджетів різних рівнів від підприємств і громадян в результаті пожвавлення економічної діяльності та збільшення числа зайнятих.

Одну з провідних ролей у розвитку національної економіки відіграють розташовані в штатах науково-технологічні кластерні об'єднання. За кластерною моделлю виробництва функціонує більше 50 % всіх американських підприємств в країні, які максимально використовують в регіоні його природний, кадровий і інтеграційний потенціали.

Період 1980–90-х років в США характеризувався формуванням технопарків другого покоління, зростанням їх числа при університетах (було створено 47 нових технопарків і 25 з'явилися в 1990-і роки) завдяки зростанню інвестицій в венчурні підприємства. На сьогодні в США налічується близько 200 технопарків (більше 30% їх загальносвітової чисельності). Вони є, як правило, власністю на пайових засадах університету, місцевого муніципалітету і акціонерних товариств. Деякі з технопарків функціонують на прибутковій основі, інші є некомерційними організаціями [Див.: 73].

Таким чином, як було показано вище, навіть за децентралізованої моделі федералізму економічні відносини центру і територій в США включають в себе і міжбюджетні відносини, і досить великий комплекс заходів підтримки економічного розвитку територій. У США є федеральний закон про регіональний розвиток, цілий ряд структур, що займаються регіональної проблематикою, а ступінь залежності бюджетів штатів від фінансової допомоги з федерального бюджету є не значною.

Регіональна політика Японії безпосередньо пов'язана з індикативним плануванням, в процесі якого велика роль відводиться тісній взаємодії держави та приватного бізнесу. Плани соціально-економічного розвитку, які регулярно приймаються починаючи з 1950-х років представляють по суті державні програми, що орієнтуються на мобілізацію секторів економіки на виконання загальнонаціональних задач. З прийняттям кожного нового плану посилюється його регіональний аспект. Так, у плані розміщення промисловості 1961–1970 років передбачалося обмеження концентрації промисловості в певних агломераціях Японії, а вже у плані 1967–1971 років

пріоритет був відданий прискореному розвитку інфраструктури у більш віддалених регіонах. У наступних планах ставилися завдання більш раціонального розміщення виробничих сил та населення по території держави, а також розпорошення адміністративних функції державних установ тощо.

Для здійснення регіональної політики в Японії використовується різноманітні методи, зокрема: субсидії центрального уряду місцевим органам влади на будівництво об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, державні займи на прискорення будівництва важливих індустріальних об'єктів та надання податкових пільг компаніям, що створюють виробничі можливості в регіонах, що розвиваються тощо.

Російський дослідник Є. Л. Плисецький виділяє такі відмінні риси регіональної політики Японії: по-перше, чітке вираження законодавчого початку в питаннях регіонального розвитку та розміщення виробничих сил у вигляді комплексу законів, які регулюють практично всі сторони регіонального планування; по-друге, субсидювання приватних інвестицій; по-третє, першочергова увага на питаннях розвитку інфраструктури як стратегічного напрямку японської індустріалізації, пов'язаного з збільшенням експорту; по-четверте, включення в загальнодержавні плани соціально-економічного розвитку планів територіального розвитку, що сприяють регулюванню регіональних пропорції національної економіки [111, с. 37–38].

Для Китаю з його великою територією та суттєвими відмінностями в природних, соціально-економічних, етнокультурних та інших умовах регіональна політика завжди представляла собою цінність. Саме тому в складі Державної ради (уряду) працюють міністерства та відомства, що займаються проблемами регіонального розвитку. До їх складу зокрема відносять Державний плановий комітет, Державний економічний комітет, Державний комітет у справах національностей тощо.

У цілях регіональної політики використовується розподіл країни на три економічні зони: східну (приморську) зону – найбільш розвинену в

економічному та соціальному відношенні частину Китаю з потужною важкою та легкою промисловістю та інтенсивним сільським господарством; центральну зону, а також західну зону - саму велику за територією, але найвідсталішу за рівнем економічного розвитку, переважно аграрну. Поряд з економічними зонами з кінця 1950-х років стали виділяти більш дрібні економічні регіони (макрорегіони), яких наразі налічується 6 [Див.: 82].

Поділ на три зони сприяв і появі трьох етапів регіональної політики Китаю. На першому етапі, якій відбувся в 1989-90-х роках, зусилля уряду були сконцентровані на східному регіоні із потужною промисловістю. В результаті східний регіон став свого роду локомотивом китайської економіки та дозволив перейти до другого етапу – до освоєння центральної зони. На початку XXI ст. Китай отримав можливості, перш за все, матеріальні та фінансові, для початку третього етапу регіональної політики – розвитку західної, найбільш відсталої в економічному відношенні зони [Див.: 75].

Основні зусилля влади Китаю в області регіональної політики спрямовані на розробку та реалізацію конкретних регіональних планів та програм з метою забезпечення збалансованого розвитку різноманітних регіонів країни, регулювання народжуваності, більш повного використання місцевих природних ресурсів та активізацію місцевих ініціатив. Невід'ємною частиною регіональної політики Китаю є створення адміністративних економічних утворень з режимами спеціальних або вільних економічних зон, які багато в чому сприяли підйому східної економічної зони, а в кінцевому рахунку всієї китайської економіки. Зокрема мова йде про такі вільні економічні зони як Шеньжень, Чжухай, Шаньтоу з провінції Гуандун, Сяминь у провінції Фуцзянь тощо [111, с. 39].

Основна функція вільних економічних зон в Китаї – це всебічне залучення та використання іноземного капіталу, який в межах цих зон отримує ряд пільг, зокрема податкових. Розташовані в вільній економічній зоні підприємства звільняються від сплати мита на імпорт виробничого обладнання, запчастин, транспортних засобів тощо. Аналогічним чином

звільняються від сплати мита всі вироблені підприємствами експортні товари, крім тих, експорт яких обмежений.

Серед країн, що розвиваються, найбільшим досвідом в області планування та управління господарством відрізняється Індія, яка на відміну від Китаю, де до 1990-х рр. значну роль в регулюванні економічного розвитку відігравав державний сектор, в Індії поряд з державою в здійсненні регіональної політики активно брав участь місцевий приватний та іноземний капітал.

Основна ланка в регіональному розвитку Індії, яка є федеративною державою, є штати, утворені переважно за національним та етнічними принципом. З одного боку, штати володіють значними можливостями для самостійного економічного зростання, оскільки до їх компетенції відноситься проведення аграрних перетворень, використання земельних, водних та лісових ресурсів, розвиток дрібної та середньої промисловості, з іншого боку, тут проявляються тенденції діяльності регіональних етнічних еліт, які в кінцевому рахунку призводять до автаркії та наносять урон розвитку всієї держави та окремих її частин.

Індії характерна значна нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих територій, тому пріоритетними напрямками регіональної політики держави в останні десятиліття є: розвиток найбільш відсталих територій з глибинних частин країни, де переважають дрібне сільськогосподарське виробництво зі збереженням пережитків феодалізму; децентралізація крупних промислових портових центрів, таких як Мумбай, Колката, Ченнай, де сконцентровано приблизно 70 % промисловості країни; створення так званих «коридорів зростання» транспортних магістралей тощо [Див.: 102].

Загальним недоліком регіональної політики Індії вважають відсутність всебічно розробленої стратегії регіонального соціально-економічного розвитку; низьку якість розрахунків та обґрунтування регіональних проектів та програм; дефіцит державних коштів на їх здійснення; відсутність



координації між відомствами та організаціями, що відповідають за регіональну політику, а також між центральними і місцевими органами влади; слабкі кадри; збереження пережитків патріархального родового устрою; слабка обізнаність про національну територію; слабка регіональна статистика тощо [111, с. 39].

Звернення до досвіду регіональної політики Латинської Америки обумовлено тим, що цей макрорегіон в останні роки звертає на себе увагу в силу динамічного економічного розвитку. Причини економічної відсталості регіонів латиноамериканських країн загалом відомі. Це низький рівень розвитку людського капіталу, проблеми на ринку праці, нестача інновацій, нерозвиненість інфраструктури, низька продуктивність праці, відсутність кластеризації тощо.

Якщо спробувати дуже коротко охарактеризувати досвід регіональної політики в країнах Латинської Америки, то можна сказати, що спочатку - з другої половини 1940-х років – в країнах макрорегіону орієнтувалися на досвід економічно розвинених країн, копіюючи його з деяким запізненням, і запозичували відпрацьовані інструменти підтримки проблемних регіонів.

Уряди країн Латинської Америки з початку 1990-х років спиралися на ліберальні ідеї, що фактично означало відмову від значимої регіональної політики. У ці роки надії на скорочення міжрегіональних відмінностей зв'язувалися з початком політики децентралізації, але вони зазнали краху багато в чому через обмеженість самої децентралізації. Опора на ідеї «Вашингтонського консенсусу» привела до збереження значних територіальних диспропорцій в країнах Латинської Америки.

У 2000-і роки економічне зростання в країнах Латинської Америки було обумовлено зростаючим попитом з боку Китаю на природні ресурси. Це формально призвело до зростання ВВП в сировинних регіонах і деякого скорочення міжрегіональних відмінностей за рівнем економічного розвитку, але суттєвих структурних зрушень не відбулося. В ці роки кілька латиноамериканських країн висунули нові плани територіального розвитку і

сформулювали цілі, спрямовані на скорочення сильних внутрішніх дисбалансів. Ці нові «політики» передбачали програми територіальної конкурентоспроможності, підтримку кластерів, розвиток інфраструктури і міжкордонну інтеграцію. Прикладами таких країн є Еквадор, Аргентина, Перу і особливо Бразилія.

При всій слабкості регіональної політики в країнах Латинської Америки в останні десятиліття основним економічним аргументом залишається те, що регіональна політика потрібна для максимізації темпів загальноекономічного зростання в країні, оскільки без використання потенціалу розвитку всіх регіонів неможливо забезпечити максимально високі темпи зростання. Найважливіший неекономічний аргумент - підтримка найпроблемніших регіонів необхідна заради запобігання ризиків соціально-політичної нестабільності і забезпечення, тим самим, територіальної цілісності країни.

В якості інших аргументів називаються також наступні: негативні наслідки для сімей та окремих індивідуумів, пов'язані з міграцією; наявність «історичного» фактора соціально-економічної диференціації регіонів; зростаючі екологічні ризики, обумовлені змінами клімату, сильною експансією міст або зростаючим використанням природних ресурсів [Див.: 180].

Для Латинської Америки актуальним є питання поєднання двох різних проблем - територіальних диспропорцій в доходах і якості життя населення і диспропорцій в розміщенні виробництва і населення, хоча між ними існує взаємозв'язок. Таке поєднання відбувається через те, що навіть за часів панування ліберальних ідей в країнах соціально-орієнтованої ринкової економіки здійснюється скорочення міжрегіональних відмінностей в доходах населення в межах вирішення більш загальної проблеми вдосконалення розподілу доходів між громадянами. Латиноамериканські автори абсолютно справедливо говорять про необхідність різних підходів до вирівнювання цих двох видів диспропорцій. При цьому відзначають, що неможливо домогтися

реального вирівнювання доходів населення без вирівнювання економічного розвитку регіонів, а й навпаки, вирівнювання економічного розвитку регіонів не вирішує проблему внутривирівнювання нерівності населення за доходами, причому як в «багатих», так і «бідних» регіонах [Див.: 124, с. 99].

Досить цікавим з огляду на українську реальність є досвід Мексики. Керуючись настановами «Вашингтонського консенсусу», національний уряд сформував концепцію регіонального розвитку, сфокусовану на двох напрямках:

- соціальна політика, що реалізується переважно через створення інститутів і програм соціального розвитку (розробку програми національної солідарності, створення Міністерства соціального розвитку) і через децентралізацію видатків, фіскальний федералізм і створення регіональних інститутів, відповідальних за розробку програм соціального розвитку;

- міське планування, націлене на посилення територіальної децентралізації, вдосконалення міських служб та посилення муніципалітетів і розвиток центрів населення [Див.: 124, с. 100–102].

Незважаючи на відновлення економічного зростання, скорочення державного боргу, мексиканська економіка до кінця розглянутого періоду відчувала сильний тиск з боку платіжного балансу (мав місце торговий дисбаланс) і переоціненою національної валюти (песо), що ставило під сумнів стійкість національної економіки. Це підтвердилося і політичною кризою.

У період 2000–2006 рр. новий уряд продовжив дотримувалося неоліберальних поглядів, які стали основою економічної політики з середини 1980-х років. Регіональна політика в цей період звелася до соціальної політики, підтримки регіонів з екстремальної бідністю. У Мексиці саме в 2000-2006 рр. в межах розвитку стратегічного планування з'явилися мезорегіони для координації урядів штатів; було засновано п'ять регіональних трастів для реалізації планів і проектів регіонального розвитку; був створений президентський офіс стратегічного планування та регіонального

розвитку. З федерального бюджету виділялися кошти для реалізації декількох сотень проектів в найбільш розвинених регіонах країни, розвивалися регіональні автодороги, реалізовувалися програми розвитку прикордонних регіонів тощо. Крім того, існували програми, спрямовані на збільшення конкурентоспроможності регіонів, тривала реалізація й програм міського розвитку.

Проте у 2006–2012 рр. кардинальних змін не відбулося. Характеризуючи регіональну політику останніх років, латиноамериканські автори наводять інформацію про досить різноманітні заходи регіональної політики, але загальною логікою регіональної політики ці інструменти не були об'єднані.

Мексиканський досвід регіональної політики змушує говорити про ще одну проблему, насправді загальну для латиноамериканських країн, та актуальну для сучасної України. Це проблема відсутності наступності (стабільності) у регіональній політиці. Коли підходи до державного регулювання регіонального розвитку змінюються кожні кілька років, неможливо домогтися реальних результатів у скороченні міжрегіональних відмінностей або зниженні концентрації населення і економічної активності. Тут варто згадати досвід економічно розвинених країн, у багатьох з яких, незважаючи на зміну правлячих партій, регіональна політика відрізняється досить високою стабільністю.

Підводячи підсумок розгляду латиноамериканського і, зокрема, мексиканського досвіду регіональної політики, можна сказати, що запозичити з нього щось позитивне досить складно. Разом з тим цей досвід дуже повчальний як ілюстрація особливостей регіональної політики при домінуванні ліберальних підходів до питань державного регулювання економіки.

Отже, підводячи підсумок дослідженню світового досвіду здійснення регіональної політики в сучасних країнах можна зробити наступні висновки.

1. Загальносвітовою тенденцією формування концептуальних засад здійснення регіональної політики залишається ідея регіонального розвитку, основою якої є концепція сталого розвитку. Отже, переважна кількість країн світу обирає економічний, соціальний та екологічний розвиток як орієнтири регіональної політики. Теоретичною основою такої політики залишається неоліберальна модель державної політики країни, започаткована США наприкінці ХХ ст. та поширена в країнах світу, що розвиваються, у вигляді програми «Вашингтонський консенсус».

2. Така політика передбачає децентралізацію державної політики із збереженням незначного державного втручання в регіональний розвиток шляхом запровадження фіскального федералізму, а також створення відповідних умов для саморозвитку регіонів шляхом залучення іноземного капіталу та створення різного роду технопарків, підприємницьких зон, кластерів тощо. Отже, інструментами державної політики регіонального розвитку залишаються планування та прогнозування, фіскальна політика та економічні регулятори. Кожна з країн світу обирає власні інструменти та будує національну модель регіонального розвитку, що виправдано наявністю значних відмінностей в соціально-економічному, історичному, культурно-ментальному тощо розвитку.

3. На відміну від європейських країн, де державне регулювання регіонального розвитку як правило розповсюджуються на всю територію держав, не зважаючи на форму територіальної організації в ній (федерація чи унітаризм), у США регіональна політика також передбачає державне втручання, однак воно носить адресний характер, спрямований на вирішення локальних регіональних проблем. Федеральна влада переймається питаннями підтримки єдиного по всій державі рівня доходів населення, тому переважна більшість допомоги штатам здійснюється у вигляді міжбюджетних грантів саме в цій площині. Крім того держава стимулює регіони до пошуку власних джерел розвитку, зокрема шляхом створення підприємницьких зон, кластерів, технопарків тощо.

4. Досвід країн Латинської Америки є досить корисним для України як приклад неспроможності неоліберальної моделі регіональної політики, що складається з соціальної складової та міського планування, забезпечити сталий розвиток та добробут населення без застосування інших економічних важелів – кластерів, вільних зон, технопарків тощо, а також відсутності стабільності в суспільстві та наступності в підходах до регіональної політики.

#### *4.3. Еволюційні засади та орієнтири сучасної регіональної політики України.*

Одним із важливих напрямів державної політики сучасної України є розвиток регіонів в контексті взятих зобов'язань щодо інтеграції в Європейський простір та побудови сучасної держави світового рівня. Все це вимагає сильної та дієвої державної регіональної політики, яка повинна бути важливою складовою загальнодержавної політики країни.

Досвід становлення незалежної України довів надзвичайну важливість її державної регіональної політики. Традиційно регіональна політика розглядається як процес формування структурних і параметричних змін у територіальній організації суспільства, реалізація якого передбачає різнорівневий вплив органів влади: від регулятивних дій держави до інструментів регіонального та місцевого самоуправління. Певні позитивні зрушення, на жаль, не завжди підкріплювалися системністю процесів регіоналізації та удосконаленням «центр-регіони», міжрегіональними відносинами та міжбюджетними відносинами. Економічні, а особливо політичні новації останніх років потребують нової концепції та моделі регіональної політики.

Розглядаючи історично-еволюційний ракурс формування державної політики регіонального розвитку, провідні регіоналісти України виокремлюють низку етапів становлення регіональної політики, кожен з яких характеризується переліком стратегічних пріоритетів та інституційних

особливостей. Вважаємо за доцільне виділення лише чотирьох часових періодів у формуванні регіональної політики в Україні, що мають сутнісні характерні ознаки і відмінності, зокрема: 1) 1991–1999 рр.; 2) 2000–2008 рр.; 3) 2009–2013 рр., 4) 2014 – по теперішній час.

Так, період 1991–1999 рр. пов'язаний із становленням регіональної політики як складової державної політики незалежної держави, формуванням відповідного інституційного забезпечення у вигляді владних інституцій, розробкою правового забезпечення формування та здійснення регіональної політики України, перш за все, пов'язаного із започаткуванням місцевого самоврядування як окремого рівня влади в Україні та підвищення його ролі у розв'язанні соціально-економічних проблем регіонів.

Другий етап розвитку регіональної політики України пов'язаний із часовим періодом 2000–2008 років і характеризувався визнанням регіональної політики як складової загальнонаціональної політики України. В цей час звернули увагу законодавці на створення економічних засад стимулювання розвитку регіонів і подолання їх репресивності. Саме в цей період в практику було введено укладання регіональних угод між центральною та регіональною владою, а також увага була сконцентрована на необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи.

Особливим значенням для подальшого розвитку регіональної політики на цьому етапі в Україні стало запровадження в практику вітчизняного державного будівництва стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів і міст України, згідно з яким кожний регіон України мав розробити власну стратегію розвитку. Задля забезпечення цього процесу органами державної влади України були затверджені методичні рекомендації щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання.

У 2005–2006 роках робота з нормативного забезпечення регіональної політики суттєво активізувалася. Зокрема, у 2005 р. прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [114], який визначив правові,

економічні та організаційні засади реалізації державної політики стимулювання розвитку регіонів і подолання депресивності територій. У відповідності до положень цього закону 21 липня 2006 р. Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 року [33]. Ухвалення такого документа стало важливим етапом удосконалення організаційно-правового забезпечення державної політики регулювання регіонального розвитку.

Саме в межах Стратегії уперше було визначено ключові проблеми регіонального розвитку, які на той час необхідно було подолати для забезпечення сталого розвитку України як держави. До таких проблем законодавець відніс наступне: низька інвестиційна привабливість регіонів та інноваційна активність в них; нерозвинута виробнича та соціальна інфраструктура; зростання регіональних диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку регіонів; слабкі міжрегіональні зв'язки; нераціональне використання людського потенціалу [Див. : 33].

Крім того Стратегія розвитку регіонів чітко визначала й основні перешкоди, які стояли на шляху подолання виявлених проблем, що на той час носило революційний характер, адже визнання перешкоди вже є шляхом до її подолання. Зокрема, в якості таких перешкод називалися: низький рівень ефективності системи державного управління регіональним розвитком, що спричинене недооцінкою державної регіональної політики як невід'ємної складової соціально-економічної політики; незавершеність формування нормативно-правової бази з питань державної регіональної політики; відсутність ефективних та дієвих механізмів регулювання взаємовідносин центральних органів виконавчої влади з регіонами та регіонів між собою; безсистемність, фрагментарність застосування визначених на законодавчому рівні інструментів стимулювання розвитку регіонів; відсутність єдиної системи стратегічного планування та механізму узгодження стратегічних пріоритетів розвитку держави та регіонів; недосконалість адміністративно-територіального устрою [32, с. 753].



Визнаючи наявність зазначених вище проблем та необхідність запровадження певних дій щодо їх подолання призвело до визначення 4 основних пріоритетів державної регіональної політики з точки зору загальнонаціональних потреб на період до 2015 року, які отримали силу закону: підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу; забезпечення розвитку людських ресурсів; розвиток міжрегіонального співробітництва та створення інституціональних умов для регіонального розвитку [Див. : 33].

Третій етап розвитку регіональної політики України хронологічно припадає на 2009–2013 роки. В цей час Україна охоплена бажанням вступити до Європейського Союзу, тому в регіональній політиці намагалася наслідувати стандарти регіональної політики ЄС, а також виконувати ті вимоги, які ЄС висувала до України як країни-претендентки на вступ до ЄС. Найактуальнішою проблемою було проведення адміністративної та адміністративно-територіальної реформ; визнанні у якості пріоритетів регіональної політики міжрегіональної інтеграції та стимулювання регіональних «точок зростання» економіки; обґрунтуванні статусу депресивних територій як законодавчої дефініції тощо.

Ще одним актуальним питанням цього періоду була необхідність реформи міжбюджетних відносин та проведенні поступової фіскальної децентралізації шляхом збільшення фінансової спроможності місцевих бюджетів і реформування системи трансфертів. На шляху до вирішення даного питання було прийняття нової редакції Податкового та Бюджетного кодексів України, які наблизили фіскальну систему України до європейських стандартів, але не вирішило питань матеріального забезпечення територіальних громад України. Навпаки, це загострило питання про адміністративно-територіальну реформу та актуалізувало доцільність об'єднання територіальних громад з метою створення самодостатньої у всіх відношеннях одиниці.

Аналіз процесів регіонального розвитку в цей період в Україні констатує певні негативні тенденції, зокрема: поглиблення міжрегіональних суперечностей, зростання диспропорцій та загострення економічних і соціальних проблем регіонів. Головною причиною цих тенденцій є те, що в Україні не було створено цілісної дієвої системи реалізації державної регіональної політики, не сформовано ефективного механізму взаємовідносин центру з регіонами та регіонів між собою.

Протягом багатьох років рішення щодо регулювання регіонального розвитку суттєво залежали від суб'єктивних чинників, зокрема політичних процесів, що не завжди відповідали офіційно визначеним пріоритетам і завданням регіональної політики. Головною перешкодою було небажання політичної еліти відмовитися від ручного управління регіонами.

Збереження непрозорості та суб'єктивності у прийнятті рішень щодо регіонального розвитку дозволяло вищим посадовим особам держави мати необмежений вплив на керівників регіонального і місцевого рівня. За такої ситуації формування інституційного й законодавчого поля діяльності з регулювання розвитку адміністративно-територіальних одиниць не відзначалося активністю та системністю підходу.

Новий етап в розвитку регіональної політики України розпочинається після Революції гідності, коли питання про демократизацію держави напряду поклили в залежність від якості розвитку регіонів. Важливим кроком на шляху модернізації державної регіональної політики стало затвердження Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року [34]. До позитивних сторін документа слід віднести: застосування інтегрованого підходу при формуванні цілей та пріоритетів державної регіональної політики, який передбачатиме поєднання секторального, територіального та управлінського підходів; визначення інституційних партнерів реалізації Стратегії; створення системи індикаторів результатів реалізації Стратегії.

При цьому у новій Стратегії регіонального розвитку не зроблено необхідний акцент на проблемі децентралізації влади в Україні, а сьогодні

ситуація в країні вимагатиме врахування її особливостей. Поділяємо думку експертів Центру стратегічних досліджень про те, що «намагання визначити перспективи регіонального розвитку за допомогою використання інструментарію стратегічного планування безумовно є прогресивним кроком на шляху удосконалення методів управління регіональним розвитком, однак відсутність узгодження стратегічних пріоритетів розвитку регіонів із загальнонаціональними, секторальними та галузевими не забезпечили ефективність реалізації національної та регіональних стратегій» [149, с. 128].

Два роки реалізації прийнятої Стратегії свідчать про те, що зазначений документ далекий від досконалості. Зокрема, він містить велику кількість визначених цілей, через що втрачається їх пріоритетність, виникає «конфліктність» між різними цілями, крім того розпорошуються ресурси, необхідні для їх досягнення, тому діяльність управлінських структур виявляється непродуктивною через неузгодженість дій. За таких умов очевидною є необхідність чіткої ієрархічної структуризації цілей регіонального розвитку, які мають установлюватись виходячи з реалій сьогодення та з урахуванням зміни пріоритетів у рамках усього світового співтовариства, а не застосування усталених виробничих підходів, що використовувались протягом попередніх десятиліть [Див.: 150].

Тож процедуру розроблення та прийняття Державної стратегії регіонального розвитку слід визнати не лише недемократичною, а й навіть такою, що суперечить проголошеному курсу на децентралізацію влади, оскільки фактично перетворює органи місцевого самоврядування на виконавців рішень, прийнятих центром щодо їх діяльності.

Централізація виявляється й у бажанні держави контролювати процес самоорганізації на місцевому рівні шляхом створення при кожній обласній адміністрації агенції регіонального розвитку та вироблення типового положення про їх діяльність. Крім того, стратегія містить низку популістських гасел, покликаних замаскувати усунення органів місцевого самоврядування від розроблення державної політики у сфері регіонального

розвитку. Насамперед це стосується віднесення визначення «створення ефективних механізмів представництва інтересів регіонів на загальнонаціональному рівні» до пріоритетів, що суперечить суті моделі унітарної держави. Участь представників регіонів у вищих органах державної влади в умовах унітаризму неможлива не тільки через відсутність таких механізмів, а й насамперед через невизначеність суб'єкта: хто саме має представляти інтереси регіонів. Якщо йдеться про представників виконавчої влади регіонального рівня, то вони призначаються Президентом України за поданням Кабінету Міністрів, тобто фактично губернатори дублюватимуть інтереси виконавчої влади. А якщо про голів обласних рад, то вони, по-перше, позбавлені безпосереднього зв'язку з населенням, оскільки обираються депутатами відповідної обласної ради. По-друге, через відсутність в обласних радах виконавчих комітетів, роль яких покладена на держадміністрації, вони не мають реальних важелів впливу на регіональну політику й значною мірою залежать від голів держадміністрацій [Див.: 141].

І хоча центральна влада здійснює послідовні кроки у напрямі удосконалення регіональної політики, на жаль, наразі в Україні назріла необхідність подальшого удосконалення регіональної політики. Першим кроком на цьому шляху має стати виявлення та осмислення тих проблем регіонального розвитку, які є найбільш суттєвими для вирішення. Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, провівши власне дослідження, виокремив такі проблеми регіонального розвитку України, що залишаються невирішеними:

– наявність відцентрових тенденцій руху регіонів, які загострилися внаслідок низки невважених рішень у суспільно-політичній і гуманітарній сферах та під потужним політичним і військовим впливом з боку Російської Федерації набули характеру регіонального сепаратизму в регіонах Сходу та Півдня України, створили сприятливі умови для воєнної агресії РФ щодо АР Крим з подальшою анексією півострова. Зазначені ризики призводять до послаблення легітимності нової влади у масовій свідомості, створюють

передумови для затягування періоду політичної нестабільності в Україні, відіграють потужну дезінтегруючу роль для неї. Нагромаджені суперечності у відносинах між Центром і регіонами сформували сприятливе підґрунтя для поширення тенденцій регіонального сепаратизму навесні 2014 р.;

– поглиблення соціально-економічної диференціації регіонів держави за ВРП, власними доходами місцевих бюджетів, доходами населення тощо (за цими показниками Україна вже сьогодні суттєво перевищує європейські країни);

– посилення концентрації економічного простору та розширення ареалів депресивності, що пов'язано з концентруванням фінансових ресурсів у центрах розвитку (зокрема великих містах) та їх «перелив» через банківську систему із менш заможних регіонів до більш заможних;

– підвищення рівня внутрішньорегіональної диференціації. Йдеться насамперед про загрозливі тенденції у розвитку опорного каркасу системи розселення внаслідок деградації сільської поселенської мережі та посилення розриву між міськими та сільськими територіями, що призводить до збільшення кількості дотаційних сільських та селищних територіальних громад;

– дезінтеграція національного економічного простору та неефективність функціонування внутрішнього ринку країни;

– наростання соціальної напруги в суспільстві, спричинене активізацією процесів вимушеної міжрегіональної міграції, дезінтегрованістю гуманітарного, зокрема інформаційного простору держави;

– низька інтенсивність інтеграційних процесів при формуванні внутрішнього ринку країни [149, с. 125].

Слід пам'ятати, що розвиток регіональної політики України відбувається не у замкнутому, ізольованому світі. На нього чинять вплив всі світові процеси, пов'язані із глобалізацією, інтеграційними намірами України, кризовими явищами в світовій економіці тощо. Дія таких зовнішніх

чинників призводить до наступних викликів для регіональної політики України, зокрема:

– в умовах відсутності чіткого геостратегічного вибору Україна опинилася в ролі об'єкта широкомасштабної глобальної конкуренції трьох геополітичних сил (РФ, ЄС та США), кожна з яких має своє геостратегічне бачення подальшого розвитку макрорегіону, до якого територіально належить Україна. В кінцевому випадку це може перетворити Україну на лінію зіткнення геополітичних інтересів основних акторів світової економіки;

– поступове поглиблення розриву між Україною та її європейськими сусідами за більшістю показників соціально-економічного розвитку не дозволяє розглядати Україну в ролі потенційного економічного партнера та щодалі зміщує її в сторону європейської периферії;

– світова економічна рецесія негативно впливає на показники зовнішньої торгівлі України впродовж 2013–2016 рр., що зумовлює слабкий зовнішній попит та зниження цін на основну вітчизняну експортну продукцію, а також заходи, застосовані Російською Федерацією для захисту свого внутрішнього ринку, та низка політично мотивованих дискримінаційних дій щодо українських експортерів.

І якщо із зовнішніми викликами Україні досить важко боротися самостійно, то з внутрішніми загрозами регіональному розвитку їх необхідно справлятися. Наразі серед таких загроз доцільно звернути увагу на наступні:

1. Відсутність сформованих загальнонаціональних, визнаних суспільством цінностей, які зміцнювали б єдність держави, а також загальнодержавного політичного, економічного, мовного, культурного, інформаційного простору.

2. Політична структуризація регіонів і намагання використати її разом із проблемами регіонального розвитку, економічними, соціальними, культурними, ментальними та іншими відмінностями між регіонами для

загострення політичного протистояння як на національному рівні, так і в міжрегіональних відносинах.

3. Відсутність адекватної державної регіональної політики солідарності між регіонами та вирівнювання асиметрії регіонального розвитку ще більш посилили ризики та негативні тенденції українського життя: наростання асиметрії в рівнях розвитку регіонів, деградація села, криза міської поселенської мережі, скорочення кількості та погіршення якості трудового потенціалу, посилення міграції з багатьох регіонів України працездатного населення, особливо молоді, за межі України.

4. Наявність серед парламентських сил політичних партій із протилежним баченням історії України, її політичного устрою, місця і ролі України у світовому розподілі праці і, як наслідок, використання міжрегіональних відмінностей у веденні виборчої агітації та політичній діяльності, що у сукупності не сприяє міжрегіональному порозумінню та єдності.

Подолання окреслених загроз вимагає посилення ролі інструментів регулювання територіального розвитку, які реалізуються на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Однією з передумов удосконалення системи надання послуг на рівні громад, а також підвищення їх ресурсної спроможності бачиться адміністративно-територіальна реформа, метою якої забезпечення комфортного та безпечного життя українських громадян незалежно від місця їхнього проживання; створення умов для надання їм якісних та недорогих управлінських, соціальних і культурних послуг від органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Головною метою адміністративно-територіальної реформи є утворення в Україні чіткої системи адміністративно-територіальних одиниць такого розміру, який забезпечить їм необхідні інфраструктурні, кадрові, організаційні ресурси, а також достатні власні джерела наповнення місцевого бюджету, тобто мова йде про

запровадження фіскальної децентралізації, яка визнається сучасними державами найбільш дієвим механізмом реалізації регіонального розвитку.

Загалом, осучаснення регіональної політики має відбуватись на засадах домінування підходу, що передбачає врахування ендогенних регіональних і місцевих чинників розвитку територій шляхом забезпечення ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Для цього необхідним є виконання кількох інституційно-організаційних умов: створення децентралізованої моделі організації влади, спроможної ефективно впливати на процеси соціально-економічного і культурного розвитку територій і забезпечувати надання управлінських послуг населенню на рівні європейських стандартів; забезпечення узгодження інтересів регіону і базових місцевих громад; залучення в регіональний менеджмент інструментів корпоративного управління; підвищенні рівня публічності шляхом залучення громадськості до процесу ухвалення управлінських рішень тощо.

Ще одним слабким місцем державної регіональної політики в Україні є недосконалість інструментів оцінювання результатів її здійснення, що перешкоджає не лише визначенню ступеня ефективності витрачених коштів, а й відповідності програм поставленим цілям [Див.: 141]. Ця проблема існувала в Україні ще з початку 2000 років і була одним із програмних пунктів підготовки України до вступу в ЄС. Наразі, систему таких показників досить не узгоджено і не запроваджено. Єдиним проривом в даному аспекті є запровадження програмно-цільового методу планування видатків місцевих бюджетів та паспортизація програм розвитку. Тому питання залишається відкритим. Наразі, виявлені в ході цього дослідження світові стандарти контролю якості із згрупованими в три блоки показниками регіонального розвитку бачаться одним із варіантів вирішення проблеми.

Актуальним питанням прискорення регіонального розвитку України залишається проблема створення відповідного матеріального забезпечення діяльності регіональних та місцевих органів влади. З цією метою розпочато процес децентралізації. Зокрема, шляхом прийняття змін до Бюджетного і



Податкового кодексу України органам місцевого самоврядування передано додаткові бюджетні повноваження і закріплені стабільні джерела доходів для їх реалізації. Крім того ведуться масштабні роботи щодо стимулювання територіальних громад до об'єднання та переходу на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом з відповідним ресурсним забезпеченням на рівні міст обласного значення тощо.

Цьому процесові сприяло прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України у квітні 2015 року. Зазначені законодавчі акти надали можливість органам місцевої влади розробити та схвалити в регіонах перспективні плани формування спроможних територіальних громад відповідних областей та розпочати роботу щодо їх реалізації.

Завдяки такому правовому підґрунтю вдалося розпочати процес об'єднання громад у 2014–2015 рр. Так, у 2015 році 794 сільських, селищних та міських ради, до складу яких входять 2015 населених пунктів, добровільно об'єдналися у 159 територіальних громад. Всі об'єднані територіальні громади, у яких 25 жовтня 2015 року відбулися вибори, у 2016 році вийшли на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Завдяки змінам до податкового та бюджетного законодавства у контексті децентралізації обсяг власних доходів місцевих бюджетів об'єднаних громад зріс більше ніж у 2 рази (на 1046 млн. грн.) порівняно з 2015 роком (з 827 млн. грн. до 1873 млн. грн) [Див.: 30].

Однак, процес створення самодостатніх громад в Україні шляхом їх об'єднання відбувається дуже повільно та супроводжується конфліктами. На заваді об'єднанню стоїть спротив з боку окремих зацікавлених сторін (деяких сільських голів, представників районної влади), небажання деяких громад, що збагатились внаслідок фінансової децентралізації, об'єднуватись, недосконала законодавча база, а також брак інформації та загальна недовіра громадян до реформ. Крім того, загрози об'єднання часто бачаться як

погіршення соціально-економічного стану малих громад, що не змогли об'єднатись. Часто представники громад побоюються втратити навіть те, що мають, тому дуже повільно погоджуються на об'єднання.

Ще одною завадою процесу об'єднання громад є недостатня інформаційна та роз'яснювальна кампанія з боку органів влади. Як свідчать дані соціологічних спостережень, більшість громадян поки що не відчули суттєвого впливу від децентралізації на умови життя у своїх громадах. Серед тих, хто такий вплив побачив, більше відзначає його позитивну спрямованість. Достовірно оцінити ставлення громадян до результатів децентралізації можна буде з часом [138, с. 17].

Проте, наразі у суспільстві є порозуміння щодо необхідності продовження децентралізаційних процесів. Зокрема на неї покладають надії щодо стабілізації соціально-економічної ситуації, виходу з фінансової кризи, подолання суперечностей між різними рівнями влади, організації відносин між центром, регіонами та територіальними громадами на принципах розподілу сфер відповідальності й компетенції, а також партнерства у сфері забезпечення громадян України державними та місцевими благами.

Не слід забувати й про те, що ідеологія розвитку регіонів закладається у стратегічному плануванні. Розробка стратегічних програмних документів регіонального розвитку передбачає спрямованість місцевих органів влади на вирішення великомасштабних перспективних завдань, що постають перед економічною, соціальною та гуманітарною сферами відповідних регіонів. Посилення стратегічної складової потребує кожний регіон та держава загалом. Існуючі в регіонах стратегії розвитку розроблялися поспішно, у більшості випадків якість розроблених стратегій не витримувала критики. Підхід до розробки таких документів, як правило, був формальним, з використанням примітивного «типового шаблону», не враховуючи специфіку, родзинку кожного регіону. Тому, необхідно чітко визначити основні вимоги (передумови) щодо розробки стратегічних документів довгострокового регіонального розвитку.

Проаналізувавши основні програмні документи стратегічного змісту провідних країн світу, З. С. Варналій сформулював чотири основні вимоги щодо формування стратегії регіонального розвитку українських регіонів:

1. Стратегія регіонального розвитку – це повномасштабний орієнтир для населення, бізнесу та інститутів громадянського суспільства відповідного регіону, що містить результати вибору лише дійсно важливих, стратегічних напрямів та пріоритетів (доцільно виділити п'ять-сім стратегічних пріоритетів для кожного регіону).

2. Під час розробки регіональних стратегій вимагається максимальна узгодженість з іншими загальнонаціональними стратегічними документами.

3. Інституційні умови та механізми реалізації стратегії повинні визначатися на 7–10 років.

4. Під час розробки і особливо при реалізації стратегій необхідно є активна взаємодія з бізнес-структурами та інститутами громадянського суспільства. Важливою складовою стратегії є формування іміджу (репутації) регіону, який базується перш за все на специфіці та особливості даної території, на її конкурентних перевагах [32 с. 755].

Отже, проведений аналіз еволюційних засад та орієнтирів сучасної регіональної політики засвідчив наступне:

1. Еволюційно регіональна політика сучасної України пройшла певний шлях, який умовно за хронологічною ознакою можна представити у вигляді чотирьох етапів. Перший етап (1991–1999 рр.) характеризувався інституціоналізацією регіональної політики та визнанням важливості розбудови місцевого самоврядування та підвищення його ролі у розв'язанні соціально-економічних проблем регіонів. Другий етап (2000–2008 рр.) ознаменувався початком адміністративно-територіальних змін та запровадженням в практику управління стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів і міст України. На третьому етапі (2009–2013 рр.) здійснювалися спроби щодо удосконалення організаційно-правового забезпечення державної політики регулювання регіонального розвитку.

Сучасний етап розвитку (2014 – по теперішній час) ознаменувався прийняттям нових стратегічних документів, процесами децентралізації влади та укрупнення територіальних громад.

2. На здійснення сучасної регіональної політики впливає низка чинників, що носять ознаки викликів для її подальшої реалізації. Серед зовнішніх найвагомими є загроза перетворити Україну на лінію зіткнення геополітичних інтересів основних акторів світової економіки; поглиблення розриву між Україною та її європейськими сусідами за більшістю показників соціально-економічного розвитку, яке зміщує її в сторону європейської периферії; зниження показників зовнішньої торгівлі України, що зумовлює слабкий зовнішній попит та зниження цін на основну вітчизняну експортну продукцію тощо. Доповнюють їх внутрішні виклики, серед яких доцільно звернути увагу на відсутність сформованих загальнонаціональних, визнаних суспільством цінностей та адекватної державної регіональної політики солідарності між регіонами, а також наростання асиметрії в рівнях розвитку регіонів, деградація села, скорочення кількості та погіршення якості трудового потенціалу, посилення міграції з багатьох регіонів України працездатного населення, особливо молоді, за межі України тощо.

3. Основним вектором регіональної політики сучасної України є подальше здійснення децентралізаційних процесів шляхом продовження процесу укрупнення територіальних громад та ствердження основ їх фінансової самодостатності. Крім того, вагомим кроком на шляху посилення регіонального розвитку є запровадження стратегічного планування на рівні держави загалом, а також кожного регіону України. Розробка таких стратегій має відбуватися за певними правилами, що передбачають участь всіх громадських, приватних і владних інституцій, вибір дійсно вагомих орієнтирів розвитку (пріоритетів), узгодженість з іншими стратегічними документами держави тощо.

*Висновки до розділу 4*

Отже, проведений аналіз сучасного стану забезпечення регіонального розвитку в різних країнах світу засвідчив наступне:

1. Загальносвітовою тенденцією щодо концептуалізації регіональної політики є концепція сталого розвитку та неоліберальний підхід до змісту державної політики, які передбачають децентралізацію державної політики із збереженням державного втручання шляхом запровадження фіскального федералізму. Інструментами державної політики регіонального розвитку залишаються планування та прогнозування, фіскальна політика та економічні регулятори. Кожна з країн світу обирає власні інструменти та будує національну модель регіонального розвитку, що виправдано наявністю значних відмінностей в соціально-економічному, історичному, культурно-ментальному тощо розвитку.

2. Регіональна політика в країнах ЄС представлена двома рівнями управління – наднаціональним та національним. Наднаціональний рівень ставить за мету нівелювання регіональних диспропорцій та створення передумов для гармонійного розвитку регіонів. На цьому рівні відбулася певна еволюція цілей регіонального розвитку, в якості яких зараз постають: конвергенція – згладжування нерівності між країнами й регіонами; збільшення трудової зайнятості й конкурентоспроможності регіонів; європейська міжтериторіальна співпраця. Фінансовими інструментами регіональної політики ЄС є структурні фонди – Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд та Фонд згуртування.

Національні політики країн-членів ЄС формуються з урахуванням основних програмних документів ЄС щодо регіонального розвитку, однак мають свої відмінності. Німеччина є прикладом кооперативної моделі федералізму з значною роллю федеральної влади в соціально-економічному розвитку країни і регіонів. Італія є прикладом забезпечення сталого розвитку шляхом запровадження децентралізації у вигляді фіскального федералізму,

згідно з яким усі передані у відання місцевої влади повноваження фінансуються за рахунок місцевих податкових надходжень. Іспанія характеризується наявністю «інституційного конфлікту», для урегулювання якого запроваджено практику спільних зібрань для обговорення і прийняття угод з проблем, які представляють найбільшу важливість для держави автономій.

3. На відміну від європейських країн, в США регіональна політика також передбачає державне втручання, однак воно носить адресний характер, спрямований на вирішення локальних регіональних проблем. Федеральна влада переймається питаннями підтримки єдиного по всій державі рівня доходів населення, яке досягається шляхом надання грантів. Крім того держава стимулює регіони до пошуку власних джерел розвитку, зокрема шляхом створення підприємницьких зон, кластерів, технопарків тощо.

4. Регіональна політика в Україні має певну історію, яку умовно можна представити у вигляді чотирьох етапів розвитку, та наразі свідчить про стан свого реформування на шляху до децентралізованої держави, заснованої на концепції фіскальної самодостатності місцевих громад та сталому регіональному розвитку. На здійснення сучасної регіональної політики впливає низка чинників, як зовнішнього (світова криза, глобалізація, військове протистояння тощо), так і внутрішнього характеру (відсутність єдиних цінностей, стратегічних документів, політична нестабільність, конкуренція регіональних еліт, недосконалість кадрів тощо), що носять ознаки викликів для її подальшої реалізації.

3. Вагомим кроком на шляху зміцнення регіональної політики в Україні є запровадження стратегічного планування на рівні держави загалом, а також кожного регіону України зокрема. Розробка таких стратегій має відбуватися за певними правилами, що передбачають участь всіх громадських, приватних і владних інституцій, вибір дійсно вагомих орієнтирів розвитку (пріоритетів), узгодженість з іншими стратегічними документами держави тощо.

## **ВИСНОВКИ**

Проведене дослідження регіональної політики України в контексті змін світових орієнтирів просторового розвитку дозволяє стверджувати, що регіональна політика є важливою складовою державної політики сучасних країн світу та України зокрема, основний зміст якої полягає у здійсненні сталого регіонального розвитку та передбачає залучення всіх акторів

регіонального соціально-економічного та політичного процесів до реалізації стратегічних напрямів розвитку населення в межах певної території. Розвиток глобалізаційних процесів змушує державу до децентралізаційних процесів щодо управління національним розвитком шляхом зміцнення регіонального рівня влади та самоврядування, що актуалізує регіональну політику як напрям науково-теоретичної рефлексії та політико-правової практики. Отже, регіональний розвиток, його організаційне, інституційне за матеріальне забезпечення стає першочерговим завданням сучасної держави як політичного інституту.

1. Еволюція теоретичних уявлень про зміст регіональних процесів засвідчила наявність декількох концепцій регіону, серед яких орієнтиром для ствердження в політичній практиці вважається концепція регіону як соціуму, яка крім економічного включає культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіональної спільноти. В такому ракурсі регіон тлумачиться як система, в якій відбувається виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг, з одного боку, та як система з внутрішнім механізмом відтворення, яка включає регіональні умови відтворення валового суспільного продукту, джерела капіталовкладень і затрат на утримання невиробничої сфери, особливості розподілу регіональних трудових ресурсів, фактори соціального і національного характеру тощо.

2. Уніфікованої методики оцінки регіонального просторового розвитку на даний час не існує. Серед методологічних підходів, які застосовуються до аналізу регіональних процесів традиційно виділяють: інституціональний, соціологічний, концепцію перманентного розвитку, політичний, елітарний тощо. Найбільшою популярністю користуються інституціональний підхід та соціологічний, які доповнюються запровадженням елітарного та правового підходів, здатних вмістити вплив регіональних еліт та специфіку розподілу владних повноважень між центрами влади в державі на регіональний політичний процес. Комплексний організаційно-функціональний підхід до



дослідження механізму управління просторовим розвитком регіону має складатися з трьох блоків: організаційно-управлінські показники, які відображають ефективність організації управління; процесуально-управлінські, що мають на меті показати ефективність протікання процесу управління; результативно-управлінські, які конкретизують ефективність стану соціально-економічного розвитку регіону.

3. Кожна країна обирає власну модель регіональної політики, яка відповідає світовим орієнтирам сталого розвитку, національним інтересам і потребам просторового розвитку та ґрунтується на принципах системності, ієрархічності, динамічності, відкритості, стійкості, інституційної визначеності тощо. На розвиток регіональної політики впливають внутрішні і зовнішні чинники. Внутрішні чинники пов'язані з економічними, політичними, культурними, історичними особливостями розвитку територій, а зовнішні здійснюють вплив субрегіонального та глобального характеру.

4. До концептуальних засад сучасного світового суспільно-політичного розвитку віднесено концепції глобалізації, сталого розвитку та просторового розвитку. Теорії глобалізації є найбільш поширеними в суспільних науках щодо пояснення змісту сучасних суспільно-політичних та економічних процесів в суспільстві, концепція сталого розвитку отримала всесвітнього визнання завдяки закріпленню її основних положень в програмних документах ООН в якості цілей глобального розвитку, а концепція просторового розвитку є стратегічним уявленням про складові розвитку певного територіального простору, що виходить за ознаки географічної територіальності та вміщує природний та людський капітал.

5. Дослідження сучасного стану теоретичного обґрунтування концептуальних засад регіонального розвитку визначило певні зміни в їх сучасному тлумаченні. Еволюція орієнтирів глобалізаційного дискурсу свідчить про ствердження глобальних ознак процесів регіоналізації, де регіональна економічна інтеграція стає частиною більш загального явища – регіоналізму, що глобалізується, а самі регіони стають важливою

компонентою глобалізаційного розвитку. В межах еволюції орієнтирів світового сталого розвитку зазнали змін не тільки основні цілі, а й ставлення світової спільноти ставлення до допомоги країнам, що розвиваються. Наразі фінансова допомога розвитку визнається лише як підмога, тоді як запорукою успішного економічного зростання та суспільного розвитку є ефективна державна політика та програми допомоги міжнародних інститутів. В межах концепції просторового розвитку відбулася зміна способів сприяння регіональному розвитку, серед яких ствердилися два основні – це політика вирівнювання та концепція «полюсів зростання», яка передбачає концентрацію зусиль на створенні точок зростання – територій, на яких у визначених умовах і у визначений час зосереджуються природні ресурси, людський капітал і управлінський потенціал.

6. Регіональна політика сучасних країн залежить від характеру та способу територіальної організації в державі, що впливає на систему публічної влади та соціально-політичне, економічне та правове становище громадян, оскільки територія є одночасно і матеріальним вираженням, і просторовим виміром верховенства, незалежності, повноти влади народу, який проживає на визначеній території. В межах політико-правової теорії та практики ствердилися дві форми територіальної організації влади – федеративна та унітарна, однак відповідальність за регіональний розвиток покладається на державу за будь-якої з них. Це не тільки політико-правова відповідальність щодо здійснення всієї повноти суверенних прав на своїй території, а й обов'язки щодо забезпечення ефективного, рівномірного, стійкого просторово-територіального розвитку. Саме держава має створити відповідні умови (політико-правові, матеріальні, організаційні тощо) для забезпечення стратегічного формування просторової політики, формування кола суб'єктів її здійснення на регіональному рівні задля забезпечення добробуту населення по всій території країни.

7. Якість реалізації регіональної політики певним чином залежить від рівня розвитку системи місцевого самоврядування, оскільки більшість питань

територіального розвитку за законодавством сучасних демократичних країн світу віднесено до компетенції базового рівня влади, найближчого до громадянина – місцевого самоврядування. Інститутом публічної влади, безпосередньо пов'язаним із регіональним розвитком, визнається інститут регіонального самоврядування, яке визначається як право і здатність регіональних органів влади кожної держави мати виборчі органи, бути адміністративно розташованими між центральною і місцевою владою, користуватись прерогативами чи то самоорганізації, чи то повноваженнями, які делеговані їм центральною владою, здійснювати власне керівництво регіоном, забезпечуючи і гарантуючи інтереси населення.

8. Матеріальну основу для здійснення регіональної політики сучасних держав забезпечують суспільні фінанси, які переважно складаються з бюджетів органів публічної влади різного рівня, представлених на рівні регіону. Відповідальність за їх повноту та ефективне використання покладається на державу. Сучасність вимагає від останньої зосередити якомога більше ресурсів саме на регіональному рівні, оскільки саме тут здійснюється сталий розвиток. Механізмом досягнення такого стану є фіскальна децентралізація, яка стимулює участь регіонів у власному розвитку, сприяє підвищенню рівня життя населення, забезпечує рівний доступу громадян до гарантованих державою суспільних благ і послуг на всій території країни, створює умови для стійкого економічного розвитку, як окремих регіонів, так і країни загалом.

9. Аналіз світової практики здійснення регіональної політики підтвердив тезу про дотримання провідними країнами світу основних цілей концепції сталого розвитку та неоліберальної державної політики в процесі здійснення національної політики. Майже всі країни світу запровадили, або знаходяться на шляху до децентралізації державної політики із збереженням практики державного втручання в регіональний розвиток шляхом запровадження фіскального федералізму. Інструментами державної політики регіонального розвитку залишаються планування та прогнозування,

фіскальна політика та економічні регулятори. Кожна з країн світу обирає власні інструменти та будує національну модель регіонального розвитку, що виправдано наявністю значних відмінностей в соціально-економічному, історичному, культурно-ментальному тощо розвитку.

10. Особливістю регіональної політики країн Європейського союзу є наявність двох самостійних, однак в той же час взаємопов'язаних рівнів її регулювання та здійснення. Наднаціональний рівень ставить за мету нівелювання регіональних диспропорцій та створення передумов для гармонійного розвитку регіонів по всій території ЄС. На цьому рівні відбулася певна еволюція орієнтирів регіонального розвитку, в якості яких зараз постають: конвергенція, збільшення трудової зайнятості й конкурентоспроможності регіонів, європейська міжтериторіальна співпраця тощо. Фінансовими інструментами регіональної політики ЄС є структурні фонди – Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд та Фонд згуртування. Національні політики країн-членів ЄС формуються з урахуванням основних програмних документів ЄС щодо регіонального розвитку, однак мають свої відмінності. Німеччина є прикладом кооперативної моделі федералізму з збереженням практики міжрегіонального перерозподілу бюджетних коштів задля стимулювання розвитку територій. Італія є прикладом запровадження децентралізації у вигляді фіскального федералізму. Іспанія для вирішення «інституційного конфлікту» запровадила практику урегулювання сторін шляхом спільних зібрань для обговорення і ухвалення рішень з проблем, які представляють найбільшу важливість для держави автономій.

11. Розуміючи вагомість регіонального розвитку для національної політики сучасних держав, останні звертаються до реформ, основний зміст яких полягає у формуванні самодостатніх територіальних одиниць (адміністративно-територіальні реформи), зміцненні інституту місцевого та регіонального самоврядування (муніципальні реформи), розвитку регіональної демократії тощо. Концептуальною основою таких реформ є

наближення до формату нового федералізму в політико-правовій площині, а також фіскального федералізму в сфері суспільних фінансів. Узагальнено всі ці ідеї поєднані в децентралізаційних процесах, які є актуальними для більшості країн Латинської Америки, Центральної та Східної Європи та Україні зокрема. Аналіз досвіду запровадження таких реформ в країнах світу доводить, що успіху добиваються ті країни, де процеси відбуваються послідовно, спираються на послідовність та політичну стабільність, ініціюються знизу та підтримуються всім суспільством.

12. Регіональна політика в Україні часів незалежності пройшла певну еволюцію та наразі перебуває в стані свого реформування на шляху до децентралізованої держави, заснованої на концепції фіскальної самодостатності місцевих громад та сталого регіонального розвитку. На здійснення сучасної регіональної політики впливає низка чинників, як зовнішнього (світова криза, глобалізація, військове протистояння тощо), так і внутрішнього характеру (відсутність єдиних цінностей, стратегічних документів, політична нестабільність, конкуренція регіональних еліт, недосконалість кадрів тощо), що носять ознаки викликів для її подальшої реалізації. Водночас є певні позитивні зрушення в процесі реформуванні, які стосуються запровадженого механізму фіскальної децентралізації, в наслідок якого новоутворені місцеві громади, які пройшли шлях об'єднання через неспроможність забезпечувати себе, отримали достатні матеріальні ресурси для подальшого розвитку. Разом з тим процеси децентралізації в Україні мають дістати подальшого розвитку, у зв'язку з чим вважаємо доцільним висловити наступні рекомендації:

– при формуванні регіональної політики доцільно запровадити практику стратегічного просторового планування, концептуальною основою якого має стати дотримання цілей сталого розвитку та визначення найбільш вагомих для кожного регіону пріоритетів розвитку;

– при здійсненні регіональної політики слід наслідувати досвід провідних країн світу щодо інструментів державного регулювання

регіонального розвитку, а саме: планування та прогнозування, фіскальна політика (зміцнення доходної бази територіальних одиниць, міжбюджетні трансферти, податкові пільги тощо) та економічні регулятори (сприяння створенню підприємницьких зон, вільних економічних зон, кластерів, технопарків тощо);

– при аналізі ефективності регіональної політики доцільно запровадити комплекс індикаторів якості, до якого входять організаційно-управлінські, процесуально-управлінські та результативно-управлінські показники розвитку.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврамчикова Н. Т. Современная региональная политика: опыт зарубежных стран [Электронный ресурс] / Н. Т. Аврамчикова. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-regionalnaya-politika-opyt-zarubezhnyh-stran>
2. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи: монографія / Куйбіда В. С., Павленко В. П., Яцюк В. А. та ін. – К.: Секретаріат Кабінету Міністрів України, 2009. – 615 с.
3. Бабінова О. О. Критерії оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування: світовий досвід та Україна / О. О. Бабінова // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2. – С.73–78.
4. Батанов О. В. Конституційно-правові проблеми територіального устрою України: доктринальні та прикладні аспекти / О. В. Батанов // Право України. – 2014. – № 9. – С. 11–22.
5. Батанов О. В. Концептуальні проблеми сучасного унітаризму в Україні у контексті світового досвіду / О. В. Батанов // Регіональна політика: історичні витоки, законодавче регулювання, практична реалізація [зб. наук. пр.]. – 2016. – В 2-х ч. – Ч. 1. – С. 10-16.
6. Безруков А. В. Народное представительство и законодательная власть: проблемы соотношения и функционирования в системе разделения властей / А. В. Безруков // Актуальные проблемы истории, политики и права: Сборник научных трудов преподавателей и адъюнктов. – Екатеринбург: Изд-во Уральск. ЮИ МВД России. – 2012. – Вып. 12. – С. 3–8.

7. Бек У. Влада і контр влада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек ; пер. з нім. О. Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
8. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Шарль Бланкарт / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка; Передмова та наук. редагування В. М. Федосова. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.
9. Бондар О., Шаповалова А. Місце та роль інституту самоврядування в структурах громадянського суспільства. [Електр. ресурс] / Олег Бондар, Алла Шаповалова // Віче. – 2009. – № 17. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1622/>
10. Бондар М. Територія як конституційна цінність поєднання публічно-владних та приватно-особистісних засад / М. Бондар // Право України. – 2014. – № 9. – С. 22–31.
11. Булатова О. В. Регіоналізація та глобалізація як провідні тенденції розвитку сучасного світового господарства [Електронний ресурс] / О. В. Булатова. — Режим доступу: [www.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/.../0127.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/.../0127.pdf)
12. Бусыгина И. М. Политическая регионалистика. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет); РОССПЭН, 2006. – 280 с.
13. Б'юкенен Дж., Масгрейв Р. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави: Пер. з англ. / Дж. Б'юкенен, Р. Масгрейв– К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 175 с.
14. Василькова А. В. Регіоналізм та регіоналізація: поняття, дефінітивне визначення та співвідношення / А. В. Василькова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 110–113.
15. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації: монографія // І. М. Вахович. – Луцьк: «Надстир'я», 2007. – 493 с.



16. Відновлення України: План першочергових дій уряду [Електр. ресурс]. – Режим доступу: [/http://soc-in.com/zakonodavstvo/normatyvna-baza/pidzakonni-npa/kabmin-ukrayini/7647-vidnovlennya-ukrayini-plan-pershochergovih-dij-uryadu.html](http://soc-in.com/zakonodavstvo/normatyvna-baza/pidzakonni-npa/kabmin-ukrayini/7647-vidnovlennya-ukrayini-plan-pershochergovih-dij-uryadu.html)
17. Волик С. В. Забезпечення сталого розвитку регіонів засобами державного управління [Електронний ресурс] / С. В. Волик. – Режим доступу: [www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/.../12.pdf](http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/.../12.pdf).
18. Волкова М. А. Оценка эффективности механизма государственного управления экономикой региона в сфере поддержки малого бизнеса / М. А. Волкова // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. Академика М. Ф. Решетнева. – 2009. – № 2. – С. 438–442.
19. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: [наук. видання] / Анатолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
20. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: монографія / З. В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 528 с.
21. Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; [пер. з англ. Т. Цимбала]. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
22. Голубець М. А. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / М. А. Голубець. – Львів: Поллі, 2007. – 288 с.
23. Гордєєв О. К. Забезпечення сталого місцевого розвитку: підходи, принципи, складові [Електронний ресурс] / О. К. Гордєєв // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/index.html>.
24. Горло Н. В. Моделі регіоналізації в західних країнах і в Україні: порівняльний аналіз / Н. В. Горло // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2009. – №3(65). – С. 147–151.
25. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов / А. Г. Гранберг; Гос. ун-т «Высшая школа экономики». – 4-е изд. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.

26. Грицай О. В. Центр и периферия в региональном развитии / О. В. Грицай, Г. В. Иоффе, А. Трейвиш. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
27. Гурманська О. Місцеве самоврядування: українські особливості та польський досвід [Електр. ресурс] / Оксана Гурманська. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26733/43-Gurmanska.pdf?sequence=1>
28. Декларація щодо регіоналізму в Європі: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.aer.eu/fileadmin/user\\_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR\\_UKRAINE\[1\].pdf](http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR_UKRAINE[1].pdf)
29. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://despro.org.ua/despro/Local%20Budgets%20of%20ACs.pdf>
30. Децентралізація влади та реформи місцевого самоврядування в Україні / Авторський колектив на чолі із А. Єрмолаєвим. – К.: Інститут стратегічний досліджень «Нова Україна», 2015. – 44 с.
31. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.]; Центр політико-правових реформ. – К.: Изд-во Москаленко О. М., 2012. – 212 с.
32. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
33. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 р. № 1001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-п>
34. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р.

- №385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>
35. Динамічність як узагальнююча властивість просторової системи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inform.org.ua/dinamichnist-yak-uzagalnyuyuchavlastivist-prostorovo-sistemi.html>
36. Длугопольський О. В. Теорія економіки державного сектора / О. В. Длугопольський. – К.: «ВД «Професіонал», 2007. – 592 с.
37. Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах / Під ред. В. С. Куйбіди, А. Ф. Ткачука, В. В. Толкованова. – К., 2010. – 317 с.
38. Досвід реформування територіальної організації публічної влади в країнах Балтії та Південно-Східної Європи в процесі європейської інтеграції: наук. розробка / уклад.: Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, В. В. Баштанник та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – К.: НАДУ, 2012. – 48 с.
39. Дунаєва Л. М. Влада і самоврядування: еволюція діалогу: [Монографія] / Лариса Миколаївна Дунаєва / Одеський нац. університет ім. І. І. Мечникова. – О.: Поліграф, 2009. – 356 с.
40. Європейська хартія місцевого самоврядування // Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої та регіональної демократії в Україні. – К., 2002. – 12 с.
41. Євтушенко О. Н. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній системі суспільства: [монографія] / Олександр Никифорович Євтушенко. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 516 с.
42. Евдокимов В. Местные органы власти зарубежных стран: правовые аспекты / В. Евдокимов, Я. Старцев. – М.: Спарк, 2001. – 167 с.
43. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / [під заг. ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка]. – К.: Вид-во НІСД, 2004. – 261 с.

44. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні: підручник / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К.: НАД; Вид-во «Фенікс», 2010. – 400 с.
45. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади: [монографія] / М. О. Пухтинський, П. В. Ворона, О. В. Власенко та ін. / За заг. ред. П. В. Ворони. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 280 с.
46. Зимогляд В. Я. Регіональне самоврядування в Україні : стан, перспективи впровадження й розвитку / В. Я. Зимогляд // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – № 3 (26). – С. 267–269.
47. Злупко С. М. Наукові основи моделювання розвитку регіональних суспільно-економічних систем / С. М. Злупко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи [зб. наук. праць]. Вип. 3 (XLVII) / НАН України, Ін-т регіональних досліджень / Редкол.: від. ред. Акад. НАН України М. І. Долішний. – Ч. 1. – Львів, 2004. – С. 15–31.
48. Истерли В. В поисках роста: Приключения и зключения экономистов в тропиках / Пер. с англ. – М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2006. – 352 с.
49. Каганский В. Регионализм, регионализация, пострегионализация [Електорный ресурс] / В. Каганский. – Режим доступа: [www.archipelag.ru/ru\\_mir/ostrovrus/rus-regions/region](http://www.archipelag.ru/ru_mir/ostrovrus/rus-regions/region)
50. Калашников В. М. Організаційно-правові засади місцевого управління і самоврядування в зарубіжних країнах / В. М. Калашников. – Дніпропетровськ: Пороги, 2009. – 382 с.
51. Калитчак Р. Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р. Г. Калитчак. – К.: Знання, 2007. – 303 с.
52. Карлова І. О. Глобалізація: сутність, наслідки та вплив на соціально-політичний розвиток України / І. О. Карлова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11. – С. 41 – 52.

53. Кауверберг Ж.-К. Європейська Хартія регіональної демократії: головні питання [Електронний ресурс] / Жан Клод ван Каувенберг. – Режим доступу: [despro.org.ua>img/upload/european\\_charter.doc](http://despro.org.ua/img/upload/european_charter.doc)
54. Кінг П. Класифікування федерацій [Електронний ресурс] / Престон Кінг. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/king.htm>
55. Кіро О. С. Еволюція теорій регіонального розвитку в економічній науці / О. С. Кіро // Вісник соціально-економічних досліджень – 2010. – № 38. – С. 72–83.
56. Колодко-Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / В. Колодко-Гжегож. – К.: Основні цінності, 2002. – 385 с.
57. Коляда Т. А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика [монографія] / Т. А. Коляда. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2016. – 396 с.
58. Коляда Т. А. Особенности и перспективы бюджетной децентрализации в Украине / Т. А. Коляда // Journal of Corporate Management and Economics «Maneko». – Bratislava: Institute of Management of Slovak University of Technology in Bratislava. – 2014. – № 2. – С. 229–238.
59. Коляда Т. А., Музиченко Г. В. Соціально-економічні передумови побудови ефективної моделі держави для сучасної України / Т. А. Коляда, Г. В. Музиченко // Науковий вісник. – 2007. – № 1(38). – С. 20–27.
60. Коляда Т. А., Музиченко Г. В. Вплив демократії на обсяг гарантованих державою соціальних послуг населенню та рівень їх фінансового забезпечення в умовах посткризового розвитку економіки [Електронний ресурс] / Т. А. Коляда, Г. В. Музиченко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – № 1. – 2012. – Режим доступу до журн.: [http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Znpnudps/2012\\_1/pdf/12ktadoe.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Znpnudps/2012_1/pdf/12ktadoe.pdf)
61. Коляда Т. А. Пріоритети бюджетної стратегії сталого розвитку України / Т. А. Коляда // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2015. – № 4 (221). – С. 99–103.

62. Коляда Т. А. Вплив суспільних фінансів на регіональний розвиток: теоретичний вимір / Т. А. Коляда // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2015. – № 11 (231). – С. 75–89.
63. Котова Н. В., Павлова П. Н. Структурные фонды ЕС как инструмент региональной политики / Н. В. Котова, П. Н. Павлова [Электронный ресурс] // ЭГО: экономика, государство, общество. – 2014. – № 2 (17). – Режим доступа: <http://ego.uapa.ru/ru/issue/2014/02/>
64. Концепції переходу України до сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm](http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm).
65. КНР создаст фонд помощи кооперации «Юг-Юг» в выполнении Целей развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ria.ru/world/20150926/1283837656.html>
66. Кравченко С. О. Світові тенденції розвитку міст і зарубіжних досвід вирішення проблем міського соціально-економічного розвитку / С. О. Кравченко // Держава та регіони. – 2011. – С. 135–141.
67. Кресіна І., Стойко О. Еволюція унітаризму в Україні: між консолідацією та консервацією / І. Кресіна, О. Стойко // Право України. – 2014. – № 9. – С. 45-53.
68. Кузнецова О. В. Экономическое развитие регионов: теоретические и практические аспекты государственного регулирования / О. В. Кузнецова. – М.: Эдиториал УРСС, 2013. – 304 с.
69. Кузнецова В. М. Геополитические особенности развития США [Електр. ресурс] / В. М. Кузнецова. – Режим доступа: <http://www.bestreferat.ru/referat-288492.html>
70. Куйбіда В. С. Формування дієздатних територіальних громад / В. С. Куйбіда. – К.: ІКЦ «Легальний статус», 2010. – 138 с.
71. Куліш І. М. Державне управління регіональним розвитком України в контексті європейської інтеграції: монографія / І. М. Куліш. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 252 с.

72. Куц Ю. О. Концептуалізація територіальної громади в проблемному полі державного управління / Ю. О. Куц, О. В. Решеvecь // Територіальна громада: управління розвитком; за заг. ред. Ю. О. Куца. – Х.: Вид-во «Констанат», 2013. – С. 5–14.
73. Лавров А. А. Опыт организации кластеров инновационного развития на примере США и особенности их сетевого взаимодействия / А. А. Лавров // Вестник Томского государственного университета. – Серия: Экономика. – 2010. – № 1. – С. 38–43.
74. Лапаева М. Г. Управление социально-экономическим развитием региона в условиях становления сетевой экономики: [монография] / М. Г. Лапаева, И. Н. Корабейников, Е. Н. Макеева. – Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2009. – 268 с.
75. Лексин В. Н., Швецов А. Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов. – М.: Либроком, 2012. – 368 с.
76. Личко Т. М. Використання міжнародного досвіду в організації місцевого самоврядування незалежної України / Т. М. Личко // Наукові праці. – Вип.: Політичні науки. – 2013. – Том 54. – С. 122–127.
77. Лицур І. М., Колосок О. М. Теоретичні підходи до розуміння просторового розвитку / І. М. Лицур, О. М. Колосок // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 69–73.
78. Ложачевська О. М., Ложачевська А. С. Особливості сучасного етапу регіоналізації в контексті глобалізації [Електронний ресурс] / О. М. Ложачевська, А. С. Ложачевська. – Режим доступу: [www.nbuv.gov.ua/portal/soc...29/Lojachev.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc...29/Lojachev.pdf)
79. Лукша О. В., Федів І. О. Місцеве самоврядування в Україні. Посібник-порадник для депутатів / О. В. Лукша, І. О. Федів. – К. : Парламентське видавництво, 2010. – 117 с.

80. Лупацій В. Україна в пошуках нової моделі реінтеграції / В. Лупацій // Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку / За заг. ред. Ю. Тищенко. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. – С. 147–159.
81. Лютак О. М. Регіоналізація в умовах формування євро регіональної політики України / О. М. Лютак // Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». Збірник наукових праць. ЛНТУ. – Вип. 7 (28). – Ч. 2. – Луцьк, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.nbuu.gov.ua/portal/soc.../en.../index.htm](http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc.../en.../index.htm)
82. Максаковский В. П. Географическая картина мира: в 2-х т. – Т. 2.: Региональная характеристика мира / В. П. Максаковский. – М.: Дрофа, 2008. – 480 с.
83. Маниліч М. І. Трансформація регіонального економічного механізму: [монографія] / М. І. Маниліч. – Чернівці: Книги-XXI, 2004. – 164 с.
84. Мартен Д. Метаморфози світу: Соціологія глобалізації / Домінік Мартен, Жан-Люк Мецжер, Філіп П'єр [пер. з фр. Є. Марічева]. – К. Вид. дім «КМ Академія», 2005. – 302 с.
85. Маслов Ю. К. Центральна та Східна Європа в пошуках сучасної системи влади: монографія / Ю. К. Маслов. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – 388 с.
86. Маслов Ю. К. Децентралізація влади як вимога та принцип побудови ефективної системи влади в сучасних демократичних країнах / Ю. К. Маслов // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2014. – № 11 (219). – С. 163–171.
87. Маслов Ю. К. Місцеве самоврядування як структурний елемент системи влади сучасних країн Європи / Ю. К. Маслов // Грані: громадсько-політичний альманах. – 2014. – № 11 (115). – С. 101–105.
88. Масловська Л. Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика: Монографія / Л. Ц. Масловська. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 366 с.



89. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави : світовий досвід і Україна: монографія / А. С. Матвієнко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 376 с.
90. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів / Б. А. Руснак. – Одеса, 2011. – 536 с.
91. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп. / [редкол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.]; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – К.: НАДУ, 2014. – 128 с.
92. Морозова Л. В. Принципи просторового розвитку соціально-економічної системи України / Л. В. Морозова // 36. наук. праць Харківського університету Повітряних сил. – 2013. – Вип. 4 (37). – С. 174–178.
93. Музиченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін: Монографія [Текст] / Г. В. Музиченко. – Одеса: Друкарський дім, 2012. – 394 с.
94. Музиченко Г. В. Місце та роль політичної складової в державній політиці сталого розвитку: досвід країн пострадянського простору / Г. В. Музиченко // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки : економіка, політологія, історія. – 2012. – № 24 (176). – С. 118–126.
95. Музиченко Г. В. Демократичний процес на регіональному рівні: Монографія / Г. В. Музиченко / Під ред. С. О. Матвєєва. – О.: ОДЕУ, 2007. – 192 с.
96. Музиченко Г. В. Державна політика просторового розвитку: можливості застосування кластерного підходу в регіональній політиці / Г. В. Музиченко // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: Філософія, політологія, соціологія. – Одеса, 2011. – Вип. 2 (48). – С. 116–121.

97. Музиченко Г. В. Державна політика як уособлення функцій держави в сучасних країнах пострадянського простору / Г. В. Музиченко // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2011. – Вип. 55. – С. 391–399.
98. Музиченко Г. В. Функціональний вимір державної політики сучасних держав в умовах глобалізації / Г. В. Музиченко // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 1. – С. 168–162. – Режим доступу: [http://www.social-science.com.ua/публікація/744\\_Функціональний%20вимір%20державної%20політики%20сучасних%20держав%20в%20умовах%20глобалізації](http://www.social-science.com.ua/публікація/744_Функціональний%20вимір%20державної%20політики%20сучасних%20держав%20в%20умовах%20глобалізації)
99. Музиченко Г. В. Вплив світових тенденцій розвитку на зміст державної політики сучасних країн пострадянського простору / Г. В. Музиченко. – Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 204. Вип. 192. Серія: Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 192 с. – С. 62–66
100. Музыченко А. В. Современное звучание концепции устойчивого развития: саммит РИО+20 и Украина / А. В. Музыченко // Материалы круглого стола на тему «Экономика устойчивого развития в странах СНГ» 12–16 сентября 2012 р. – Одесса, ОНЕУ, 2012. – С. 93–104.
101. Музиченко Г. В. Еволюція фінансових інструментів реалізації регіональної політики ЄС / Г. В. Музиченко // Матеріали Міжнародної конференції «Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів», Одеса, ОРІДУ НАДУ, 24.12.2015 року. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. – С. 130–133.
102. Мусаев Р. А., Решиев С. С. Характерные особенности региональной политики в развитых странах / Р. А. Мусаев, С. С. Решиев // Национальные интересы : приоритеры и безопасность. – 2011. – № 48. – С. 50–59.
103. Нагоша О. Вплив сталого розвитку на систему державного управління / Олег Нагоша // Економіка і держава. – 2012. – № 1. – С. 108–111.

104. Наумкина С. М., Маслов Ю. К. Причины изменения конфигурации и условий функционирования системы власти в современных обществах / Наумкина С. М., Маслов Ю. К. // Научный вестник Международного гуманитарного университета. – Серия: История. Философия. Политология. – 2013. – № 5. – С. 87–90.
105. Наумкина С. М. Гибридизация украинской системы местного самоуправления: позитивные та негативные наследия / С. М. Наумкина // Политикус: научный журнал. – 2015. – Вып. 2. – С. 47–52
106. Наумкина С. М. Современная Украина: от политического сепаратизма до согласия и консенсуса / С. М. Наумкина // Ценностный измерение политической деятельности: сепаратизм как фактор политической нестабильности. II (VI) Международная научно-практическая конференция. 26-27 июня 2015 года: Сборник научных работ. – Херсон, 2015. – С. 26–29.
107. Национальная парадигма стабильного развития Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [ecos.kiev.ua/Dopovid\\_nacionalna\\_paradygma\\_stalogo\\_rozvytku.pdf](http://ecos.kiev.ua/Dopovid_nacionalna_paradygma_stalogo_rozvytku.pdf).
108. Национальная стратегия развития – Украина-2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [new-ukraine.org.ua/projects/112846258](http://new-ukraine.org.ua/projects/112846258).
109. Новая государственная региональная политика в Украине. Под редакцией доктора наук по вопросам государственного управления, профессора В. С. Куйбиди. – Киев, Издательство «Крамар», 2009. – 232 с.
110. Павко А. Местное самоуправление в структуре политических систем: отечественный и зарубежный опыт [Электронный ресурс] / А. Павко // Виче. – Режим доступа: <http://www.viche.info/journal/1006/>.
111. Плисецкий Е. Л. Зарубежный и отечественный опыт государственной поддержки развития территорий / Е. Л. Плисецкий // Региональная экономика: теория и практика. – 2014. – № 42(369). – С. 32–44.
112. Поливанов А. Бедные становятся беднее: новое исследование экономиста Пикетти [Электронный ресурс] / Александр Поливанов. –

- Режим доступу: <https://meduza.io/feature/2017/02/10/bednye-stanovyatsya-bednee-novoe-issledovanie-ekonomista-piketti>
113. Прієшкіна О. В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії / О. В. Прієшкіна. – К.: Кондор, 2004. – 336 с.
  114. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>
  115. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття»; [Переклад з англійської]: ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття». – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
  116. Просторова структура території. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inform.org.ua/prostorova-struktura-teritori.html>
  117. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія / НАН України. Інститут регіональних досліджень; За ред. Шевчук Л. Т. – Львів, 2011. – 256 с.
  118. Протас В. Економічні та соціальні чинники міського розвитку / В. Протас // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2010. – № 1. – С. 102–107.
  119. Прохоренко І. Л. Регионы Испании в политическом пространстве Европейского Союза / И. Л. Прохоренко // Вестник МГУ. – 2011. – № 1. – С. 32–48.
  120. Прохорова В. М. Світовий досвід формування регіональної економічної політики [Електронний ресурс] / В. М. Прохорова. – Режим доступу: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4555/1pdf>
  121. Регіональна політика та механізми її реалізації / За ред. М. І. Долішнього. – К.: Наукова думка, 2003. – 503 с.
  122. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід. Видання друге, доповнене / за заг. ред. А. Ткачука. – К.: Леста, 2011. – 260 с.
  123. Регіональна політика Європейського Союзу: підручник / [за ред. Віктора Чужикова]. – К.: КНЕУ, 2016. – 495 с.

124. Региональная политика: зарубежный опыт и российские реалии / Под ред. А. В. Кузнецова, О. В. Кузнецовой. – М.: ИМЭМО РАН, 2015. – 137 с.
125. Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика. – Х.: Вид-во ХарРІ УАДУ «Магістр», 2003. – 580 с.
126. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики. Навч. посіб. / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова, В. В. Яворська. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. – 372 с.
127. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
128. Реутов В. Є., Головченко Н. З. Генезис теоретичних поглядів на регіон та регіональний розвиток [Електронний ресурс] / В. Є. Реутов, Н. З. Головченко // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 17–22. – Режим доступу: <http://www.economy.in.ua>
129. Римаренко С. Регіоналізм та регіоналізація. Питання типології / С. Римаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 40. – С.44–49.
130. Рогатин В. П. К вопросу о методологии политологического исследования регионов: аналитический и синтетический подход / В. П. Рогатин // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2005. – № 4 (липень-серпень). – С. 12–133.
131. Садикова Є. Правовий стан місцевого самоврядування: теоретичні аспекти та їх практичне втілення в сучасній Україні / Є. Садикова // Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Гуманітарний всесвіт: люди, ідеї, події», Львів, 2015. – Режим доступу: <http://ubgd.lviv.ua/moodle/mod/folder/view.php?id=8329>
132. Садыкова Е. Практические аспекты децентрализации власти для расширения полномочий территориальных

- общин / Е. Садыкова // Політологічні записки: збірник наукових праць. – Луганск, 2014. – № 1 (9). – С. 409–418.
133. Свида І. В. Завдання регіональної політики сталого розвитку: визначення пріоритетів, шляхи вирішення / І. В. Свида // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 6. – С. 574–578.
134. Свинаренко Т. І. Фінансові інструменти формування політики економічного зростання на місцевому рівні / Т. І. Свинаренко // Податкова реформа в Україні: досвід, реалії та перспективи: Матеріали XIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 15 листопада 2013 р. – Донецьк: ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського, 2013. – Т. 1. – С. 100–101.
135. Свяневич П. Основы фискальной децентрализации. Справочное руководство для стран с переходной экономикой / Павел Свяневич. – Будапешт: Институт открытого общества, 2003. – 77 с.
136. Сергеев В. М. Доверие и пространственное взаимодействие социальных сетей / В. М. Сергеев, А. С. Кузьмин, В. Д. Нечаев, Е. С. Алексеенкова // Политические исследования. – 2007. – № 4. – С. 8–17.
137. Сивак Т. В. Легітимація регіональних інтересів: європейський досвід [Електронний ресурс] / Т. В. Сивак. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/3/07.pdf>
138. Сидорчук О. Децентралізація: результати, виклики і перспективи. Аналітичний звіт / О. Сидорчук. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2016. – 32 с.
139. Симкин Д. Г. Теоретические основы развития региона в современных условиях / Д. Г. Симкин // Вестник ОГУ. – 2010. – № 8(114). – С. 114–117.
140. Скопина И. В., Скопин О. В. Индикативный, критериальный и комплексный подходы к оценке эффективности системы регионального управления [Електронний ресурс] / И. В. Скопина, О. В. Скопин // Управление экономическими системами: электронный

- научный журнал. – 2010. – № 2 (22). – Режим доступу: <http://uecs.mcnp.ru>.
141. Стойко О. Регіональна політика України: стан і перспективи [Електронний ресурс] / О. Стойко // Віче. – 2015. – № 14. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4825/>
142. Столяров М. В. Россия в пути. Новая федерация и Западная Европа. Сравнительное исследование по проблемам федерализма и регионализма в Российской Федерации и странах Западной Европы / М. В. Столяров. – Казань: ФЭН, 1998. – 304 с.
143. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
144. Структурно-функціональне забезпечення діяльності територіальних органів влади: [монографія] / Н. М. Мельтюхова, В. В. Корженко, Г. С. Одінцова [та ін.]; за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2007. – 244 с.
145. Супрун Н. А. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник сталого розвитку бізнесу / Н. Супрун // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 3. – С. 61–74.
146. Тарангул Л. Л., Коляда Т. А. Особливості формування міжбюджетних фінансових потоків в умовах запровадження бюджетної децентралізації в Україні / Л. Л. Тарангул, Т. А. Коляда // Фінанси України. – 2015. – № 3. – С. 30–44.
147. Татаренко Т. М. Регіоналізм і його інтеграційний потенціал / Т. М. Татаренко // Нова парадигма: Альманах наукових праць. – Вип. 25. – Запоріжжя, 2002. – С. 73–80.
148. Татаренко Т. М. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти): Монографія / НАН України. Ін-т політ. і етнонаціон. досліджень. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – 416 с.
149. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 204 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

150. Тищенко О. П. Шляхи удосконалення механізму реалізації державної регіональної політики в Україні / О. П. Тищенко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 649–653.
151. Тоганова Н. В. Новые цели ООН в области устойчивого развития [Електронний документ] / Н. В. Тоганова. – Режим доступу: [http://www.imemo.ru/index.php?page\\_id=502&id=1881](http://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=1881)
152. Тоганова Н. В. Адаптация Восточной Германии к рынку (1990–2010 гг) / Н. В. Тоганова. – М.: «Крафт+», 2013. – 202 с.
153. Тоффлер Е. Третья волна / Элвин Тоффлер. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2004. – 331 с.
154. Уваров А. А. О государственных полномочиях в компетенции органов местного самоуправления / А. А. Уваров // Государство и право. – 2002. – № 10. – С. 68–72.
155. Україна: проблеми сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.state-gov.sumy.ua](http://www.state-gov.sumy.ua).
156. Хален Г. К. Информация и самоорганизация / Г. К. Хален. – М.: Мир, 2011. – С. 46–48.
157. Хлобисток Є. В., Жарова Л. В., Ільїна М. В. Сталий розвиток та екологічна політика у глобальних викликах: від передбачення до прогнозування / Є. В. Хлобистов, Л. В. Жарова, М. В. Ільїна // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 33–42.
158. Цілі сталого розвитку 2015–2030 [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
159. Цілі розвитку тисячоліття 2000–2015 [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/mdgs>
160. Центр и периферия: проблема территориальной справедливости (вопросы методологии) / В. М. Котляков, А. М. Трофимов, Ю. П. Селиверстов, Р. П. Хузеев, В. Н. Комарова // Известия РАН. Сер. географическая. – 1998. – № 1. – С. 41–46.



161. Челак О. П. Нові можливості структурних фондів ЄС в новому програмному періоді 2014–2020 рр. / О. П. Челак // Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів: Матеріали науково-практичної конференції, Одеса, 24 грудня 2015 р. / За заг. ред. Іжі М. М., Кривцової В. М.– Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. – С. 153–156.
162. Челак О. П. Розвиток територій як завдання європейської регіональної політики / О. П. Челак // Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 13 лютого 2016 р. – Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2016. – С. 125–127.
163. Челак О. П. Вплив територіального поділу держави на зміст регіональної політики сучасних країн / О. П. Челак // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали VIII міжнар. наук-практич. конференції, м. Одеса, 25 березня 2016 р. – Одеса: ОДУВС, 2016. – С. 116–117.
164. Челак О. П. Вплив форми державного устрою на зміст регіональної політики сучасних держав / О. П. Челак // Молодий вчений. – 2016. – № 8. – С. 132–136.
165. Челак О. П. Регіональна політика в умовах сталого розвитку / О. П. Челак // Грані. – 2016. – № 8(136). – С. 118–123.
166. Челак О. П. Роль інститутів місцевого самоврядування в упровадженні регіональної політики держави / О. П. Челак // Науковий вісник ОНЕУ. – 2016. – № 9 (241). – С. 187–200.
167. Челак О. П. Теоретичні аспекти дослідження регіонального розвитку / О. П. Челак // Политикус. – 2016. – № 2. – С. 34–37.
168. Челак О. П. Регіональний вимір концепції сталого розвитку: світові тенденції та Україна / О. П. Челак // Філософський дискурс ХХ століття: спроба теоретичного прогнозу: матеріали міжвузівського круглого столу, м. Одеса, 18 листопада 2016 р. – Одеса: ОДУВС, 2016. – 154 с. – С. 138–141.

169. Чентуков І. Ю. Концептуаліні основи розвитку регіоналізації в контексті сучасного глоабільного дискурсу / І. Ю. Чентуков // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2014 – Т. 19. – Вип. 2/1. – С. 184–187.
170. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика. Історія та сучасна методологія: монографія / В. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
171. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії: підручник / За ред. А. А. Чухна. – К.: Знання, 2007. – 878 с.
172. Шамборовський Г. О. Регіональна політика Європейського Союзу: навч. посіб. / Г. О. Шамборовський. – К.: Знання, 2011. – 187 с.
173. Шарий В. І. Характеристика світових тенденцій розвитку місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / В. І. Шарий // Публічне адміністрування: теорія та практика: електрон. наук. вид. – 2012. – № 1. – Режим доступу: [http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2012\\_1/2012-01\(7\)/12svirms.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2012_1/2012-01(7)/12svirms.pdf)
174. Шиян І. І. Актуальні питання методології теорії макрорегіоналізації / І. І. Шиян // Український географічний журнал. – 2009. – № 1. – С. 15–18.
175. Элерс Д. Местное самоуправление в Германии / Д. Элерс // Государство и право. – 2002. – № 3. – С. 68–74.
176. Яремко Л. А. Новий етап регіонального розвитку: глобалізація регіонів / Л. А. Яремко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України, 2011. – № 1. – С. 643–658.
177. Anselmo I. The 2007-2013 Italian performance reserve – measurable objectives for public services provision in Mezzogiorno [Електронний ресурс] / I. Anselmo. – Режим доступу: [http://ec.europa.eu/regional\\_policy/sources/docgener/evaluation/doc/performance/anselmo.pdf](http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/doc/performance/anselmo.pdf).
178. Attali J. Millennium: winners and losers in the coming world order / J. Attali. – New York: Random House, 1991. – 132 p.
179. Brennan G., Buchanan J. The power to tax: analytical foundations of a fiscal constitution / Geoffrey Brennan, James M. Buchanan // Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press, 1980. – 231 p.

180. Brülhart M., Sbergami F. Agglomeration and growth: cross-country evidence / M. Brülhart, F. Sbergami // *Journal of Urban Economics*. – 2009. – № 65. – P. 34–42.
181. Chelak O. Evaluation of the regional policy and its instruments in the European Union // *Evropsky Politicky a Pravni Diskurz*. – 2016. – Svazek 3. – Vydani 1. – P. 43–47.
182. Dye T. Politics in States and Communities [Электронный ресурс] / Thomas R. Dye. – Режим доступа: <http://thomasrdye.com>
183. Easterly W. How the Millennium Development Goals are Unfair to Africa / W. Easterly // *World Development*. – 2009. – Vol. 37, No. 1. – P. 26–35.
184. Etzioni A. Political Unification/ a comparative Study of Leaders and Forces / Amitai Etzioni. – New York: Krieger Publishing Company, 1974. – 237 p.
185. Hettne B. Globalism and New Regionalism / B. Hettne. – New York Macmillan, 1999. – 308 p.
186. Kuhlmann S. Performance Measurement and Performance Comparison in German Local Governments [Электронный ресурс] / S. Kuhlmann. – Режим доступа: [iopp.ru/pub/K\\_Performance.doc](http://iopp.ru/pub/K_Performance.doc).
187. Lemco J. Political Stability in Federal Governments / Jonathan Lemco. – New York-London, 1987. – 336 p.
188. Oates W. Fiscal Federalism / Wallace Oates / New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1972. – 247 p.
189. Regional Problems and Policies in Latin America [Электр. ресурс] / Ed. by Juan R. Cuadrado-Roura, Patricio Aroca. – Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2013. – Режим доступа: [springer.com/cda/content/document/cda](http://springer.com/cda/content/document/cda)
190. Rousseau M. O., Zariski R. Regionalism and Regional Devolution into Comparative Respective / Rousseau Mark O., Zariski Raphael. – New York – London, 1991. – 236 p.
191. Scott A. J. Regions, globalization, development / Allen J. Scott and Michael Storper // *Regional Studies*. – 2003. – Vol. 37: 6-7. – P. 579-593.
192. Storper M. Globalization, Localization and Trade / M. Storper // *The Oxford Handbook of Economic Geography* / Edited by Gordon L. Clark,

- Maryann P. Feldman and Meric S. Gertler. – Oxford (u.k.): Oxford University Press, 2000. – 146 p.
193. Tarrow S. *Between Centre and Periphery/ Grassroots Politicians in Italy and France* / S. Tarrow. – New Haven & London, 1977. – 198 p.
194. Wallis J., Oates W. *Decentralization in the Public Sector: An Empirical Study of State and Local Government in Rosen H., ed. Fiscal Federalism: Quantitative Studies* / J. Wallis, W. Oates // Chicago: University of Chicago Press, 1988. – P. 13–15.
195. Walker David B. *The rebirth of Federalism: slouching toward Washington* /David B. Walker. – Second edition. – N-Y.: Chatham House Publishers of Seven Bridges Press, 2000. – 396 p.
196. Wright D. S. *Understanding Intergovernmental Relations* / D. S. Wright. – Belmont, 1988. – 257 p.

## ДОДАТКИ

Додаток А.

### Еволюція основних цілей розвитку в програмних документах ООН

Цілі розвитку тисячоліття (2000-2015 рр.)	Цілі сталого розвитку (2016.2030 рр.)
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Ліквідувати абсолютну бідність та голод.</li> <li>2. Забезпечити загальну початкову освіту.</li> <li>3. Сприяти рівності статей та розширенню прав жінок.</li> <li>4. Скоротити дитячу смертність.</li> <li>5. Покращити охорону материнства.</li> <li>6. Боротися зі ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями.</li> <li>7. Забезпечити екологічну стійкість.</li> <li>8. Сформувати світове партнерство в цілях розвитку.</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. <u>Подолання бідності у всіх її формах та усюди.</u></li> <li>2. <u>Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.</u></li> <li>3. <u>Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх в будь-якому віці.</u></li> <li>4. <u>Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх.</u></li> <li>5. <u>Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток.</u></li> <li>6. <u>Забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх.</u></li> <li>7. <u>Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх.</u></li> <li>8. <u>Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх.</u></li> <li>9. <u>Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям</u></li> <li>10. <u>Скорочення нерівності всередині країн і між ними.</u></li> <li>11. <u>Забезпечення відкритості,</u></li> </ol>

	<p><u>безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів.</u></p> <p><u>12. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва.</u></p> <p><u>13. Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками.</u></p> <p><u>14. Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку.</u></p> <p><u>15. Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття.</u></p> <p><u>16. Сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях.</u></p> <p><u>17. Зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.</u></p>
--	---

Джерело: складено автором за матеріалами офіційного сайту представництва ООН в Україні

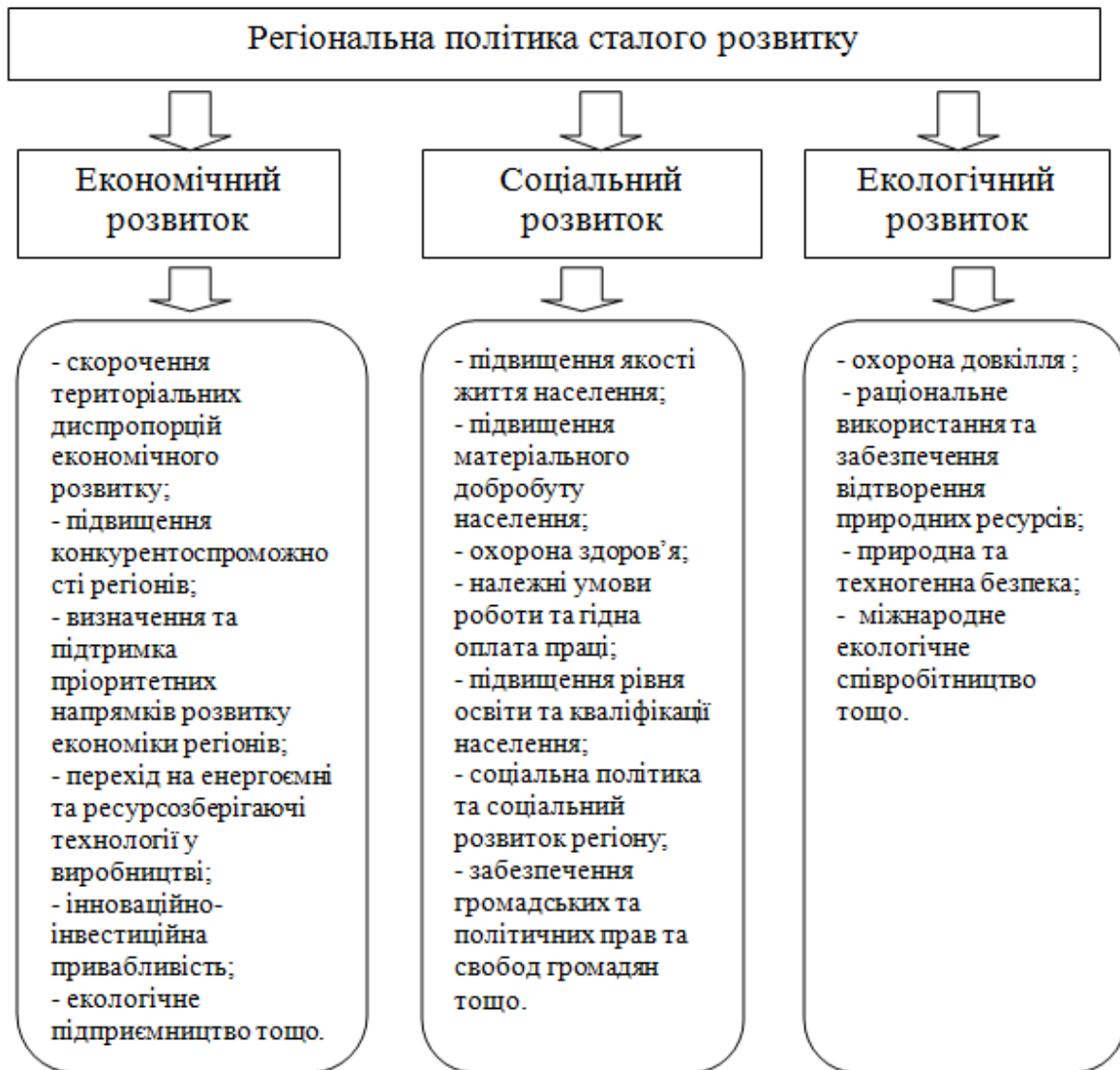


Рис. 1. Основні складові регіональної політики сталого розвитку